ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

VESTNIK

OF THE TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

1(10)

Душанбе – 2015

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Сармуҳаррир		**Главный редактор**	
Ректори ДДТТ	Шарипов М.М.	Ректор ТГУК	Шарипов М.М.

Муовинони сармуҳаррир		**Заместители главного редактора**	
Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Раҷабов Р.К.	Доктор экономических наук, профессор	Раджабов Р.К.
Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Ҳабибов С.Ҳ.	Доктор экономических наук, профессор	Хабибов С.Х.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Адамов Н.А.	Доктор экономических наук, профессор, директор ОАО «ИТКОР», г.Москва
Тарасова Е.Е.	Доктор экономических наук, профессор, БУПК, г.Белгород
Исраилов М.	Доктор экономических наук, профессор, КРСУ, г.Бишкек
Факеров Х.Н.	Доктор экономических наук, профессор, ТГУК, г.Душанбе
Джабборов А.	Доктор экономических наук, профессор, ТГУК, г.Душанбе
Аминов И.А.	Доктор экономических наук, доцент ИЭТ ТГУК, г.Худжанд
Сангаков Х.Р.	Зам. председателя Правления Союза «Таджикматлубот»
Ризокулов Т.Р.	Доктор экономических наук, профессор, ИЭТ ТГУК, г.Худжанд

Ответственный секретарь	Зубайдов С. к.т.н., доцент
Переводчик английских текстов	Кодиров А.С.
Компьютерная обработка	Кодиров А.С.

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ дар бораи сабти номи ташкилоти табъу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи соли 2011
Индекси обунашавӣ дар феҳрасти «Почтаи тоҷик» - 77734
Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии захираи иттилоотӣ ММП - №1121300264 аз 10 майи соли 2013
Шакли электроннии маҷала дар сомонаи ДДТТ www.tguk.tj ҷой дода шудааст

«Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон» аз соли 2011 ба табъ мерасад

Договор с НЭБ №56-02-2014 о включение журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерство культуры РТ о регистрации– №0146/мҷ от 26 мая 2011 года
Индекс подписание в «Почтаи точик» - 77734
Свидетельство о государственной регистрации информационного ресурса НПЦ - №1121300264 от 10 мая 2013 года

Электронная версия опубликовано в сайте ТГУК www.tguk.tj

«Вестник Таджикского государственного университета коммерции» публикуются с 2011 года

© Таджикский государственный университет коммерции, 2015

МУНДАРИҶА

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ………………………………………………………………………….. 5

МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА, ҶАЛБИ САРМОЯ ВА МУҲОҶИРАТ

1. **Дӯстбоев Ш.** Доир ба рушди устувори иқтисоди миллӣ (ҳамоҳангӣ бо Паём)………………… 27
2. **Коморовский Ҷ.** Монетаризм ва мубориза бо буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ 30
3. **Каримзода О.** Роҷеъ ба маънидоди мафҳуми “экономикс” дар адабиёти иқтисодӣ………… 45
4. **Сатторова Н.И., Хабибова С.С.** Муҳоҷирати меҳнатии беруна: таъсирҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ………………………………………………………………………………………….. 54

МАСОИЛИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯ, БОЗОР, ХИЗМАТРАСОНИҲО ВА КООПЕРАТСИЯИ МАТЛУБОТ

1. **Шарипов М.М., Раҷабов К.Р., Ғаюров Г.Х.** Баъзе ҷабҳаҳои баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон……………………………………………… 58
2. **Ахмедова З.А., Набиев У.Л.** Стратегияи молиявӣ дар рушди самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ: ҷабҳаҳои техникӣ…………………………………………………………….. 65
3. **Норматова Ш.М., Солиҷонова Ш.** Зарурияти коркард ва дороии механизми фаъолияти бозорҳои шаҳрӣ……………………………………………………………………………………… 69
4. **Саидова М.Х.** Идоракунии талабот ба хизматрасониҳои варзишиву тарбияи ҷисмонӣ дар ташкилотҳои Тоҷикистон……………………………………………………………………… 74
5. **Мирзоалиев А., Мухамадрахими Р.** Вазифаҳои асосии мудирон дар тавсия ва инкишофи идора……………………………………………………………………………………………… 79
6. **Ҳусейнова Д.К., Маҳмудов Ф.И.** Бонкҳои трансмиллӣ дар низоми бонкии байналмилалӣ... 87
7. **Абдуллоев А.Б.** Баъзе ҷабҳаҳои дастгирии давлатии кооператсияи матлуботи Тоҷикистон дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ…………………………………………………….. 91
8. **Раҷабов Р.К., Сарабекова И.З.** Таҳқиқи омилҳои муайянкунандаи миқдор, сохт ва ғунҷоиши бозори минтақавии молҳои истеъмоли истифодаи дарозмуҳлат…………………… 97

УСУЛҲОИ РИЁЗӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ ВА ТЕХНОЛОГИЯ

1. **Исмоилов Д.** Татбиқи назарияи муайянкунандаҳо ба масъалаҳои истеҳсолӣ……………….. 108
2. **Зубайдов С., Тиртишний Д.О.** Таҳқиқи фаъолнокии хоси баъзе маҳсулоти хӯрока……….. 114

ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИИИ ТОҶИКИСТОН

1. **Аброров Ҳ.** Кӯлҳои шифобахши Тоҷикистон: истифодаи оқилона ва ҳифзи онҳо……………. 118
2. **Суфиев М.М., Назарбекова Н.А.** Арзиши истеъмолии шарбати меваҳо……………………… 125
3. **Назарова Г.Ш., Қаландаров А.А.** Идоракунӣ ва тараққиёти гидроэнергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон…………………………………………………………………………….. 128
4. **Қосимов М.** Мевапарварӣ яке аз сарчашмаҳои асосии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир……………………………………………………………….. 132

МАСЪАЛАҲОИ ТАКМИЛИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

1. **Салимов Н.С.** Сохтори балливу-рейтингии баҳодиҳии дониши академикии донишҷуён…. 143
2. **Иззатов Л.А., Минмамадов Р.Ю., Раҳимов М.Х.** Муайнкунӣ ва моҳияти дарсҳои хонагии варзишӣ барои донишҷӯдухтарони таълимгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон……………………… 149

Оид ба қоидаҳои гирифтани унвонҳои илмӣ…………………………………………………….. 152
Талаботи маҷалла барои чопи мақолаҳо…………………………………………………….. 154

СОДЕРЖАНИЕ

Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан………………………………………………………………………… 5

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ, ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИИ И МИГРАЦИИ

1. **Дустбоев Ш.** Об устойчивом развитии национальной экономики……………………………….. **27**
2. **Коморовский Дж.** Монетаризм и битва с глобальным финансовым кризисом……………….. **30**
3. **Каримзода О.** Об определении термина “экономикс” в экономических литературах............ **45**
4. **Сатторова Н.И., Хабибова С.С.** Внешняя трудовая миграция: экономические и социальные эффекты……………………………………………………………………………….. **54**

ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВ, РЫНКА, УСЛУГИ И ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

1. **Шарипов М.М., Раджабов К.Р., Гаюров Г.Х.** Некоторые аспекты повышения качества банковского обслуживания в Республике Таджикистан……………………………………………… **58**
2. **Ахмедова З.А., Набиев У.Л.** Финансовые стратегии в повышении эффективности деятельности субъектов предпринимательства: теоретический аспект………………………… **65**
3. **Норматова Ш.М., Солиджонова Ш.** Необходимость разработки и содержание механизма функционирования городских рынков……………….. **69**
4. **Саидова М.Х.** Управление спросом на физкультурно-спортивные услуги в организациях Республики Таджикистан………………………………………………………………………… **74**
5. **Мирзоалиев А., Мухамадрахими Р.** Основные задачи менеджеров в развитии менеджмента……………………………………………………….. **79**
6. **Хусейнова Д.К., Махмудов Ф.И.** Транснациональные банки в международной банковской системе……………………………………………………………………………………………….. **87**
7. **Абдуллоев А.Б.** Некоторые аспекты государственной поддержки потребительской кооперации Таджикистана в условиях переходной экономики………………………………… **91**
8. **Раджабов Р.К., Сарабекова И.З.** Исследование факторов, определяющие объем, структуру и ёмкость регионального рынка потребительских товаров длительного пользования……………………………………………………………………………………….. **97**

МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ В ЭКОНОМИКИ И ТЕХНОЛОГИИ

1. **Исмоилов Д.** Применение теории определителей к производственным задачам…………… **108**
2. **Зубайдов С., Тыртышный Д.О.** Исследование удельной активность некоторых пыщевых продуктов………………………………………………………………………………………… **114**

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ ТАДЖИКИСТАНА

1. **Аброров Х.** Лечебные озеры Таджикистана: рациональное использование и их сохранение………………………………………………………………………………………… **118**
2. **Суфиев М.М., Назарбекова Н.А.** Потребительские свойство плодово-ягодные соки……….. **125**
3. **Назарова Г.Ш., Каландаров А.А.** Управление и развитие гидроэнергетики Республики Таджикистан……………………………………………………….. **128**
4. **Косимов М.** Фруктоводство один из источников развития экономики Республики Таджикистан в современных условиях……………………………………………………………... **132**

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ

1. **Салимов Н.С.** Балльно-рейтинговая система оценки академической успеваемости студентов………………………………………………………………………………………… **143**
2. **Иззатов Л.А., Минмамадов Р.Ю., Рахимов М.Х.** Определения и значения самостоятельных занятий студенток вузов по физическому воспитанию в Республике Таджикистан.. **149**

О порядке присвоения ученых званий…………………………………………………………….. **152**
Требования журнала для публикации статей………………………………………………… **154**

ПАЁМИ ПРЕЗИДЕНТИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН БА МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муҳтарам аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон! Ҳамватанони азиз!

Паёми имсола ба Маҷлиси Олӣ бо дарназардошти муайян кардани самтҳои фаъолияти соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, ҳалли саривақтии масъалаҳои вобаста ба таъмини нишондиҳандаҳои дурнамои соли 2015 ва таъкиди афзалиятҳо барои давраи миёнамуҳлат дар оғози сол пешниҳод мегардад.

Тавре ки борҳо таъкид карда будам, мо азму талош дорем, ки барои ҳар як сокини мамлакат шароити зиндагии шоистаро муҳайё созем ва ҳамаи нақшаву барномаҳоямон маҳз ба хотири амалӣ гардонидани ҳамин ҳадафи олӣ қабул ва амалӣ карда мешаванд.

Зеро мардуми шарифи Тоҷикистон масъулияти имрӯзу фардои кишвар, аз ҷумла ҳифзи истиқлолият, ҳимояи манфиатҳои миллӣ, таҳкими минбаъдаи пояҳои давлатдорӣ, таъмини амнияту оромии давлату ҷомеа ва ободиву пешрафти кишвари азизамонро ба зиммаи мову шумо вогузор намудаанд.

Аз ин рӯ, ҳар яки мо вазифадорем, ки тамоми азму ирода ва нерӯву имкониятҳои худро барои хизмат ба халқу Ватани маҳбубамон ва минбаъд низ сазовор будан ба эътимоди мардуми кишвар сафарбар намоем.

Ҳукумати мамлакат дар асоси ҳадафу вазифаҳои дар паёми соли гузашта баёнгардида иборат аз 52 банд нақшаи мушаххаси чорабиниҳоро таҳия ва тасдиқ карда, иҷрои онҳоро таҳти назорат қарор додааст.

Барои таъмини рушди минбаъдаи соҳаҳои афзалиятноки кишвар, инчунин вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо 233 санади меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла 15 қонун, 97 тағйиру иловаҳо ба қонунгузории ҷорӣ, 26 консепсияву стратегия ва барномаҳо, 77 шартномаву созишнома ва протоколҳои байналмилалӣ, 18 созишномаи қарзиву грантӣ таҳияву қабул гардиданд ва татбиқ шуда истодаанд.

Дар натиҷа соли 2014, дар маҷмӯъ, бо натиҷаҳои назаррас ҷамъбаст гардид ва кишвари мо ба сӯи пешрафти босуботи иқтисодӣ боз як қадами устувор гузошт.

Бо вуҷуди таъсири манфии равандҳои сиёсиву иқтисодии ҷаҳон ва минтақа дар соли 2014 мо тавонистем, ки рушди иқтисоди мамлакатро дар сатҳи устувор нигоҳ дошта, иҷрои дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва иҷтимоиро тибқи ҳадафҳои афзалиятноки худ таъмин намоем.

Дар ин давра маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 45,6 миллиард сомонӣ ва афзоиши воқеии он 6,7 фоизро ташкил кард.

Даромадҳои пулии аҳолӣ нисбат ба соли пешин 12 фоиз зиёд шуда, ба 23,8 миллиард сомонӣ баробар гардиданд ва пасандозҳои аҳолӣ дар бонкҳо 21 фоиз афзоиш ёфтанд.

Чораҳои сари вақт андешидаи Ҳукумат имкон доданд, ки сатҳи таваррум дар доираи меъёри барномавии пешбинишуда ва ҳатто камтар аз он нигоҳ дошта шавад.

Соли 2014 дар қаламрави мамлакат беш аз 252 ҳазор ҷойҳои нави кории доимӣ, мавсимӣ ва муваққатӣ таъсис дода шуданд.

Ҳамаи ин дастовардҳо боиси аз 35,6 ба 32 фоиз поён рафтани сатҳи камбизоатӣ гардиданд.

Дар ин сол аҳолии кишвар дуюним фоиз афзуда, дарозумрии миёнаи шаҳрвандон 73,4 солро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2000-ум беш аз 5 сол зиёд аст.

Мувофиқи маълумоти оморӣ фавти модарону кӯдакон низ нисбат ба солҳои пешин хеле кам шудааст.

Аз ҷумла дар давраи солҳои 2000 – 2014 фавти кӯдакони то 5 - сола ва фавти модарон ҳангоми таваллуд ду баробар кам гардидааст.

Дар соли 2014 дар сатҳи 102 фоиз иҷро гардидани буҷети давлатӣ имкон дод, ки Ҳукумати кишвар уҳдадориҳои худро дар бобати пардохти саривақтии маош, нафақа, стипендия ва кумакпулиҳо ба аҳолӣ, маблағгузории соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, аз ҷумла соҳаҳои таъминкунандаи амнияти мамлакат, сохтмон, энергетика, инфрасохтор ва роҳҳо пурра иҷро намояд.

Бояд зикр кард, ки дар доираи Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ таносуби қарзи берунаи Тоҷикистон нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар даҳ соли охир 1,7 баробар кам гардида, ҳоло 22,8 фоизро ташкил медиҳад.

Дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2015 ислоҳоти идораи давлатӣ, пешрафти бахши хусусӣ, ҷалби сармоя ва рушди нерӯи инсонӣ ҳамчун афзалиятҳои миллӣ муайян шудаанд, ки барои тавсеа ёфтани озодиҳои иқтисодӣ, густариши ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ, инчунин афзоиши ҳаҷм ва сатҳу сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ амалӣ гардонида мешаванд.

Имсол мӯҳлати амали Стратегияи миллии рушд ба охир мерасад ва мо барои ташкили арзёбии натиҷаҳои бадастомада, аз ҷумла ҷиҳати истифодаи механизми танзими рушд ва асосноксозии самтҳои минбаъдаи фаъолият кӯшиш мекунем.

Ҳукумати Тоҷикистон бо дарназардошти таҳдиду хатарҳои торафт афзояндаи глобаливу минтақавӣ ва бо мақсади пайгирӣ намудани вазифаҳои дар паёмҳои Президенти кишвар муайяншуда ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ, пеш аз ҳама, таъмини истиқлолияти энергетикӣ, пурра аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани мамлакат ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ мунтазам чораҷӯӣ карда истодааст.

Ҳадафҳои стратегӣ ва самтҳои афзалиятнок, инчунин иҷрои чорабиниҳои дар стратегияву консепсияҳо ва барномаҳои давлатӣ пешбинишуда таҳти назорати қатъӣ қарор доранд.

Дар ин раванд зарур аст, ки мушкилоту камбудиҳо сари вақт бартараф гардида, баробари натиҷагирӣ аз иҷрои барномаҳо нақшаи фаъолияти Ҳукумати мамлакат мушаххас гардонида шавад.

Зеро соли ҷорӣ шиддат гирифтани вазъи сиёсии минтақаҳои гуногуни олам, таъсири буҳрони иқтисодиву молиявии ҷаҳонӣ, ноустувории бозорҳои ҷаҳонии молия ва ашёи хом, инчунин дигар мушкилот ҳамчун омилҳои манфии ба рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ таъсиррасонанда пешбинӣ мегарданд.

Дар чунин шароит Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки бо истифода аз ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда доир ба нигоҳ доштани рушди босуботи иқтисодӣ, самаранокии идораи давлатӣ, татбиқи сиёсати ҳадафманди молиявӣ, таъмини пурраву саривақтии уҳдадориҳои иҷтимоии давлат, рушди соҳаҳои мухталиф, хусусан соҳаҳои истеҳсолӣ, инчунин пешбурди ислоҳот дар самти дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ тадбирҳои иловагиро амалӣ намояд.

Вакилони муҳтарам!

Ҷиҳати таҳкими заминаҳои рушди босуботу дарозмуддат мо дар стратегияву барномаҳои давлатӣ барои давраи то соли 2030 баланд бардоштани самаранокии истифодаи дороиҳои миллӣ, махсусан нерӯи инсонӣ ва воситаҳои асосӣ, инчунин тақвияти институтсионалии рушди кишварро самтҳои афзалиятнок мешуморем.

Дар ин раванд, ба масъалаҳои пурра ва самаранок ба кор андохтани имкониятҳои истеҳсолӣ, ҳарчи бештар ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, беҳтар

гардонидани сифати молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, кам кардани хароҷоти барзиёд ва истифодаи дурусту мақсадноки захираҳо, содда ва шаффоф гардонидани тартиби танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва аз байн бурдани монеаҳои маъмурӣ аҳмияти махсус дода мешавад.

Бояд гуфт, ки дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2015 бо азму талоши Ҳукумат, шарикони рушд ва заҳмати софдилонаи мардуми шарифи Тоҷикистон бисёр масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ пурра ё қисман ҳал карда шуданд.

Дар баробари ин, бо сабаби вақт ва захираҳои зиёдро талаб кардани ҳалли баъзе масъалаҳо ва мавҷудияти монеаҳои муайян дар ин самт, инчунин вобаста ба вазъи зудтағйирёбандаи минтақа ва ҷаҳон ҳоло ҳам дар роҳи пешрафти кишвар як қатор мушкилот боқӣ мондаанд.

Бинобар ин, мо бояд сиёсати иқтисодии худро тарзе ба роҳ монем, ки тавассути истифодаи самараноки захираву имкониятҳои мавҷуда ва дигар дороиҳо рақобатнокии иқтисоди миллӣ баланд бардошта шавад.

Ҳоло натиҷаҳои Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2015 дар сатҳи вазорату идораҳо, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо бо ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ арзёбӣ шуда истодаанд.

Мо ба нақша гирифтаем, ки моҳи феврали соли ҷорӣ ҳисоботи фосилавии стратегияи зикршударо дар Шӯрои миллии рушди назди Президенти кишвар ва Форуми рушд баррасӣ карда, ҷиҳати таъмин намудани пешрафти босуботи мамлакат барои давраи то соли 2030 силсилаи ташаббусу пешниҳодҳоро муҳокима кунем.

Дар иртибот ба ин, бори дигар изҳор медорам, ки ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда ба ҳалли масъалаҳои ҳифзи фазои орому осудаи зиндагии шаҳрвандон, расидан ба меъёрҳои баландтари некӯаҳволии мардум ва шароити боз ҳам беҳтари иҷтимоӣ, тақвияти қонуният ва адолат ва дар маҷмӯъ, ба таъмини амнияти давлат, шаҳрвандон ва ҷомеа равона карда мешаванд.

Сиёсати буҷетии давлат дар давраи миёнамуҳлат ба таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ, амалӣ намудани афзалиятҳои стратегии давлат ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳолӣ равона гардидааст.

Бояд гуфт, ки танҳо дар 7 соли охир даромади буҷети давлатӣ беш аз 4 баробар афзоиш ёфта, пешбинӣ мегардад, ки ҳаҷми он соли 2015 ба 15,3 миллиард сомонӣ расонида мешавад.

Вобаста ба ин, ба маблағгузории соҳаҳои иҷтимоӣ диққати махсус дода шуда, имсол танҳо ба ин мақсад қариб 8 миллиард сомонӣ равона карда мешавад, ки ин рақам зиёда аз 50 фоизи хароҷоти буҷети давлатиро ташкил медиҳад.

Инчунин ба мақсади таъмини уҳдадориҳои иҷтимоии давлат, аз ҷумла пардохти музди меҳнат, нафақа, ҷубронпулӣ ва кумакпулиҳо дар соли 2015 аз ҳисоби буҷети давлат зиёда аз 6 миллиард сомонӣ равона мегардад.

Ба Ҳукумати мамлакат муяссар гардид, ки танҳо дар 5 соли охир музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ, аз ҷумла илму маориф, тандурустиву фарҳанг, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқро аз дуюним то се баробар зиёд намоядд.

Бо дарназардошти рушди иқтисодиёти мамлакат ва имкониятҳои имрӯзаи молиявӣ аз 1-уми сентябри соли равон марҳалаи навбатии зиёдшавии музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ амалӣ карда мешавад.

Аз ҷумла музди меҳнати кормандони мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва хизматчиёни ҳарбӣ 15 фоиз,

кормандони муассисаҳои маориф, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, миёнаи умумӣ ва олӣ, дигар муассисаҳои соҳаи маориф, илм, фарҳанг, варзиш ва тандурустӣ 20 фоиз, муассисаҳои соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, аз ҷумла хона – интернатҳо барои пиронсолону маъюбон, шуъбаҳои кумаки иҷтимоӣ дар хона ва истироҳатгоҳу осоишгоҳҳо барои собиқадорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, меҳнат ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда 25 фоиз зиёд карда мешавад.

Ҳадди ақал ва ҳадди ниҳоии нафақа аз рӯи синну сол ва нафақаи заминавӣ, инчунин нафақаҳои меҳнатии шаҳрвандон ба ҳисоби миёна то 20 фоиз зиёд карда мешаванд.

Дар баробари ин, стипендияи донишҷуён ва дигар намудҳои стипендия 30 фоиз, инчунин музди меҳнати ҳадди ақал 60 фоиз зиёд гардида, андозаи он аз 250 сомонӣ то ба 400 сомонӣ баробар мегардад.

Қисми суғуртавии нафақаҳои суғуртавӣ низ индексатсия карда мешавад.

Танҳо барои маблағгузории ин чорабиниҳо аз буҷети давлатӣ дар як сол 1 миллиарду 320 миллион сомонӣ равона мегардад.

Бинобар ин, ба Вазорати молия супориш дода мешавад, ки якҷо бо сохтору мақомоти дахлдор иҷрои саривақтиву сифатноки даромад ва хароҷоти буҷети давлатиро таъмин карда, ҷиҳати истифодаи шаффофу самараноки маблағҳои он барои амалисозии афзалиятҳои рушди кишвар чораҷӯӣ намояд.

Инчунин ҷиҳати ҳарчи зудтар ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ бояд тадбирҳои зарурӣ амалӣ карда шаванд.

Таъмини назорати доимӣ ва қатъии истифодаи мақсадноки маблағу воситаҳои давлатӣ вазифаи аввалиндараҷаи Палатаи ҳисоб ва Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия мебошад.

Дар шароити кунунӣ мо барои таъмин намудани устувории сатҳи нархҳо, низоми бонкӣ, гардиши пул ва низоми пардохтҳо сиёсати пуливу қарзии самаранокро татбиқ мекунем.

Маълум аст, ки бинобар таъсири омилҳои беруна, махсусан коҳишёбии иқтисодиёт ва қурби пули кишварҳои шарики тиҷоратии мо вақтҳои охир қурби пули миллӣ таҳти фишор қарор дорад.

Бинобар ин, Бонки миллӣ вазифадор аст, ки барои татбиқи босамари сиёсати пуливу қарзӣ ва асъорӣ дар асоси таҳлилҳои асоснок бо дарназардошти манфиатҳои иқтисоди ватанӣ тадбирҳои зарурӣ андешад.

Дӯстони азиз!

Бо дарназардошти он, ки энергетика яке аз соҳаҳои афзалиятноку муҳимми иқтисоди кишвар ба шумор меравад, солҳои охир барои инкишофи он як қатор тадбирҳои муассир, аз ҷумла азнавсозиву барқароркунии иқтидорҳои истеҳсолӣ ва шабакаҳои интиқоли нерӯи барқ амалӣ карда шуданд.

Танҳо соли 2014 агрегати дуюми нерӯгоҳи барқи обии «Сангтӯда-2» ва агрегати якуми навбати аввали Маркази барқу гармидиҳии "Душанбе – 2" бо иқтидори 220 мегаватт ба кор дароварда шуда, сохтмони навбати дуюми он оғоз гардид, ки соли 2017 бо дарназардошти навбати аввал бо иқтидори 400 мегаватт ба истифода дода мешавад.

Инчунин ташхиси мустақили байналмилалии лоиҳаи сохтмони нерӯгоҳи барқи обии Роғун ва арзёбии таъсири экологиву иҷтимоии он дар муддати ҳафт соли охир аз ҷониби Бонки Умумиҷаҳонӣ, коршиносони мустақили байналмилалӣ ва ширкату мутахассисони хориҷии соҳа гузаронида шуд.

Имрӯз ба ҳама маълум аст, ки норасоии нерӯи барқ яке аз монеаҳои асосии рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвари мо мебошад ва айни замон дар ҳаёти иҷтимоии мардум мушкилоти зиёд эҷод мекунад.

Ҷиҳати ҳалли норасоии шадиди нерӯи барқ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум мо корҳои барқарорсозиву сохтмонро дар ин иншооти тақдирсоз тибқи талаботи меъёрҳои байналмилалӣ идома медиҳем.

Вақтҳои наздик татбиқи як қатор лоиҳаҳои муҳимми давлатӣ, ки аҳмияти минтақавӣ доранд, аз ҷумла сохтмони лоиҳаҳои бузурги байнидавлатии хатти интиқоли барқи баландшиддати КАСА-1000 ва лӯлаи гази Осиёи Марказӣ – Ҷумҳурии Халқии Хитой оғоз мегардад.

Ҳоло аз ҷониби Ҳукумати кишвар корҳои лоиҳакашии нерӯгоҳҳои барқи обии “Шӯроб”, “Нуробод - 1”, “Нуробод - 2”, “Айнӣ”, “Фондарё”, “Санобод” ва “Себзор” идома дошта, сохтмони хатҳои интиқоли барқ ва бунёду барқарорсозии зеристгоҳҳои барқии ба нақша гирифташуда ба итмом расонида мешавад.

Дар баробари ин, таҷдиду барқарорсозии нерӯгоҳи Норак идома дошта, соли 2015 корҳои таҷдиду барқарорсозии нерӯгоҳҳои Қайроққум ва Сарбанд шурӯъ мегарданд.

Танҳо барои амалисозии ин се лоиҳа, яъне таҷдиду барқарорсозии нерӯгоҳҳое, ки зиёда аз 40-50 сол боз хизмат мекунанд, якуним миллиард сомонӣ равона карда мешавад.

Умуман, дар даврони истиқлолият даҳҳо нерӯгоҳҳои хурду бузург ва Маркази барқу гармидиҳӣ бо иқтидори 1020 мегаватт сохта, ба истифода дода шудаанд, ки ин ба 24 фоизи иқтидорҳои аз замони шӯравӣ то имрӯз истифодашаванда баробар аст.

Имрӯз Тоҷикистон дар ҳоли рушд қарор дорад ва ин ҳолат масъалаи пайдо шудани истифодабарандагони нави нерӯи барқро ба миён мегузорад, ки таъмини онҳо бо нерӯи барқ вазифаи Ҳукумати мамлакат мебошад.

Дар давраи истиқлолият шумораи аҳолии кишвар беш аз 65 фоиз афзоиш ёфта, садҳо ҳазор оилаҳои нав ба вуҷуд омаданд, садҳо ҳазор манзили истиқоматии нав бунёд шуданд.

Фақат дар давоми солҳои 2013-2014 2 миллиону 100 ҳазор метри мураббаъ манзил сохта, ба истифода дода шудааст.

Илова бар ин, дар ин давра 17320 корхонаву коргоҳҳои нави истеҳсоливу хизматрасонӣ ба кор оғоз карданд, ки ин ҳама истеҳсоли нерӯи барқи иловагиро тақозо дорад.

Масалан, танҳо барои истифодабарандагони телефонҳои мобилӣ қариб 22 миллион киловатт - соат барқ зарур аст.

Дар даҳ соли охир ҷиҳати ноил гардидан ба истиқлолияти энергетикии кишвар ва азнавсозии шабакаҳои энергетикӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузории давлатӣ 13,4 миллиард сомонӣ равона карда шудааст.

Дар соли 2014 ба ин мақсад зиёда аз 1,8 миллиард сомонӣ ҷудо карда шуд ва ин нишондиҳанда дар се соли оянда 7 миллиард сомониро ташкил хоҳад кард.

Бо вуҷуди ин, Вазорати энергетика ва захираҳои об ва Ширкати “Барқи Тоҷик”-ро зарур аст, ки ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидорҳои мавҷудаи соҳа ва кам кардани талафоти нерӯи барқ татбиқи босифати лоиҳаи “Ҷорӣ намудани системаи ҳисоби яклухти интиқоли нерӯи барқ ва беҳдошти шабакаҳои интиқоли барқ”-ро таъмин намоянд.

Барои бартараф намудани норасоии нерӯи барқ Ҳукумати мамлакат то имрӯз корҳои муайянеро анҷом дода, барои солҳои оянда нақшаи нави амалӣ кардани

лоиҳаҳои энергетикиро тарҳрезӣ намудааст, ки дарояндаи наздик расидан ба ҳадафи стратегӣ, яъне таъмини истиқлолияти энергетикиро воқеӣ мегардонад.

Имсол дар маркази ҳамаи шаҳру ноҳияҳо, мактабу беморхонаҳо барқ ҳаст, корхонаҳои саноатӣ пурра кор мекунанд ва умуман лимити интиқоли барқ нисбат ба 2-3 соли пеш қариб 5 соат зиёд аст.

Имрӯзҳо дар ҳудуди мамлакат 21 ширкати ватаниву хориҷӣ дар соҳаи нафту газ ба корҳои иктишофӣ, пармакунӣ, истихроҷ ва коркард машғул аст.

Аз ин рӯ, Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки масъалаи аз ҷониби ширкатҳои зикршуда иҷро гардидани шартҳои созишномавиро мунтазам назорат карда, дар сурати иҷро нашудани шартҳои онҳо доир ба бозхонд кардани иҷозатномаҳо чораҳои дахлдор андешад.

Ҳоло дар қаламрави кишвар 18 ширкати ватаниву хориҷӣ дар 14 кон бо истихроҷи ангишт машғул аст.

Бояд гуфт, ки солҳои охир истихроҷи ангишт тадриҷан афзоиш ёфта, соли 2014 истеҳсоли он ба 875 ҳазор тонна расонида шуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1991-ум 3 баробар зиёд мебошад.

Имсол истеҳсоли ангишт ба 1 миллион тонна расонида, талаботи дохилӣ пурра қонеъ карда мешавад.

Ҳозирини гиромӣ!

То имрӯз барои раҳоӣ бахшидани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ тадбирҳо ва лоиҳаҳои зиёди инфрасохториву ислоҳотӣ амалӣ карда шудаанд, аммо ин ниҳояти кор нест, зеро татбиқи пурраи ҳадафи мазкур барои кишвари мо аҳмияти аввалиндараҷа дошта, дар солҳои оянда низ ҳамчун самти муҳимму афзалиятноки фаъолияти Ҳукумат боқӣ хоҳад монд.

Ба ин мақсад танҳо дар панҷ соли охир 5 миллиард сомонӣ, аз ҷумла соли 2014 зиёда аз як миллиард сомонӣ равона гардида, дар се соли оянда ҷудо намудани беш аз 3 миллиард сомонӣ пешбинӣ шудааст.

Дар ин раванд, азнавсозии роҳи мошингарди Душанбе-Турсунзода, роҳҳои Душанбе - Қӯрғонтеппа - Панҷи Поён, Айнӣ – Панҷакент, Душанбе – Хоруғ - Кулма (қитъаи Шӯрообод-Дарвоз), Восеъ – Ховалинг, бунёди роҳи оҳани Душанбе-Қӯрғонтеппа (қитъаи Ваҳдат-Ёвон), таҷдиду сохтмони роҳҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ амалӣ шуда истодааст.

Ҳоло лоиҳаи роҳҳои Дарвоз – Ванҷ (сарҳади ноҳияи Рӯшон) ва Хуҷанд – Исфара омода шуда истодааст.

Татбиқи ин лоиҳаҳо Тоҷикистонро бо дигар кишварҳои ҳамсоя, яъне бо инфрасохтори коммуникатсионии минтақавӣ пайваст хоҳад кард.

Аз ин лиҳоз, ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки ба мақсади боз ҳам вусъат додани ҳамкориҳо, таҳкими робитаҳои минтақавӣ ва истифодаи самараноки имкониятҳои транзитии Тоҷикистон доир ба маблағгузории татбиқи лоиҳаҳои зикршуда тадбирҳои зарурӣ андешад.

Зеро мавҷудияти шоҳроҳҳои байналмилалии нақлиётӣ барои пешрафти минтақаҳои кишвар имконияти васеъ фароҳам меорад ва зарур аст, ки ҷиҳати табдил додани онҳо ба шоҳроҳҳои байналмилалии иқтисодӣ низ чораҷӯӣ карда шавад.

Бинобар ин, вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, нақлиёт, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки дар раванди таҳияи барномаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳои мамлакат имкониятҳои нақлиётиву транзитии кишварро ҳамчун заминаи тараққиёти минбаъда ба инобат гиранд.

Илова бар ин, ба роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо зарур аст, ки дар ҳамкорӣ бо соҳибкорону сармоягузорон ба масъалаи нигоҳдорӣ ва таъмиру барқарорсозии роҳҳои дохилии ноҳияҳо ва маҳалҳои аҳолинишин, инчунин таъмини аҳолӣ бо оби босифати нӯшокӣ ва ҳалли дигар масъалаҳои иҷтимоӣ аҳмияти аввалиндараҷа диҳанд.

Барои ҳалли масъалаи бо оби тозаи нӯшокӣ таъмин кардани аҳолии шаҳру ноҳияҳои Душанбе, Хуҷанд, Чкалов, Бобоҷон Ғафуров, Исфара, Конибодом, Қайроққум, Хоруғ, Истиқлол, Ҳисор, Рӯдакӣ, Шаҳринав, Турсунзода, Ёвон, Ҷалолиддини Румӣ, Восеъ, Кӯлоб, Фархор, Панҷакент, Зафаробод, Шаҳристон, Истаравшан, Панҷ ва Ҳамадонӣ дар солҳои 2010-2018 беш аз як миллиард сомонӣ пешбинӣ гардида, то имрӯз хеле корҳо иҷро шудаанд ва корҳои барқарорсозии шабакаҳои обрасонӣ дар шаҳру ноҳияҳои зикршуда тибқи нақша амалӣ карда мешаванд.

Татбиқи чунин барномаҳои бо оби тозаи нӯшокӣ таъмин намудани аҳолӣ дар дигар шаҳру ноҳияҳои мамлакат низ дар назар аст.

Ҳозирини гиромӣ!

Маълум аст, ки инкишофи минбаъдаи соҳаи саноат, аз ҷумла соҳаҳои коркард ҳамчун таъминкунандаи рушди иқтисод аз сатҳи таъминот бо ашёи хоми маҳаллӣ ва истифодаи технологияҳои муосир вобастагии амиқ дорад.

Дар даврони соҳибистиқлолии мамлакат доир ба рушди соҳаҳои зикршуда корҳои назаррас анҷом ёфта, тавассути воридоти техникаву технологияҳои муосир солҳои 2012-2014 зиёда аз 1000 коргоҳҳои доимӣ, мавсимӣ, инчунин корхона ва иқтидорҳои нав таъсис дода шудаанд.

Дар ноҳияи Ёвон корхонаҳои истеҳсоли семент, криолит, фториди алюминий, кислотаи сулфат ва дар ноҳияҳои Фархор, Данғара, Вахш ва Ҳисор корхонаҳои коркарди нахи пахта сохта шуда истодаанд.

Ин имконият медиҳад, ки солҳои наздик ҳаҷми коркарди нахи пахта дар дохили кишвар ба 70 фоиз расонида шавад.

Иқдомоти зикршуда бевосита ба болоравии иқтидори истеҳсолии мамлакат ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии он, махсусан зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар асоси коркарди ашёи хоми ватанӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши даромади буҷети давлатӣ мусоидат менамоянд.

Ҷиҳати боз ҳам вусъат додани корҳо дар ин самт вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав ва кишоварзӣ бояд дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои ҳалли мушкилоти соҳа ва рушди минбаъдаи он чораҳои муассир андешанд.

Захираҳои маъдан ва ашёи хоми кишвар имконият медиҳанд, ки дар оянда як қатор корхонаҳои металлургияи ранга ба кор дароварда шуда, тараққиёти минбаъдаи иқтисодиёт ва афзоиш додани иқтидори содиротии мамлакат таъмин карда шавад.

Дарояндаи наздик сохтмон ва ба истифода супоридани корхонаи металлгудозӣ дар ноҳияи Ҳисор бо иқтидори истеҳсолии 150 ҳазор тонна оҳани сохтмонӣ ва дар шаҳри Истиқлоли вилояти Суғд бо иқтидори 100 ҳазор тонна корхонаи металлургии истеҳсоли металли сурбу руҳ идома дорад.

Умуман, дар ин минтақаи саноатӣ бунёди 5 корхонаи нави истеҳсолӣ ба нақша гирифта шудааст.

Дар корхонаи коркарди маъдани Анзоб корхонаи металлургии истеҳсоли сурма бо иқтидори 5 ҳазор тонна сохта, ба истифода дода шуд ва дар таърихи саноати металлургии Тоҷикистон бори аввал истеҳсоли сурмаи металлӣ оғоз гардид.

Амалисозии ин тадбирҳо ба рушди соҳаи саноати металлургии тоҷик ва ҳалли масъалаҳои ташкили ҷойҳои корӣ такони ҷиддӣ мебахшад.

Инчунин, дар ноҳияи Ёвон корхонаи истеҳсоли семент ба истифода супорида шуда, тибқи нақша соли ҷорӣ боз се корхонаи сементбарорӣ дар шаҳру ноҳияҳои Бобоҷон Ғафуров, Ваҳдат, ва Ёвон бо иқтидори 3 миллион тонна сохта, ба истифода супорида мешавад.

Имсол дар ноҳияи Данғара бунёди корхонаи сементбарорӣ бо иқтидори 1,8 миллион тонна ва дар шаҳри Исфара бо иқтидори 1 миллион тонна оғоз мегардад.

Иқдомоти зикршуда имкон медиҳанд, ки воридоти семент аз хориҷи кишвар ба содироти он иваз гардад.

Бо мақсади иҷрои нақшаҳои пешбинигардида Ҳукумати мамлакат бояд истифодаи ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷудаеро ҷиҳати ба роҳ мондани фаъолияти мунтазаму самараноки иқтидорҳои саноатӣ ва коркарди ҳарчи бештари ашёи хоми ватанӣ таъмин намояд.

Илова бар ин, ҷиҳати рушди корхонаҳои саноатӣ дар деҳот ва ноҳияҳои дурдаст тавассути истифодаи технологияҳои мутобиқ ба шароити минтақаҳои кӯҳистон чораҳои зарурӣ андешида шаванд.

Ҳамзамон бо ин, Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки бо дарназардошти Стратегияи рушди миллӣ барномаи дарозмуддати пешрафти соҳаи саноатро таҳия ва қабул намояд.

Дӯстони азиз!

Нақш ва саҳми соҳаи кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқавории мамлакат, рушди соҳаҳои саноат, афзоиши имконияти содиротии кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ бисёр муассир мебошад.

Дар панҷ соли охир масоҳати заминҳои боғу токзор қариб 20 фоиз ва кишти сабзавот 30 фоиз, ҳаҷми истеҳсоли меваю сабзавот 50 фоиз зиёд гардида, тамоюли афзоиши ҳаҷми истеҳсоли дигар намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ низ ба назар мерасад.

Танҳо дар натиҷаи амалисозии Барномаи давлатӣ оид ба бунёди боғу токзорҳо беш аз 54 ҳазор гектар боғҳои нав бунёд карда шуданд.

Яъне ин барнома пурра иҷро гардид ва зарур аст, ки барномаи нави рушди боғу токпарварӣ ҳарчи зудтар таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод карда шавад.

Инчунин, бори дигар таъкид менамоям, ки ҷиҳати иҷрои пурраву саривақтии барномаҳои қабулнамудаи Ҳукумати Тоҷикистон доир ба соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла масъалаҳои баланд бардоштани маданияти истифодаи замин, дуруст ба роҳ мондани фаъолияти соҳаҳои тухмипарварӣ, зотпарварӣ, картошкапарварӣ ва азхудкунии заминҳои нав чораҷӯӣ карда шавад.

Ҷиҳати рушди соҳаҳои агросаноатӣ дар панҷ соли охир аз ҳисоби буҷети давлатӣ 1,7 миллиард сомонӣ равона гардидааст ва дар се соли оянда аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои молиявӣ барои рушди онҳо ҷудо намудани зиёда аз як миллиард сомонӣ ба нақша гирифта шудааст.

То имрӯз дар кишвар 52 корхонаи коркарди гӯшту шир сохта, ба истифода дода шудааст ва раванди бунёди чунин корхонаву коргоҳҳо бомаром идома дорад.

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки рушди инфрасохтори истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла сохтмони сардхонаҳои ҳозиразамони нигаҳдории меваю сабзавот, ҷойгиркунии корхонаҳои хурди коркарди маҳсулот ва банду басти он ҳоло ҳам дар сатҳи паст қарор дошта, боиси талафи зиёди маҳсулоти истеҳсолшуда мегардад.

Мувофиқи маълумот соли 2014 дар истеҳсоли бисёр намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла ғалладонагиҳо, картошка ва пахта ба пастравӣ роҳ дода шудааст, ки чунин вазъ дар шароити имрӯза боиси нигаронӣ мебошад.

Бинобар ин, Вазорати кишоварзӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд якҷо бо соҳибкорон ва роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонӣ ҷиҳати бартарафсозии камбудиву норасоиҳои ҷойдошта, бо дарназардошти талаботи бозор ба нақша гирифтани кишти зироатҳо, воридоти техника, ҷорӣ намудани натиҷаи таҳқиқоти илмӣ дар истеҳсолот, истифодаи роҳҳои инноватсионӣ ва таъмини ҳарчи беҳтари бозори дохилӣ бо маҳсулоти истеҳсоли худӣ чораҳои зарурӣ андешанд.

Ҳамасола дар таркиби маҷмӯи маҳсулоти саноатии Тоҷикистон ҳиссаи соҳаи саноати коркард на кам аз 60 фоиз ва дар сохтори маҳсулоти саноати коркард ҳиссаи истеҳсоли озуқаворӣ на кам аз 50 фоизро ташкил менамояд.

Лекин бо вуҷуди захираву имкониятҳои зиёд ҳанӯз ҳам ҳиссаи маҳсулоти озуқаворӣ дар таркиби молҳои воридотӣ то 20 фоиз ё тақрибан 3,5 миллиард сомониро ташкил медиҳад, ки ин ҳолат таваҷҷуҳи хоси масъулон ва сохтору мақомоти марбутаро талаб менамояд.

Вобаста ба ин, зарур аст, ки ҷиҳати афзоиш додани истеҳсолоти дохилӣ ва ба ин васила тадриҷан таъмин намудани қисми асосии бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти ватанӣ чораҷӯӣ карда шавад.

Яъне вобаста ба таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар мо бояд кӯшиш кунем, ки дар солҳои наздиктарин талаботи мамлакатро ба аксарияти молҳои озуқаворӣ тавассути афзоиш додани истеҳсоли дохилӣ қонеъ намоем.

Ҳамзамон бо ин, бо мақсади ҷорӣ намудани дастгирии давлатии молистеҳсолкунандагони ватанӣ ва дар ин замина афзоиш додани ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ Ҳукумати Тоҷикистонро зарур аст, ки барои таъмини эҳтиёҷоти ҳамаи соҳаҳои аз буҷет маблағгузоришаванда доир ба ҷойгир намудани фармоишҳои давлатӣ дар корхонаҳои саноатӣ ва хоҷагиҳои кишоварзӣ, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо, тадбирҳои мушаххас андешад.

Дар доираи татбиқи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ҷиҳати таъмини рушди устувори кишвар ба иқтисодиёти мамлакат танҳо дар соли 2014 ба маблағи зиёда аз 3,7 миллиард сомонӣ қарзҳои имтиёзнок ва грантҳо ҷалб гардидаанд.

Дар панҷ соли оянда татбиқи як қатор лоиҳаҳои муҳимми афзалиятнок дар назар дошта шуда, ба ин мақсад аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 70 миллиард сомонӣ, аз ҷумла тавассути сармоягузории мустақим беш аз 40 миллиард сомонӣ ҷалб карда мешавад, ки ба рушди соҳаҳои мухталиф ва дар маҷмӯъ, ба таъмини ҳадафҳои стратегии давлат мусоидат хоҳад кард.

Дар ҳафт соли охир ба иқтисодиёти Тоҷикистон зиёда аз 11 миллиард сомонӣ сармояи мустақими хориҷӣ ворид гардидааст, ки қисми бештари он ба соҳаҳои энергетика, алоқа, сохтмон, истихроҷи канданиҳои фоиданок ва бунёди роҳҳо равона карда шудааст.

Дар шароити имрӯза азхудкунии самараноку оқилонаи захираҳои қаъри замини Тоҷикистон, маблағгузорӣ барои истихроҷ ва коркарди маъдан, инчунин корҳои ҷустуҷӯиву геологӣ ва иктишофии конҳои нав тавассути ҷалби сармояи ватаниву хориҷӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳимми рушди соҳаи саноат ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, хусусан ташкили ҷойҳои нави корӣ маҳсуб меёбад.

Барои ин, зарур аст, ки ҷиҳати тақвият бахшидан ба ҷараёни татбиқи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва ба таври назаррас зиёд намудани саҳми сармоягузории мустақими хориҷӣ чораҳои иловагӣ андешида шаванд.

Дастгирии соҳибкорӣ ва дар навбати аввал соҳибкории истеҳсолӣ аз ҷумлаи самтҳои асосии фаъолияти сохтору мақомоти давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳукумати кишвар то имрӯз бо мақсади фароҳам овардани фазои мусоиди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя ислоҳоти иқтисодиро бомаром идома бахшид, ки дар натиҷа Тоҷикистон тибқи арзёбии ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ ба рӯйхати 10 кишвари пешсафи ислоҳотгари ҷаҳон дохил гардид.

Соли 2014 аз ҷониби бонкҳо ба соҳибкорон 8,2 миллиард сомонӣ, аз ҷумла ба соҳибкории истеҳсолӣ 5,1 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст, ки нисбат ба соли 2013-ум 17 фоиз зиёд мебошад.

Дар 5 соли охир аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ барои дастгирии соҳибкории хурду миёна беш аз 720 миллион сомонӣ қарзҳои имтиёзнок ҷудо карда шудаанд.

Дар ин давра аз ҳисоби бонкҳо ба соҳибкорон 31 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст ва тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои дастгирӣ ва пешрафти соҳибкорӣ 16 миллиард сомонӣ равона гардидааст.

Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки ҷиҳати боз ҳам соддаву оммафаҳм намудани низоми андозбандӣ ва беҳтар намудани шароит барои рушди соҳибкорӣ чораҳои зарурӣ андешад.

Муҳтарам аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон!

Ҳукумати кишвар бо вуҷуди таъсири манфии бuҳронҳои молиявӣ ва иқтисодиву сиёсии ҷаҳонӣ ба ҳалли масъалаҳои соҳаҳои муҳимми иҷтимоӣ, аз ҷумла илму маориф, тандурустиву фарҳанг, шуғл ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд ва ин муносибатро минбаъд низ пайгирона идома медиҳад.

Як нукта мусаллам аст, ки нақши кормандони соҳаҳои иҷтимоӣ дар амри баланд бардоштани сатҳи донишу маърифатнокии наврасону ҷавонон, фарҳанги мардум, ҳифзи саломатии аҳолӣ, табобату нигоҳубини беморон ва дигар гурӯҳҳои ниёзманди ҷомеа ниҳоят арзишманд мебошад.

Ҳукумати мамлакат гурӯҳҳои осебпазиру эҳтиёҷманди ҷомеаро низ мунтазам дастгирӣ менамояд.

Дар соли 2014 афзун намудани маблағгузорӣ дар ин самт, ёрмандӣ ба ятимону маъюбон, нафақахӯрон, дастгирии оилаҳои камбизоат, парастории пиронсолони ниёзманд, таъмиру таҷдиди мактаб-интернатҳо, хонаҳои кӯдакону пиронсолон ва бо таҷҳизоти муосир таъмин намудани онҳо амалӣ гардида, ин сиёсат имсол ва солҳои оянда низ идома меёбад.

Таъсиси ҷойҳои нави корӣ яке аз самтҳои муҳимми сиёсати иҷтимоии Ҳукумати мамлакат мебошад.

Чунонки болотар зикр намудам, соли 2014 дар кишвар беш аз 252 ҳазор ҷойҳои нави кории доимӣ, муваққатӣ ва мавсимӣ таъсис дода шудаанд. Соли 2015 бояд на кам аз 200 ҳазор ҷойҳои нави корӣ муҳайё карда шаванд.

Бинобар ин, Ҳукумати Тоҷикистон, роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадоранд, ки якҷо бо бахши хусусӣ ҷиҳати вусъат бахшидани ҷараёни таъсиси ҷойҳои нави корӣ мунтазам чораҷӯӣ намоянд.

Тибқи супориши Роҳбари давлат дар литсею коллеҷҳо, марказҳои таълими калонсолон, баъзе муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва муассисаҳои таълимии кӯтоҳмуддати бахши хусусӣ ҳар сол зиёда аз 100 ҳазор нафар шаҳрвандон аз курсҳои касбомӯзӣ гузашта истодаанд ва зарур аст, ки ин раванд дар оянда низ идома дода шавад.

Танзими масъалаҳои вобаста ба муҳоҷирати меҳнатӣ яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумат ва роҳбарони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо мебошад.

Дар ин самт зарур аст, ки ҷиҳати коҳиш додани муҳоҷират муҳайё намудани ҷойҳои нави кориро дар дохили кишвар ҳарчи бештар тавсеа бахшида, доир ба масъалаҳои танзими муҳоҷирати меҳнатӣ, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандони мо ҳамкорӣ бо мақомоти марбутаи кишварҳои қабулкунандаи нерӯи корӣ беш аз пеш тақвият бахшида шавад.

Илова бар ин, дар бобати азхуд кардани касбу ҳунарҳои ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат ва забономӯзии шаҳрвандон чораҳои иловагӣ андешида, ҷиҳати такмили масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ва таъмини ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар хориҷи кишвар то охири соли ҷорӣ лоиҳаи қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ” ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод карда шавад.

Ҳукумати мамлакат бо мақсади рушди босуботи соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ тамоми тадбирҳои заруриро амалӣ менамояд.

Соли гузашта ҷиҳати пешрафти соҳа беш аз дуюним миллиард сомонӣ ҷудо гардида, соли равон ба ин хотир ҷудо намудани се миллиард сомонӣ пешбинӣ шудааст.

Бо мақсади инкишофи зинаи аввали таҳсилот Ҳукумати мамлакат дар асоси супориши Паёми соли гузаштаи Президенти кишвар “Барномаи рушди муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2019”-ро қабул намуд ва ҳоло татбиқи он идома дорад.

Соли гузашта шумораи кӯдакистонҳо дар кишвар аз 508 ба 527 расида, шумораи кӯдаконе, ки дар ин муассисаҳо ба таълиму тарбия фаро гирифта шудаанд, қариб 80 500 нафарро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2013 беш аз 4000 нафар зиёд мебошад.

Ё худ дар кишвар соли 2012 711 марказҳои инкишофи кӯдакон амал мекарданд ва соли 2014 шумораи онҳо ба 1061 расида, 26 000 нафар кӯдаконро фаро гирифтаанд.

Илова бар ин, дар мамлакат 12 кӯдакистони махсусгардонидашуда бо фарогирии қариб сеюним ҳазор кӯдак ва 34 кӯдакистони хусусӣ барои дуюним ҳазор нафар кӯдакон амал мекунад.

Яъне имрӯз барои қариб 115 ҳазор кӯдак шароити муосири таълиму тарбияи томактабӣ фароҳам оварда шудааст.

Бо вуҷуди ин, Вазорати маориф ва илм, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадор карда мешаванд, ки бо ҷалби имкониятҳои ташкилоту созмонҳои ғайриҳукуматӣ, бахши хусусӣ ва шахсони эҳсонкор доир ба таъсиси шаклҳои алтернативии муассисаҳои томактабӣ, таъмиру таҷдид ва таҷҳизонидани онҳо тадбирҳои муассир андешанд.

Аз ҷониби Ҳукумати кишвар то ба имрӯз масъалаҳои муҳимму аввалин-дараҷаи зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳаллу фасл шудаанд.

Бо вуҷуди ин, масъалаҳои баланд бардоштани сатҳу сифати таълим ва дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ва фаъоли таълим, инчунин баланд бардоштани сатҳи касбии омӯзгорон таваҷҷуҳи боз ҳам бештари масъулонро тақозо мекунад.

Омӯзгор дар раванди таълиму тарбия ҳуқуқи хато карданро надорад, зеро тақдири насли ояндасоз ва пешбарандаи давлату ҷомеа дар дасти ӯст.

Яъне омӯзгор дар раванди таълиму тарбия баробари падару модар ва шахсоне, ки онҳоро иваз мекунанд, нақши асосӣ дорад ва ҳамчун роҳнамои маънавӣ барои ба камол расонидани насли шоистаи даврон масъул аст.

Аз ин рӯ, ҷиҳати боз ҳам баланд бардоштани маҳорат ва малакаи касбии омӯзгорон ба таври доимӣ ташкил кардани курсҳои такмили ихтисос, бозомӯзӣ ва

ҳарчи бештар шинос намудани онҳо бо технологияҳои муосири таълим амри зарурӣ мебошад.

Соли гузашта бори аввал қабули довталабон ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тавассути Маркази миллии тестӣ роҳандозӣ шуд, ки он талаби замон буда, омили асосии коҳишёбии шиддати кирдорҳои коррупсионӣ дар ин соҳа гардид.

Масалан, солҳои қаблӣ то 20 фоизи довталабон ва падару модарони онҳо аз натиҷаи имтиҳонҳои дохилшавӣ шикоят мекарданд, вале соли гузашта аз 52 ҳазор нафар довталабон танҳо 400 нафар шикоят намуданд, ки ин рақам ҳатто як фоизро ҳам ташкил намедиҳад.

Дар робита ба ин, мехоҳам як масъалаи муҳимро хотирнишон намоям.

Падару модарон бояд на дар як рӯзи имтиҳон, балки аз рӯзи таваллуди фарзандашон ба таълиму тарбияи ӯ диққати ҷиддӣ диҳанд, барои дуруст ба камол расидани ӯ шароит фароҳам оваранд, асбобу ашёи таълимашро таъмин намоянд ва завқи ӯро барои интихоби дурусти касб бедор созанд.

Вале, мутаассифона, то ба имрӯз аксари падару модарон баъди ёздаҳ сол, яъне танҳо дар давраи имтиҳоноти хатми мактаб ва озмоишҳои тестӣ огоҳ мешаванд, ки фарзандашон бояд соҳиби касбу ихтисосе шавад.

Дар ҷомеаи имрӯзаи мо ин воқеиятест, ки бояд ҳатман ислоҳ гардад.

Имтиҳоноти тестӣ инчунин то андозае сатҳу сифати таълимро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар муайян намуданд.

Баробари ин, маълум гардид, ки дар ин зинаи таҳсилот таълими фанҳои табииву риёзӣ ба беҳбудии ҷиддӣ ниёз дорад ва масъулони Вазорати маориф ва илм, роҳбарону масъулони муассисаҳои таълимиро зарур аст, ки доир ба ин масъала чораҳои муассир андешанд ва ба хонандагон дар бобати интихоби дурусти касбу ҳунар, аз ҷумла ихтисосҳои муҳандисӣ ва техникиву технологӣ, ки барои иқтисоди миллии мо хеле муҳимманд, ёрии амалӣ расонанд.

Илова бар ин, роҳбарону масъулони Маркази миллии тестӣ ва муассисаҳои таълимиро зарур аст, ки камбудиву норасоиҳои соли қаблиро бартараф карда, дар ҳар як мактаби таҳсилоти умумӣ бо ҳар яке аз хатмкунандагон ва падару модарони онҳо машғулиятҳои омӯзишӣ ташкил намоянд, масъалаҳои марбут ба ин низомро омӯзонанд ва минбаъд дар асоси омӯзиши таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ сифати имтиҳоноти тестиро беҳтар гардонанд.

Ҳоло дар мактабҳои миёнаи кишвар як миллиону 750 ҳазор хонандагон таҳсил мекунанд ва ҳар сол қариб 110-112 ҳазор нафар мактабро хатм мекунанд.

Дар зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо мақсади пурра ба таълим фаро гирифтани духтарону писарон масъалаҳои гузариш ба низоми дувоздаҳсолаи таҳсилот, аз нуҳсола ба даҳсола гузаронидани таҳсилоти асосӣ, ба муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ табдил додани муассисаҳои ибтидоӣ ва аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пурра татбиқ гардидани низоми маблағгузории сарикасӣ аз ҷумлаи тадбирҳое мебошанд, ки бояд дар оянда амалӣ карда шаванд.

Дар ин ҷо бори дигар хотирнишон месозам, ки дастгирии соҳаи маориф ва баланд бардоштани мақоми омӯзгор, дар навбати аввал, аз он ҷиҳат муҳим мебошад, ки аҳли маориф дар рушди нерӯи инсонӣ саҳми бевосита дошта, яке аз қувваҳои пешбаранда ва фаъоли ҷомеаи имрӯза ба шумор меравад ва гузашта аз ин, пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат ба сатҳи рушди маориф вобастагии мустақим дорад.

Бо сабаби ба низоми кредитӣ гузаштани муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар роҳбарони ин муассисаҳоро зарур аст, ки меъёрҳои дар сатҳи байналмилалӣ

эътирофшударо пурра татбиқ намоянд ва доир ба масъалаи омӯзиши технологияҳои инноватсионӣ, ворид намудани таҷҳизоти ҳозиразамон ва ба ин восита самаранок гардонидани сифати таълим тадбирҳои ҷиддӣ андешида, ба забономӯзии донишҷӯён ва ба ҷойи кор ҳозир шудани хатмкунандагон диққати махсус диҳанд.

Ҳамчунин, ҷиҳати ҷалби донишҷӯён ба маҳфилҳои илмии мубоҳисавӣ, таҳияи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва кашфиёту ихтироъкорӣ грантҳои хурд ҷудо карда шаванд.

Дар баробари ин, вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, маориф ва илм, роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, инчунин дигар мақомоти давлатӣ вазифадор карда мешаванд, ки то соли 2018 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро бо омӯзгорони сатҳи баланди касбӣ пурра таъмин карда, ба Ҳукумат ҷиҳати тайёр кардани мутахассисони дигар соҳаҳо пешниҳод манзур намоянд.

Баробари таълим масъалаҳои тарбияи наврасону ҷавонон ва дар рӯҳияи ватандӯстиву инсонпарварӣ ва худогоҳиву худшиносӣ ба воя расонидани онҳо ниҳоят муҳим мебошад.

Масъалаҳои таҳкими робита миёни ҷомеа, муассисаи таълимӣ ва падару модарон тавассути як қатор қонунҳо, аз ҷумла Қонун "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд" ба танзим дароварда шудаанд.

Вале то ба ҳол механизми дурусти татбиқи он муайян нагардидааст.

Бинобар ин, ҷиҳати ба роҳ мондани назорати иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд" ва ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти дахлдор дар Дастгоҳи иҷроияи Президенти кишвар воҳиди нави сохторӣ таъсис дода шавад.

Вобаста ба ин, вазоратҳои адлия, маориф ва илм, корҳои дохилӣ, Прокуратураи генералӣ, кумитаҳои оид ба корҳои дин ва танзими ҷашну маросимҳо, кор бо занон ва оила, ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ якҷо бо ин сохтори навтаъсис татбиқи қонуни мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар соҳаи таълиму тарбияи кӯдак пурра ва ҳаматарафа таъмин намоянд.

Инчунин, бо мақсади таъмини ҳифзи ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоям, ки институти Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак таъсис дода шавад.

Ҷараёни татбиқи барнома ва нақшаҳое, ки доир ба рушди илм қабул шудаанд, зери назорати доимии Ҳукумати кишвар қарор дорад.

Дар ин самт то имрӯз тадбирҳои зиёде амалӣ гардида, таҷдиди сохтории Академияи илмҳо ва академияҳои соҳавӣ бомаром амалӣ шуда истодааст.

Бо вуҷуди дастовардҳои муайяни илмӣ, робитаи илм бо истеҳсолот, воридшавии инноватсия дар низоми илмӣ ва муҳимтар аз ҳама, рушди илмҳое, ки бо иқтисодиёти кишвар робитаи бевосита доранд, ҳамчун масъалаҳои мубрами рӯз боқӣ мондаанд.

Ҳамчунин, омода намудани кадрҳои ҷавон ва ҷалби онҳо ба корҳои илмиву роҳбарӣ беҳбудӣ мехоҳад.

Дар баробари ин, Академияи илмҳо бояд ҳамкории парки технологӣ ва инноватсиониро бо паркҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ вусъат бахшида, ҷиҳати аз соли равон дар истеҳсолот ба роҳ мондани дастовардҳои инноватсионӣ тадбирҳо андешад.

Аз ин лиҳоз, вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав, энергетика ва захираҳои об, кишоварзӣ, дигар вазорату идораҳо ва корхонаҳои истеҳсолӣ

вазифадор карда мешаванд, ки ҳамкориро бо Академияи илмҳо тақвият бахшида, ҷиҳати татбиқи дастовардҳои илм дар истеҳсолот тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Дар робита ба ин, як масъаларо хотирнишон кардан мехоҳам, ки имрӯз баробари донишмандони муътабари мо олимону муҳаққиқон ва таҳлилгарони ҷавон, яъне насли зиёиёни давраи истиқлол ба воя расидаанд ва мо аз онҳо умеди зиёд дорем.

Вобаста ба равандҳои ҷаҳонишавӣ ва шиддат гирифтани муборизаҳои иттилоотӣ, ҳамчунин воридшавии мафкураи бегона ба зеҳни ҷомеа институтҳои илмиву таҳқиқотии Академияи илмҳо, академияҳои соҳавӣ, Маркази таҳқиқоти стратегӣ, дигар марказҳои илмӣ ва кафедраҳои ҷомеашиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро зарур аст, ки ба таҳқиқу таблиғи масъалаҳои худшиносиву худогоҳӣ, ҳифзи арзишҳои миллии таърихиву фарҳангӣ, тавсеаи ҷаҳонбинии демокративу дунявӣ, пойдории ваҳдат ва суботи ҷомеа таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд.

Омӯхтани сабаб ва омилҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар кишварамон яке аз вазифаҳои муҳимтарини олимони ҷомеашинос мебошад.

Зеро доир ба ин масъала андешаву таҳқиқоти муътамади олимон бояд нақши ҳалкунанда дошта бошад, то ин ки ҳодисаҳои даҳшатноку фоҷиабори гузашта барои наслҳои ояндаи халқамон дарси ҳушёрӣ ва ибрат гарданд.

Бо дарназардошти вазъи ҳассосу печидаи ҷаҳони муосир олимону донишмандони мамлакат бояд ба масъалаҳои тавсеаи мафкураи миллӣ, таҳкими давлатдорӣ ва рушди иҷтимоиву сиёсии ҷомеа, иттиҳоди нерӯҳои созандаи кишвар ва ҳифзи манфиатҳои стратегии Тоҷикистон, мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм, хурофотпарастиву ифротгароӣ, инчунин таҳқиқи масоили демократикунонии ҳаёти иҷтимоиву сиёсии Тоҷикистон эътибори аввалиндараҷа диҳанд.

Ҳукумати мамлакат дар сиёсати иҷтимоии худ навсозиҳои соҳаи тандурустиро идома дода, маблағгузории соҳаро дар соли 2015 нисбат ба соли гузашта 10 фоиз зиёд пешбинӣ намудааст.

Соли 2014 шароити инфрасохтори соҳаи тандурустӣ хеле беҳтар гардида, кумакҳои аввалияи тиббию санитарӣ тавсеа ёфтанд.

Дар ин давра як қатор муассисаҳои соҳаи тандурустӣ бунёд ва таъмиру азнавсозӣ гардиданд.

Ҳамчунин, барои пешгирӣ ва паст намудани шиддати бемориҳои сироятӣ, таъмини шаҳрвандон бо маводи босифати доруворӣ, ҳифзи саломатии модару кӯдак ва омода намудани мутахассисон як қатор тадбирҳои муассир амалӣ карда шуданд.

Дар даврони истиқлолият барои рушди соҳаи тандурустӣ илова ба маблағҳои аз буҷет ҷудошуда 107 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ ба маблағи умумии қариб 3 миллиард сомонӣ татбиқ гардидааст.

Ҳоло дар соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии кишвар илова ба маблағҳои буҷетӣ татбиқи 38 лоиҳа ба маблағи 570 миллион сомонӣ идома дорад.

Чораҳои зикршуда, аз ҷумла ворид намудани таҷҳизоти муосир ва технологияҳои замонавӣ боиси беҳтар шудани сифати ташхис, муоина ва табобати беморон гардиданд.

Натиҷаи ҳамин аст, ки имрӯз ба кишварҳои хориҷӣ барои табобат рафтани шаҳрвандони мо хеле кам шудааст.

Бо вуҷуди ин, бояд гуфт, ки таъмини муассисаҳои тандурустӣ бо кадрҳои баландихтисос, сатҳи дониши касбии хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти оливу миёнаи тиббӣ, аз ҷумла доир ба истифодаи таҷҳизоти ҳозиразамони тиббӣ ва ташхису табобати як қатор бемориҳо беҳбудиро тақозо мекунад.

Фаъолияти муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ вобаста ба дастгирии маъюбон ва дигар гурӯҳҳои осебпазир ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад ва масъулони соҳа вазифадоранд, ки дар асоси таҳлили ҳаматарафа доир ба рафъи камбудиву мушкилоти ҷойдошта тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Умуман, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолиро зарур аст, ки якҷо бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷараёни татбиқи санадҳои барномавии соҳаро зери назорати қатъӣ қарор дода, барои боз ҳам беҳтар кардани хизматрасонии тиббӣ ба аҳолӣ чораҷӯӣ намояд.

Ҳамчунин, тақвият бахшидани имкониятҳои соҳа, баланд бардоштани сатҳи касбии мутахассисони соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзии кадрҳо аз ҷумлаи масъалаҳое мебошанд, ки бояд таҳти назорати доимии Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ қарор дода шаванд.

Ҳозирини гиромӣ!

Ҳукумати кишвар ба инкишофи бонизоми фарҳанг ва махсусан масъалаҳои боло бурдани фарҳанги ҷомеа, эҳтиром ба арзишҳои милливу фарҳангӣ, эҳёи анъанаву ҳунарҳои мардумӣ, рушди санъату мусиқӣ ва театр таваҷҷуҳи хос зоҳир менамояд.

Ҳукумат дар муддати даҳ соли охир танҳо барои таъмиру таҷдиди ёдгориҳои таърихӣ қариб 3 миллиард сомонӣ равона карда, аксари осорхонаҳо, қасру марказҳои фарҳангӣ, қалъаву шаҳрҳои бостонӣ, мақбараҳои шахсиятҳои таърихиву ирфонӣ ва дигар мероси моддиву маънавии халқамонро азнавсозӣ намуд.

Вале бояд гуфт, ки бо вуҷуди тадбирҳои то ба ҳол андешидашуда ҳанӯз ҳам баъзе масъалаҳои ҳалталаб, аз қабили костагии фарҳанги гурӯҳҳои алоҳидаи ҷомеа ва гароиши онҳо ба мафкураи бегона мавҷуданд.

Инчунин таъминоти муассисаҳои фарҳангӣ бо таҷҳизоту технологияҳои муосир ва амсоли инҳо ҳалли саривақтии худро талаб менамоянд.

Дар ин росто, синои тоҷик ба рушди ҷиддӣ ниёз дошта, филмҳои ҳозиразамони мустанаду бадеӣ, ки гузаштаву имрӯзро воқеъбинона инъикос намоянд, масъалаҳои муҳимми ҳаёти ҷомеаро тасвир созанд ва ахлоқи ҳамидаву анъанаҳои неки халқамонро тарғиб кунанд, кам ба назар мерасанд.

Бинобар ин, Вазорати фарҳанг, Кумитаи телевизион ва радио ва иттифоқҳои эҷодӣ вазифадор карда мешаванд, ки бо мақсади таблиғи ғояҳои миллӣ, тарбияи зебоипарастӣ ва ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ ҷиҳати таҳияи асарҳои нави саҳнавӣ ва филмномаҳои таърихӣ чораҳои зарурӣ андешанд.

Дар баробари ин, Ҳукумати мамлакат вазифадор карда мешавад, ки ҷиҳати инкишофи ин санъати муҳим иҷрои барномаи давлатии рушди синои тоҷикро таҳлил карда, минбаъд ҳамасола барои эҷоду наворбардории филмҳои нав ва тайёр кардани мутахассисони соҳа маблағҳои махсус пешбинӣ намояд.

Илова бар ин, доир ба ҳалли саривақтии масоилу мушкилоти соҳа ва рушди он, интихобу ҷобаҷогузории барномаҳо зарур аст, ки аз ҳисоби намояндагони мақомоти дахлдор ва мутахассисон комиссияи давлатӣ таъсис дода шавад.

Дар рушди ҳаёти иҷтимоӣ нақши занон ва ҷавонон ҳамчун нерӯи пешбарандаи ҷомеа ниҳоят арзишманд мебошад.

Ташаббусҳои онҳо аз ҷониби Ҳукумати кишвар ҳамеша дастгирӣ ёфта, занону ҷавонон ба корҳои роҳбарӣ дар ҳамаи шохаҳои ҳокимият ва сохтору мақомоти давлатӣ ҷалб карда мешаванд.

Ҳамчунин фарогирии занону ҷавонон ба соҳибкории хурду миёна тавсеа ёфта, бо ин мақсад аз ҷониби Ҳукумат лоиҳаҳои имтиёзнок ва дигар тадбирҳои судманд роҳандозӣ шудаанд.

Ҷавонон ҳамчун давомдиҳандагони татбиқи ҳадафҳои олии мо имрӯзҳо бо азму иродаи қавӣ ба хотири пешрафти ояндаи Ватани маҳбубамон саъю талош карда, дар бештари соҳаҳо ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаанд.

Аксари ҷавонони бонангу номуси кишвар дар пайи таҳсил, интихоби касб ва азхуд кардани техникаву технологияҳои муосир талош намуда, дар дохилу хориҷи мамлакат илму донишҳои муосир ва барои кишварамон заруриро азбар карда истодаанд.

Имрӯзҳо беш аз 12 ҳазор нафар ҷавонони соҳибистеъдоду лаёқатманди мо дар хориҷи кишвар аз ҳисоби давлат таҳсил карда истодаанд. Ҳоло дар дохили кишвар зиёда аз 200 ҳазор нафар донишҷӯён таҳсил доранд.

Қисме бо азму иродаи матин дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва сохтмонҳои бузурги кишвар заҳмат мекашанд, дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳ, аз ҷумла дар ҳифзи марзу буми Ватан ва таъмини амнияту оромии давлат ва ҷомеа қарор доранд ва иддае парчами Тоҷикистони азизро дар мусобиқаҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ баланд мебардоранд.

Барои рушди солими ҷомеаи кишвар ва ҷалби наврасону ҷавонон ба варзиш тайи панҷ соли охир 19 варзишгоҳ, 621 майдонча ва 110 толори варзишӣ, 11 ҳавзи шиноварӣ ва 9 маҷмааи варзишӣ сохта, ба истифода дода шудааст.

Инчунин 2700 майдонча ва 635 толори варзишӣ, 14 ҳавзи шиноварӣ ва 5 маҷмааи варзишӣ таъмиру азнавсозӣ гардидааст.

Вобаста ба ин, таъкид менамоям, ки бо мақсади оммавигардонии варзиш ва таблиғу ташвиқи тарзи ҳаёти солим иншооти зикршудаи варзишӣ дар ҳолати хуб нигоҳ дошта, самараноку мақсаднок истифода бурда шаванд.

Ҳукумат ғамхориро нисбат ба наврасону ҷавонон минбаъд низ идома бахшида, ба ин нерӯи тавонои кишвар, ки марзу буми Тоҷикистонро ҳимоя мекунад, кишварро ободу зебо мегардонад ва номи ватани аҷдодиро боз ҳам баланд мебардорад, ҳамеша такя менамояд.

Ҳукумати кишвар ба занону бонувон эҳтироми хоса зоҳир менамояд ва дар якчанд барномаи давлатӣ, стратегия ва консепсияҳо дурнамои фаъолияти занон ва нақши онҳоро дар мақоми роҳбарӣ, таҳкими давлатдорӣ, солимии ҷомеа ва пойдориву устувории оила таъкид намудааст.

Мо ин сиёсатро дар оянда низ давом дода, занонро ҳамчун чароғи оила, нерӯи созандаи ҷомеа ва ҳимоятгару идомабахши беҳтарин анъанаҳои миллӣ дастгирӣ менамоем ва дар сохтору мақомоти давлатӣ сафи онҳоро бештар мегардонем.

Бо вуҷуди дастгирӣ аз ҳуқуқу манфиатҳои занону ҷавонон дар ин самт проблемаҳои ҳалталаб ҳанӯз зиёданд.

Аз ҷумла масъалаи пош хӯрдани оилаҳои ҷавон, ки шумораи онҳо сол ба сол зиёд мегардад, ташвишовар мебошад.

Мувофиқи маълумоти оморӣ соли 2014 аз 95500 ақди никоҳи ба қайд гирифташуда 9 ҳазори он бекор шудааст, ки нисбат ба соли 2013-ум 9,5 фоиз зиёд аст.

Сабаби ин ҳолат, пеш аз ҳама, омода набудани ҷавонон ба зиндагии мустақилона мебошад.

Дар миёни ҷавонон ҳолати никоҳи хешовандони наздик низ зиёд шуда, боиси таваллуди кӯдакони маъюб гардида истодааст.

Имрӯз дар қаламрави кишвар қариб 13 ҳазор нафар кӯдакону наврасони маъюби то 18 - сола аз ҷониби давлат нигоҳубин карда мешаванд.

Бештари ин кӯдакон маъюби модарзод буда, аз никоҳи хешовандӣ, инчунин аз волидайни гирифтори нашъамандӣ ба дунё омадаанд.

Беморији масунияти норасоии бадан беморији шадид буда, имрӯз яке аз сарчашмаҳои асоси хатар ба ҳаёт ва саломатии инсон дар сайёра гаштааст.

Бори аввал ин беморӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1991 ба таври расмӣ ба қайд гирифта шуд.

Гирифторони он дар кишвар имрӯз беш аз шашуним ҳазор нафарро ташкил медиҳанд, ки чунин вазъ боиси ташвиши ҷиддии Ҳукумати мамлакат ва аҳли ҷомеа мебошад.

Пешгирии ин беморӣ бояд яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ бошад.

Сабаби дигари пош хӯрдани оилаҳо дар он аст, ки бисёре аз падару модарон фарзандонро бе муоинаи пешакии тиббӣ хонадор карда, вазъи саломатии онҳоро ба эътибор намегиранд.

Тибқи моддаи 15 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муоинаи тиббии шахсони никоҳшаванда, инчунин додани машварат доир ба масъалаҳои тиббиву генетикӣ ва масъалаҳои солимгардонии оила аз ҷониби муассисаҳои давлатии нигаҳдории тандурустии маҳалли истиқоматии онҳо ба таври ройгон ва танҳо бо ризоияти шахсони никоҳшаванда анҷом дода мешавад. Вале онҳо аз ин ҳуқуқи муқаррарнамудаи қонун истифода намекунанд.

Аз ин рӯ, вазоратҳои тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, адлия, кумитаҳои кор бо занон ва оила, оид ба корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ вазифадор карда мешаванд, ки масъалаи муоинаи ҳатмии пешакии тиббии издивоҷкунандагон ва пешгирӣ намудани никоҳи байни хешовандони наздикро якҷо бо мардум ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳаматарафа омӯхта, ба Ҳукумат таклиф пешниҳод намоянд.

Ин масъала барои хушбахтии оилаҳои ҷавон бисёр муҳим аст. Мо ҳама - падару модарон, бародарону хоҳарон ва дӯстон оилаҳои ҷавонро доимо дуои нек мекунем, ки саломат бошанд, хушбахт шаванд, умри дарозу бобаракат бинанд, соҳиби фарзанд ва набераву абера гарданд.

Бояд гуфт, ки масъалаҳои маърифати оиладорӣ, баланд бардоштани масъулияти падару модарон дар таълиму тарбияи фарзанд, омода кардани фарзандон ба ҳаёти мустақилона ва пойдории оила аз ҷумлаи проблемаҳое мебошанд, ки диққати доимии тамоми мақомоти давлатӣ, муассисаҳои таҳсилотӣ ва кулли аъзои ҷомеаро тақозо мекунад.

Бо дарназардошти аҳмияти масъала, мувофиқи мақсад аст, ки дар синфҳои болоии мактабҳои таҳсилоти умумӣ курсҳои махсуси таълими маърифат ва одоби оиладорӣ ба роҳ монда шавад.

Мусаллам аст, ки ҷомеаи солим аз оилаи солим ва насли солим ташаккул меёбад. Вобаста ба ин, пешниҳод менамоям, ки соли 2015 дар кишвар “Соли оила” эълон карда шавад.

Ҳамватанони азиз!

Якуми марти соли ҷорӣ дар кишварамон маъракаи муҳимми сиёсӣ - интихоботи Маҷлиси Олӣ, маҷлисҳои маҳаллӣ ва ҷамоатҳо баргузор мегардад.

Ин чорабинии сиёсӣ бояд дар доираи талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда, дар сатҳи баланди ташкилӣ ва маърифати ҳуқуқӣ, шаффофу озод, ба таври демократӣ ва бо иштироки фаъолонаи интихобкунандагон доир гардад.

Сохторҳое, ки ба баргузории ин чорабинӣ масъуланд, бояд ба ҳамаи ҳизбҳои сиёсии дар интихобот ширкаткунанда ва ба номзадҳои пешбаришуда шароити баробар муҳайё созанд.

Интихоботи навбатӣ бояд ба омили муттаҳидкунандаи халқи Тоҷикистон, таҳкими сулҳу субот, ваҳдати милливу сарҷамъии мардуми кишвар ва болоравии эътибору обрӯи давлати мо дар арсаи ҷаҳонӣ гардад.

Ман бори дигар хотирнишон менамоям, ки ҳамаи мо барои фардои давлату миллат, сулҳу субот, ваҳдати миллӣ, хулоса, барои ояндаи осудаи Тоҷикистон масъулият дорем.

Муҳтарам аъзои Маҷлиси миллӣ ва
вакилони Маҷлиси намояндагон!

Мақомоти қонунгузори кишвар – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, субъектҳои ташаббуси қонунгузорӣ ҳамасола барои рушди қонунгузорӣ корҳои хубу босамар анҷом медиҳанд ва қобили зикр аст, ки фаъолияти аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон дар панҷ соли охир хеле назаррас буд.

Дар баробари ин, мехоҳам ба ҳамаи вакилоне, ки тайи панҷ сол дар Маҷлиси Олӣ заҳмат кашида, дар қабули қонунҳо ва дигар санадҳои муҳимми давлатӣ фаъолона иштирок намуданд, изҳори сипос намоям.

Умед аст, ки фаъолияти қонунгузорӣ аз тарафи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони тозаинтихоб боз ҳам густариш дода мешавад.

Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявию иҷтимоӣ узви ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, дар ҷараёни таҳаввулоти босуръати ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёт қарор дорад.

Имрӯз дар як қатор давлатҳо ҷангҳои харобиовар идома дошта, боиси афзоиши шумораи фирориёни иҷборӣ, бекорӣ, гуруснагӣ ва шиддат гирифтани проблемаҳои дигари иҷтимоӣ гардидаанд.

Терроризм ва ифротгароӣ беш аз ҳарвақта авҷ гирифта, бо оқибатҳои даҳшатбору бераҳмонаи худ ба проблемаи ҷиддитарини инсоният дар асри бистуяк табдил ёфтааст.

Бинобар ин, роҳбарияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомии мамлакатро зарур аст, ки дар самти мубориза бар зидди терроризм, ифротгароӣ, муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, таъмини амнияти давлат ва ҷомеа, баланд бардоштани иқтидори мудофиавии мамлакат ва ҳифзи боэътимоди сарҳади давлатӣ, инчунин омодабошии ҷангии Қувваҳои Мусаллаҳ тадбирҳои иловагӣ андешанд.

Вазъияти ҷаҳони имрӯза моро водор мекунад, ки фаъолияти самараноки тамоми сохторҳои давлатиро барои таъмини боэътимоди сулҳу субот ва амнияти кишварамон равона созем ва барои ҳар як сокини кишвар шароити арзандаи зиндагӣ ва ҳаёти осиштаро муҳайё кунем.

Бори дигар хотиррасон менамоям, ки ҳар як шаҳрванди кишвар бояд ба қадри давлати соҳибистиқлол ва зиндагии орому осуда расида, ҳеҷ гоҳ зиракии сиёсиро аз даст надиҳад ва ҳаргиз фирефтаи таблиғоту ақидаҳои бебунёди ифротӣ нашавад.

Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки бо мақсади таъмини амнияти давлат ва ҷомеа маблағгузориро барои таъминоти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ бо техникаву технологияҳои замонавӣ ва таҷҳизоту дастгоҳҳои муосир, бунёди иншооти сарҳадӣ, мустаҳкам намудани заминаҳои моддиву техникӣ, муҳайё кардани тамоми шароити зарурии зиндагӣ ва хизмат барои сохтору мақомоти зикршуда сол ба сол зиёд намояд.

Ба хотири ҳифзи сулҳу оромӣ ва пойдории суботи сиёсии ҷомеа мо ҳама бояд муттаҳид бошем ва ба фаъолияти сохтору мақомоти давлатӣ ҳамаҷониба мусоидат намоем.

Ҷиҳати пешгирии паҳн намудани намудҳои нави воситаҳои нашъадор, такмили усулҳои мубориза дар ин самт, тарзи офиятбахшии шахсони гирифтори бемории нашъамандӣ, таҳкими ташаккули афкори ҷомеа бар зидди воситаҳои нашъадор ва умуман пурзӯр намудани мубориза бар зидди ин хатари марговар ба мақсад мувофиқ аст, ки қонунгузорӣ дар соҳаи назорат ва мубориза бо муомилоти ғайриқонунии чунин воситаҳо бо дарназардошти таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва талаботи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ таҷдиди назар карда шавад.

Ҳамзамон бо ин, ҳамкориҳои байналмилалӣ, махсусан бо кишвари ҳамсоя - Афғонистон дар самти таъмини амният дар хатти сарҳади миёни ду давлат ва мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор густариш дода шавад.

Дар баробари ин, тарбияи кадрҳои худшиносу ватандӯст, дорои масъулият ва малакаи баланди касбӣ, соҳиби донишу таҷриба ва ҷаҳонбинии муосир, фидокор ва содиқ ба Ватану миллат, ҳушёру зирак, муборизи роҳи ҳақиқату адолат вазифаи муҳимтарини Ҳукумат ва роҳбарияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, сохторҳои низомии кишвар ва умуман Қувваҳои Мусаллаҳ мебошад.

Ба ин мақсад бояд сатҳу сифати таълим ва корҳои тарбиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вазоратҳои корҳои дохилӣ, мудофиа, Кумитаи давлатии амнияти миллӣ ва дигар сохтору мақомоти низомӣ, инчунин тайёрии касбии кормандони мақомоти мазкур бояд бо дарназардошти талаботи замони муосир ва вазъи ҷаҳони имрӯза баланд бардошта шавад.

Мо дар паёмҳои гузашта ва дар дигар мулоқоту чорабиниҳо доим хотирнишон месозем, ки кирдорҳои коррупсиониро маҳкум мекунем ва мубориза бо ин падидаи номатлубро яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти давлат мешуморем.

Тақвияти фаъолияти ҳокимияти судӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатӣ мебошад, зеро фаъолияти суд бо инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ пайванди ногусастанӣ дорад ва ин нуктаро ман борҳо изҳор намудаам.

Бо мақсади таҳкими минбаъдаи ҳокимияти судӣ 5-уми январи соли 2015 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи нави ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2017 тасдиқ гардид.

Татбиқи барномаи мазкур барои боз ҳам устувор шудани сохтори мақомоти судӣ ва пешрафту пурсамар гардидани фаъолияти онҳо, таҳкими ҳамкории мақомоти судӣ бо дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳамчунин ҷиҳати иҷрои санадҳои судӣ такони ҷиддӣ хоҳад бахшид.

Итминон дорем, ки роҳбарият ва кормандони Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Шӯрои адлия ва Прокуратураи генералӣ бо дарки масъулияти баланди касбӣ ҷиҳати амалисозии адолати судӣ, таъмини волоияти қонун ва гузашта аз ин, дар роҳи ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсону шаҳрванд ва ташкилотҳо тамоми чораҳои заруриро меандешанд.

Муҳтарам аъзои Маҷлиси миллӣ ва
вакилони Маҷлиси намояндагон!

Ман дар паёмҳои пешина ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва суханрониҳои худ дар якчанд маросиму мулоқотҳо оид ба масоили байналмилалӣ ибрози назар карда, вазифаву ҳадафҳои сиёсати хориҷии кишварро муфассал шарҳ дода будам.

Ҳоло мехостам таъкид намоям, ки то имрӯз усулу асосҳо ва афзалиятҳои ин сиёсат, ки аз ҳимояти манфиатҳои миллӣ, ҳифзи озодиву истиқлолияти кишвар, амнияту суботи ҷомеа ва таъмини рушди Тоҷикистон иборатанд, тағйир наёфтаанд.

Муҳтаво ва ҳадафҳои сиёсати дарҳои кушода, ки бо амалӣ намудани он сарзамини мо сафи дӯстони худро пайваста зиёд намудааст, ҳамоно мисли пештара

боқӣ хоҳанд монд ва барои тақвияти равобити Тоҷикистон бо тамоми кишварҳои дунё хизмат хоҳанд кард.

Имрӯз ҳамаи шумо огоҳед, ки соли сипаришуда ва якчанд соли пешин пур аз таҳаввулоту рӯйдодҳои ногаҳонӣ ва дигаргун шудани асосҳои қаблан хеле устувори низоми байналмилалӣ буданд.

Сар задани алангаи нави мухолифату низоъҳо дар Шарқи Наздик ва минтақаҳои дигари дунё, густариши бесобиқаи терроризми байналмилалӣ ва ҷинояткории муташаккил, муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва силоҳ, шиддат гирифтани проблемаҳои экологӣ ва хуруҷи бемориҳои наву басо хатарноки сирояткунанда, коҳиш ёфтани нуфузи ниҳодҳо ва асосҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аҳмияти масъалаҳои марбут ба таъмини амнияти миллӣ ва минтақавиро ба маротиб зиёд мегардонанд.

Ҳамаи ин воқеияту рӯйдодҳо ҳақиқатеро таъкид менамоянд, ки мушкилоти аср ва таҳдидҳои нав ба тамаддуни башарӣ мунтазам афзоиш ёфта, амнияти давлатҳои хурду бузурги олам ва ҳатто тақдири тамоми аҳли башарро бо хатарҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ сохтаанд.

Ин ҳодисаҳо бори дигар исбот намуданд, ки терроризм ва экстремизм, аз як ҷониб, чун вабои аср хатари глобалии ҷиддӣ буда, аз ҷониби дигар, аъмоли он гувоҳ аст, ки террорист ватан, миллат ва дину мазҳаб надорад, балки як таҳдиде ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷони ҳар як сокини сайёра аст.

Ин зуҳуроти фалокатбор ҳеҷ умумияте бо дин, аз ҷумла бо дини мубини ислом надорад ва бо истифода аз номи ислом ба хотири ҳадафҳои сиёҳу ғаразноки сиёсӣ содир карда мешавад.

Ман ин масъаларо дар чорабиниҳои сатҳи олӣ, аз ҷумла аз минбари баланди Созмони Милали Муттаҳид борҳо иброз дошта будам ва имрӯз бори дигар изҳор менамоям, ки номи поки исломро бо зуҳуроти даҳшатноку нафратовари терроризм олуда кардан иштибоҳи маҳз аст.

Тамоюли торафт қувватгирифтаистодаи сиёсӣ намудани ислом фақат бар зарари он сурат гирифта, дар назди оламиён симои поки аҳли онро манфур намоиш медиҳад.

Имрӯз мо ниёз ба тақвияти ҳарчи бештари асли таҳаммулгароӣ дорем, ки мардуми мусулмонро чун мардуми мутамаддин ва фарҳангиву илмпарвар таҷассум намояд ва ҷиҳати ҳамкории ҳамаи нерӯҳои солими башарият хизмат кунад.

Бинобар ин, мо бояд тамоми василаву воситаҳоро истифода кунем, ки эҳтироми ғояву андешаҳои солиму созанда ва таҳаммули фикри якдигар тамоюли асосии дунёи имрӯз гардад.

Вале чунин ба назар мерасад, ки “сиёсати дугона”, шиддати бесобиқаи мубориза геосиёсӣ, бахусус барои дастёбӣ ба захираҳои ҳаётиву стратегӣ ва таъмини назорат аз болои минтақаҳои муҳимми геостратегӣ падидаи аз ҳама хатарноки солҳои охир мебошад.

Мо чунин мешуморем, ки бо талоши якҷоя ва дастаҷамъона эмин нигоҳ доштани сайёра ва минтақаи мо аз ин офатҳо аз ҷумлаи вазифаҳои бетаъхир ва муҳимтарини давлатҳои миллӣ ва созмонҳои байналмилалист.

Ин вазъ аз ҳамаи мо татбиқи сиёсати санҷидаву мутавозинро тақозо мекунад, то ки кишварҳои мо ба арсаи бесуботӣ табдил нагарданд.

Аз ин рӯ, мо мисли пештара тамоми саъю талоши хешро ба харҷ хоҳем дод, то минтақаи мо қаламрави дӯстиву ҳамкорӣ ва ҳамёриву кӯмаки байниҳамдигарӣ бошад.

Дар ин росто, такя ба тадбирҳои дастаҷамъӣ ва ҳамкории муассир бо шарикони стратегии санҷидаву боэътимод мисли пештара мазмуни асосии сиёсати хориҷии Тоҷикистонро ташкил хоҳад дод.

Робитаҳои муассир ва созанда бо созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла ниҳодҳои бонуфузи молиявӣ, ки мо тӯли солҳои истиқлолият бо онҳо ҳамеша ҳамкориҳои судманд доштем, ба таври устувор идома хоҳанд ёфт.

Дар ин чаҳорчӯба мо минбаъд низ бо роҳандозии густурдаи дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об нақши пешбарандаи Тоҷикистонро оид ба ин масъалаҳо дар арсаи байналмилалӣ тақвият хоҳем бахшид.

Бинобар ин, кишвари мо дар идомаи ташаббусҳои созандаи қаблӣ ният дорад, ки ба мақсади арзёбии фарогири раванди татбиқи Даҳсолаи байналмилалии амал "Об барои ҳаёт 2005-2015", ки бо ташаббуси Тоҷикистон роҳандозӣ шуда буд, имсол тибқи қарори нави Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар Душанбе конфронси байналмилалии сатҳи баландро доир намояд.

Мақсад аз он баррасии мушкилоти глобалии нарасидани оби нӯшокӣ дар сайёра, андешидани чораҳои зарурӣ дар ҷавоби он, таъкиди зарурат ва талқини ғояи ҳамкории созанда дар ҳалли масъалаҳои марбут ба об буда, ба хотири рушди устувори кишварҳои минтақа ва ояндаи неки мардумони он доир карда мешавад.

Бо зикри ҳамаи ин афзалиятҳо ва самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ мо набояд фаромӯш кунем, ки тақвияти минбаъдаи ҳамкориҳои муассир ва тавсеаи доираи онҳо бо кишварҳои ҳамсояи мо, аз ҷумла Афғонистон, дорои аҳмияти хоса мебошад.

Мантиқист, ки дар шароити ба вуҷуд омадани воқеияти нав, яъне баъди хуруҷи нерӯҳои эътилофӣ аз сарзамини ин кишвари дӯсту бародари мо робитаҳоямон бояд дар ҳамаи бахшҳо вусъати тоза пайдо намоянд, зеро тавре, ки медонем, масъалаҳои суботу амнияти Афғонистон ва вазъи эмину осоишта дар Осиёи Марказӣ бо якдигар сахт алоқаманданд.

Ба таври хулоса, сиёсати хориҷии кишвар мисли анъана бояд бо дарназардошти манфиатҳои олии миллӣ татбиқ карда шавад, ки он, дар ниҳояти амр, ба пешрафту ободии сарзамини азизи мо ва мардуми шарифи он равона гаштааст.

Муҳтарам аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон! Ҳамватанони азиз!

Вазифаҳое, ки дар Паёми имрӯза ба мақоми олии қонунгузори кишвар доир ба ҳалли масъалаҳои аввалиндараҷаи ҳаёти мамлакат, пеш аз ҳама, ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ ва татбиқи афзалиятҳои миллӣ гузошта шуданд, танҳо бо такя ба нерӯи созандаи мардуми Тоҷикистон ва бо заҳмати содиқонаву софдилонаи онҳо амалӣ хоҳанд шуд.

Дар маҷмӯъ, вазифаҳои соли ҷорӣ моро водор мекунанд, ки ҷиҳати дар сатҳи устувор нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла таҳти назорати доимӣ қарор додани вазъи молиявӣ, дастгирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ, рушди соҳибкории хурду миёна, ташкили ҷойҳои нави корӣ, ҳарчи бештар таъмин кардани аҳолӣ бо молҳои ниёзи аввал, ҳалли саривақтии мушкилоти мардум, инчунин доир ба пешгирии таҳдиду хатарҳои ҷаҳони муосир чораҳои мушаххасу саривақтӣ андешем.

Бовар дорам, ки мо якҷо бо халқи шарифу сарбаландамон имсол ва солҳои минбаъда низ ба хотири рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоии давлатамон, таҳкими ваҳдати миллӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои зиндагии шоистаи халқамон ҷаҳду талоши бештар намуда, Тоҷикистони азизамонро дар арсаи олам ба таври сазовор муаррифӣ мекунем.

Итминон дорам, ки вакилони Маҷлиси Олӣ, аъзои Ҳукумат, тамоми хизматчиёни давлатӣ, аҳли зиёи мамлакат, бонувони соҳибмаърифат, ҷавонони бонангу номус ва худшиносу ватандӯст, кормандони далеру ҷасури мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ, соҳибкорони ҳимматбаланд, ҳамватанони бурунмарзиамон ва ҳар як фарди меҳандӯсти кишвар ба хотири ободии сарзамини аҷдодиамон, пешрафти давлати соҳибистиқлоламон, баланд бардоштани обрӯи он дар арсаи байналмилалӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллату давлат бо дасту дилу нияти пок ва содиқонаву поквиҷдонона хизмат мекунанд ва бо ин амали неку созандаи хеш қарзи виҷдониву инсонии худро адо менамоянд.

Яъне ҳифзи содиқонаи манфиатҳои милливу давлатӣ, аз тамоми манфиатҳои дигар афзал донистани манофеи давлату миллат, саъю талоши пайваста ба хотири мустаҳкам намудани пояҳои давлати миллӣ, ҳифзи соҳибистиқлолии Ватан, суботи иҷтимоӣ, амнияти давлат ва ҷомеа, ваҳдати миллӣ ва иқтидори иқтисодии давлат вазифаи шаҳрвандӣ ва масъулияти фарзандии ҳар яки мову шумо – аъзои Ҳукумат, вакилони мардумӣ, роҳбарону масъулони идораҳо ва ташкилоту муассисаҳо, хизматчиёни давлатӣ ва умуман тамоми халқи Тоҷикистон мебошад.

Мо медонем, ки дар зиндагии ҷомеаи мо ва ҳаёти халқамон ҳанӯз мушкилоту масъалаҳои зиёди ҳалталаб мавҷуданд.

Лекин ман ба азму иродаи мустаҳкам, нияти неку хиради азалии мардуми солору сарбаланди тоҷик итминони комил дорам ва дилпурона изҳор менамоям, ки ҳамаи мо дар солҳои наздик мушкилоти мавҷударо бартараф карда, Тоҷикистони маҳбубамонро ба як кишвари ободу пешрафта табдил медиҳем ва барои зиндагии шоистаи сокинон шароити мусоид фароҳам месозем.

Мо бояд Ватани худро сидқан ва баробари ҷони хеш дӯст дорем, ватандӯсту меҳанпарасти воқеӣ бошем, шукронаи неъмати бузургтарин ва муқаддаси инсонӣ, яъне соҳибватанӣ ва озодиро ба ҷо орем, барои ҳимояи сарзамини аҷдодӣ ҳамеша омода бошем, ба хотири пешрафту ободии давлати соҳибистиқлоламон ва рӯзгори осудаву ороми ҳар як хонадони кишвари азизамон шабу рӯз заҳмат кашем.

Дар раванди созандагии Ватан ва таҳкими иқтидору обрӯи Тоҷикистони маҳбубамон ба тамоми мардуми шарифи кишвар ва ҳамаи шумо, ҳозирини гиромӣ, сиҳатмандӣ ва барору комёбиҳои рӯзафзун орзу менамоям.

Ҳамеша саломату сарбаланд бошед, ҳамватанони азиз!

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ, ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИИ И МИГРАЦИИ

УДК 33

Дӯстбоев Ш.
д.и.и., профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони ДДТТ
ш. Душанбе, к. Тургенев 18
Тел.: (+992) 935435228
E-Mail: shodi-1944@mail.ru

ДОИР БА РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ (ҳамоҳангӣ бо Паём)

Дар мақола самтҳои муҳими рушди устувор ва босуботи иқтисодиёти миллӣ, ки аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, таҳлил гардидааст.
Вожаҳои калидӣ: *Паём, рушди босубот, соҳибкорӣ, соҳибкории хурду миёна.*

Дустбоев Ш.
д.э.н., профессор кафедры мировой экономики ТГУК
г. Душанбе, ул. Тургенев 18
тел.: (+992) 935435228
E-Mail: shodi-1944@mail.ru

ОБ УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются важнейшие аспекты устойчивого роста национальной экономики вытекающие из Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан…
Ключевые слова: *Послание, устойчивый рост, предпринимательство, малое и среднее предпринимательство.*

Dustboev Sh.
Professor department of World economy TGUK
Dushanbe, str. Turgeneva 18
Tel.: (+992) 935435228
E-Mail: shodi-1944@mail.ru

ABOUT THE STEADY DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMICS

The article possess very important issues devoted to the steady growth of the national economics which comes from the message of the President of Republic Tajikistan Emomali Rahmon to Majlisi Oli of Republic Tajikistan.
Key words: *Message, Steady growth, entrepreneurship, small and middle entrepreneurship.*

Паёми имсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама паҳлуҳои ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсию фарҳангии мамлакатро фаро гирифта, дар ин ҳуҷҷати барномавӣ ба рушди устувори иқтисодиёти миллӣ диққати махсус дода шудааст. Чунки бе таъмини

рушди босуботи иқтисодиёт пеш бурдани иҷтимоиёт, илм, фарҳанг ва дигар паҳлӯҳои ҳаёти ҷамъиятӣ имконнопазир мебошад.

Ҳамагон шоҳиди он ҳастем, ки тӯли ҳафт соли гузашта барои таъмини рушди устувор заминаҳои моддию техникӣ гузошта шуд. Барои тасдиқи ин якчанд факту рақамҳои омориро пешниҳод менамоем:

Дар ҳафт соли сипаришуда суръати афзоиши Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ (ММД), ки нишондиҳандаи асосии рушди иқтисодиёти миллӣ мебошад, дар сатҳи 7,4 фоиз қарор дошта, ҳаҷми умумии он 1,5 баробар ва даромади пулии аҳолӣ 1,7 баробар афзуд. Пасандозҳои бонкии аҳолӣ дар панҷ соли охир беш аз 3,2 маротиба зиёд ва дар соли 2013 қариб ба 4 млрд. сомонӣ баробар шуд.

Давоми панҷ соли охир дар ҷумҳурӣ 870 ҳазор ҷойи корӣ муҳайё ва барқарор гардид, аз ҷумла ин рақам дар соли 2013 ба беш аз 185 ҳазор баробар шуд. Ин ҳама аз боло рафтани сатҳи зиндагии мардум шаҳодат медиҳад.

Ба назари мо, рушди босуботи иқтисодиёт раванди бемайлон буда, дар заминаи омилҳои дохилӣ ва беруна таъмин мегардад.

Омилҳои дохилӣ, аз ҷумла инҳоянд:

- мавҷудияти қувваи кори арзон ва усулҳои бо кор таъмин намудани онҳо;

- мавҷудияти захираҳои нодири табиӣ ва истифодаи оқилонаю самараноки онҳо;

- омили сеюм дар заминаи омилҳои якум ва дуюм ба амал омада, боис мешавад, ки иқтисодиёти миллӣ рушд ёфта, камбизоатӣ барҳам хурад.

Ба омилҳои беруна фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ин замина ба даст овардани асъори хориҷӣ ва истифодаи густурдаи техникаю технологияи навтарин дар истеҳсолот мансуб мебошад.

Дар ин хусус дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Пешрафти босуботи иқтисоди кишвар дар асоси санадҳои барномавӣ, пеш аз ҳама «Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2015», «Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардуми Тоҷикистон баро солҳои 2013 – 2015» ва дигар барномаҳои соҳавию минтақавӣ таъмин гардида, иҷрои саривақтӣ ва самараноки онҳо таҳти назорати доимӣ қарор дорад.

Омилҳои фавқуззикрро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Рақамҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки агарчанде сатҳи бекорӣ дар мамлакат баланд набошад ҳам, қисмати муайяни қувваи корӣ (тақрибан як миллион нафар) дар муҳоҷират қарор доранд. Имрӯз аз ҳисоби муҳоҷирони меҳнатӣ ҳамасола ба мамлакат тақрибан 3 – 4 миллиард доллари ИМА ворид мегардад, ки нишондиҳандаи хуб мебошад.

Таҷрибаи баъзе мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон гувоҳ аст, ки яке аз омилҳои асосии пешравии иқтисод муҳоҷирати меҳнатии байналмилалӣ маҳсуб мeёбад. Масалан, Туркия, ки дар гузашта як давлати рӯ ба тараққӣ буд, ҳоло аз ҳисоби муҳоҷирати меҳнатӣ ба кишвари тараққикардаи ҷаҳон табдил ёфтааст. Ҳоло дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон тақрибан ду миллион нафар турк фаъолият намуда, баҳри пешравии давлаташон саҳмгузорӣ менамоянд.

Мисоли дигар хитойиҳо – онҳо, сарфи назар аз он ки дар мамлакати худашон ва ё берун аз марзи он заҳмат мекашанд, ҳисси ватандӯстиашон хеле баланд аст. Омили асосии бозорҳои ҷаҳонро фаро гирифтани маҳсулоти хитойӣ ин арзон будани он (ҳам аз ҳисоби арзонии музди меҳнат, ҳам бо миқдори миллионҳо нусха истеҳсол намудани ин ё он намуди маҳсулот) аст.

Як паҳлӯи мусбати муҳоҷирати меҳнатӣ аз худ намудани забон, маданият ва тахассуси нав мебошад.

Муҳоҷирони меҳнатии мо ба пешравии иқтисодию иҷтимоии мамлакат таъсири мусбӣ мерасонанд. Як қисмати муайянашон ба соҳибкорӣ машғул мешаванд.

Фарзандҳояшонро дар мактабҳо мехононанд, хонадор менамоянд, биноҳои нав бунёд мекунанд, автомашинаҳои боркашу сабукрав мехаранд ва ба аҳли оилаашон ёрии моддӣ мерасонанд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки тақрибан 10 – 12 фоизи муҳоҷирони меҳнатии тоҷик дар Федератсияи Россия ба соҳибкорӣ машғул ҳастанд. Агар дар дохили мамлакат дар як сол танҳо як фоизи муҳоҷирон, ки тақрибан 10 ҳазор нафарро ташкил менамоянд, ба соҳибкории хурду миёнаи истеҳсолӣ машғул шуда, ҳар як соҳибкор ба ҳисоби миёна 8 – 10 ҷойи кори нав таъсис диҳад, давоми даҳ соли оянда қариб 800 ҳазор ҷойи кори нав (фақат аз ҳисоби соҳибкории хурду миёна) ташкил мешавад, ки барои ғанӣ гардидани буҷети оилавии муҳоҷирон. Буҷети давлатӣ ва боло рафтани некӯаҳволии мардум мусоидат менамояд.

Дар Паём ба бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ, алалхусус соҳибкории истеҳсолӣ ва рушди саноат дар самти коркарди ашёи хоми ватанӣ, диққати махсус дода шудааст. Барои дастгирии соҳибкории хурду миёна дар доираи Кодекси нави андоз беш аз 240 номгӯй имтиёзу сабукиҳо пешбинӣ гардида, давоми соли гузашта маблағи умумии имтиёзҳои пешниҳодшуда 3,6 миллиард сомониро ташкил дод ва соли ҷорӣ он ба 4 миллиард сомонӣ мерасад. Ин маблағҳо дар ихтиёри худи соҳибкорон боқӣ мемонад ва ба пешрафти фаъолияти онҳо мусоидат менамояд. Ғайр аз ин, бо супориши Президенти мамлакат дар ҳафт соли оянда ба фонди аз ҷониби Ҳукумати мамлакат таъсисшудаи дастгирии соҳибкорӣ аз ҳисоби буҷет то як миллиард сомонӣ равона мегардад.

Аз ин бармеояд, ки соҳибкории хурду миёна омили муҳими рушди иқтисоди миллӣ буда, дар маркази диққати Президенти кишвар ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Ба маврид аст, зикр намоям, ки дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон (ИМА, Япония, Ҷумҳурии Федеративии Олмон, Сингапур ва ғайра) қисми азими (аз 40 то 50 фоиз) Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ аз ҳисоби соҳибкории хурду миёна аст.

Ба назари мо, ба соҳибкории хурду миёна, пеш аз ҳама, дар соҳаи кишоварзӣ машғул шудан манфиатбахш аст. Меваҳои шаҳдбори Тоҷикистон, аз ҷумла лимӯ, дар бозори ҷаҳон арзиши баланд дорад. Мавиз (мавизи сиёҳ ва зард), ғулинг (қоқи зардолу), чормағз, писта, бодом, қоқи олу, себқоқ, шафтолуқоқ, қоқи тут (тутмавиз) ва ҳоказо дар ҳама бозорҳо серхаридоранд ва аз фурӯши онҳо даҳҳо миллион доллар ба даст меояд.

Соҳаи саноати сабук, ҳарчанд соҳаи захматталаб аст, дар сурати рақобатпазир будани маҳсулоти истеҳсол мегашта имкониятҳои зиёди рушд дорад. Тавре маълум аст, як қолини дастбофи эронӣ то 10 ҳазор доллари ИМА арзиш дорад. Ба роҳ мондани ин соҳа дар заминаи захираҳои пашму пӯст имкони дар бозори ҷаҳон мавқеи муайянро ишғол намудан ва ҷойҳои кори нав бунёд карданро фароҳам месозад.

Соҳаи дигар коркарди металлҳои нодир (тиллою нуқра) ва сангҳои қиматбаҳо мебошад. Дар ин бахш истеҳсоли садҳо номгӯйи маводи ороиширо бо ташкили инфрасохтори коркарди тилло роҳандозӣ намудан имконпазир аст. Захираҳои табиии Тоҷикистон фаровонанд. Истифодаи манбаъҳои об ва таъмини кишвар бо барқ рушди босуботи иқтисодиётро таъмин менамояд ва барои бунёди иқтидорҳои нави истеҳсолӣ заминаи мусоид маҳсуб меёбад. Дар Паём ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода шудааст. Корҳои барқарорсозии Неругоҳи барқи обии «Роғун» (тибқи нақшаи бо Бонки Умумиҷаҳонӣ мувофиқашуда) ва дар соли ҷорӣ ба анҷом расонидани бунёди Неругоҳи барқи обии «Сангтӯда-2» (бо иқтидори 220 мегаватт), навбати дуюми Маркази барқу гармидиҳии «Душанбе – 2» (бо иқтидори 100 мегаватт), ҳамчунин дар се соли оянда то ба 400 мегаватт расонидани тавоноии ин

марказ махсус таъкид гардид. Ҳамин тариқ, дар ҳафт соли оянда бо мақсади ташкили фаъолияти устувори инфрасохтори энергетикӣ, рушди соҳа ва расидан ба истиқлолияти энергетикии мамлакат аз Буҷети давлатӣ ва дигар сарчашмаҳои маблағгузорӣ беш аз 22 миллиард сомонӣ равона мегардад.

Дар Паём фароҳам овардани иқлими мусоиди инвеститсионӣ ва ҷалби таваҷҷуҳи маблағгузорон ба фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҳамчун роҳи муҳими таъмини рушди устувори иқтисоди кишвар таъкид гардидааст, зеро дар минтақаҳои озоди иқтисодии мамлакат имтиёзҳои андозбандӣ ва воридоту содироти молу маҳсулоти истеҳсолӣ ва дигар сабукиҳо фароҳам мебошанд.

Рушди босуботи иқтисодиётро бе кадрҳои баландихтисос таъмин намуданимконнопазир аст. Бинобар ин, дар Паём соҳаи илму маорифро ҳамчун соҳаи калидӣ ном бурда таъкид шуд: «Бо дар назардошти вазъи ҷаҳони имрӯза, изҳор медорам, ки мактабу маориф инчунин омили муҳимтарини амнияти миллӣ низ мебошад, зеро дар ҷаҳони пуртазоди имрӯза фақат насли наврасе, ки дониш ва касбу ҳунарҳои замонавиро хуб аз худ кардааст, метавонад дар оянда рушди босуботи иқтисодии кишварро таъмин намояд».

Аз сабаби он ки сифати тайёр намудани кадрҳои баландихтисос аз дониш, маданият, тафаккур, таҷриба, усули таълим ва маҳорати касбии омӯзгор вобаста аст. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қадру мақоми манзалати омӯзгоронро баланд бардошта, «… омӯзгор дар ҷомеаи мо мақоми хоса дорад», - гуфтанд ва ба ин васила ба дили ҳазорон омӯзгорон фараҳ бахшиданд.

Паёми Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмонро дар Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон бо рӯҳбаландӣ пазируфтанд, зеро он ҳуҷҷати барномавиест, ки тамоми қишрҳои ҷомеаро ба созандагӣ ва бунёдкорӣ ҳидоят менамояд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 23 апрели соли 2014//Ҷумҳурият. 24 апрели соли 2014.

2. Дӯстбоев Ш. Паём – заминагузори рушди иқтисод// Садои мардум, 19 июни соли 2014.

УДК 336.02:339.7

Komorowski J.
Prof., Dr. of Warsaw School of Economics

05-462 Wiazowna
str. Duchnowska 20, Poland
E-Mail: komoro@sgh.waw.pl

MONETARISM AND THE BATTLE WITH THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS

The purpose of this article is to research and verify the hypothesis that the current crisis is the result of monetarist doctrine and it concludes that up to now the battle against the International Financial Crisis is ineffective regarding policy effects and unsatisfactory concerning methods.

After a period of growth and prosperity, we are now in the final stages of a more than 30 years long era of monetarism. It is observed how the system defends itself from falling. However, at the same time, the fight against the crisis is dominated by monetarist

instruments. Low evaluation of the effectiveness of this fight leads to the conclusion that it is impossible to fix the economy using the same methods that led to the crisis outbreak.

After six years since the crisis outbreak the condition of the economy demonstrates the low effectiveness of dealing with the crisis and the further intensification of the crisis-factors. The end of the monetarist age signals the need to seek systemic solutions, new approaches to quality management and change the way of thinking, which seems to be necessary for the Western economy to get out of recession.

***Key words: m**onetarism, international financial crisis, financial policy, quantitative easing policy.*

Коморовский Дж.,
д.э.н., проф. Варшавской экономической школы

05-462 Вийзовна
ул. Дучновска 20, Польша
E-Mail: komoro@sgh.waw.pl

МОНЕТАРИЗМ И БОРЬБЫ С ГЛОБАЛЬНЫМ ФИНАНСОВЫМ КРИЗИСОМ

Цель этой статьи является исследование и проверить гипотезу о том, что нынешний кризис является результатом монетаристской доктриной и приходит к выводу, что до сих пор борьба с международным финансовым кризисом неэффективна в отношении последствий политики и неудовлетворительных методов относительно.

После периода роста и процветания, сейчас мы находимся в завершающей стадии более чем 30 лет долгое эпоху монетаризма. Он наблюдал, как система защищает себя от падения. Тем не менее, в то же время, борьба с кризисом преобладают монетаристских инструментов. Низкая оценка эффективности этой борьбы, приводит к выводу, что это невозможно исправить экономику, используя те же методы, что привело к кризису начала.

После шести лет с момента начала кризиса состояние экономики демонстрирует низкую эффективность борьбы с кризисом и дальнейшей интенсификации кризисом факторов. Конец монетаристской возраста свидетельствует о необходимости добиваться системных решений, новых подходов к управлению качеством и изменить образ мышления, который, кажется, необходимым для западная экономика выйти из рецессии.

***Ключевые слова:** монетаризм, международный финансовый кризис, финансовая политика, политики количественного смягчения.*

Method section:

1. The article is a consequence of the research problem, which is expressed in beginning of the text. It concerns the contemporary stage of the World Economic Crisis and the efficiency of the faith with its negatives.

2. The author formulates the purpose of this article and puts the main hypothesis intending to explain it by a research and verification. The domain of research is in the science of Economics, discipline: Finance, field: Public Financial Policy.

3. The research contents six paragraphs presenting the complexity of the problem presented in a logical sequence starting from empirical presentation of the problem, theoretical base of the analysis and dispute, fundamentals of a contemporary public financial policy, descriptions of the action against the crisis taken by the main international

centers of financial policy, its consequences and finally, a short dispute on practical dilemmas.

4. The content of the article is concluded by the summary, which includes the author's final comment and the list of six theses enclosed.

5. The main methods of research are the descriptive analysis and comparative analysis presenting the researched problem in multidimensional and interdisciplinary approach.

6. The sources of the article are based on theoretical background and expertise knowledge, public reports and statistics, easy access internet sources and publications of the author.

1. The state of the world economy six years after the crisis outbreak

Economic policies at the state level, as well as programming the behavior of entrepreneurs in the market, require clear perspectives. Without a clear diagnosis it is difficult to move in the world of business. The key issue is whether we still have to deal with the crisis and what factors contribute to it, or whether the end of the crisis can already be talked about. There is no doubt that "crisis-end advertisement", "greetings from the stock exchange" and other media treatments, repeated many times to the public, but unsupported by hard evidence, are unreliable.

A deep crisis of the western economy is a fact. A sense of helplessness and lack of control over the situation development dominated our thoughts. Events that directly led to the outbreak of the crisis are now irrelevant. Nowadays, major problems, such as a wide range of imbalances, economic stagnation, the dynamics of debt, the scale of public expenditure, excess liquidity in the financial markets, the scale of speculation, lack of confidence in the financial sector, and the clash of interest and currency zones are occurring with greater intensity. The mood in the financial sector is such that, at any moment, another eruption may occur.

Recognizing the absolute dominance of the financial sector over the non-financial sphere, i.e. the "financialisation" of the western economy, it seems that the crisis in the real economy is occurring in the background. The decline in industrial production, processing of raw materials, as well as other raw materials such as the mining sector, is interpreted as an expression of the elimination of low-margin industries. Facing such problems, according to the monetarist doctrine, the liberal state cannot interfere and consequently jobs are shrinking, unemployment remains high amongst the young and the stagnation of industrial production deepens. The scale of bankruptcies, suicides, financial scandals, economic crime, junk contracts, homelessness and other pathologies are the reality of life, which is not always reflected in the statistics.

The monetarist way of thinking about the economy affects the choice of anti-crisis instruments. There is a belief that it is sufficient to lead to a recovery in the financial markets to bring the real sphere back into an equilibrium. Particularly amazing is that the attention of economists is focused on a short-term financial balance, rarely the fundamental issues relating to the structure of the economy are taken, concerning the security of raw materials, loss of industry, debt accumulation, dependency from abroad etc.

It is not true to say that the crisis is global. Against this background, a successful development strategy of the Far East is shocking. The crisis touches this region only in the sense that the demand decline in Western countries reduces economic growth in the East, which, nevertheless, is impressively high. China, which takes the first place in global production, is the real tycoon in 'showering'their goods all over the world. It is hard not to

notice the dominance of Chinese banks, the accumulation of foreign exchange reserves, export expansion, technological advancement, the momentum of public projects, the scale of luxury goods, works of art, and automotive markets.

The status of the most dynamically developing region provides a promotion of the Far East from the imitation phase to the era of economic and technological dominance. The financial opportunities, accumulated surpluses, domestic demand, a high rate of accumulation, the scale of public investment, scientific and technical progress are completely underestimated.

Depreciating these achievements causes a lack of interest in a number of innovations in the economy of the countries in this region that could be implemented for the benefit of the West. There is no doubt that the main barrier to understanding the causes of the achievements of the Far East is the ideological struggle and monetarist way of thinking. Unfortunately, the "brake" on the world economy is the West.

2. Monetarist thinking, as a brake on overcoming the crisis

In fact, many people, including scientific authorities, especially "Chicago School" enthusiasts, just do not see the connection between monetarism and the crisis. It is not about theoretical issues and a model of the economy, but the long-term effects of monetarist economic system. The increasingly visible collapse of the economy, debt accumulation and life at the expense of future generations means that the link between the theory of monetarism and economic reality is the same as the relationship of the theory of socialism and the practiced socialist economy.

Monetarist theory appears in the publications in the fifties due to Milton Friedman. Initially, the concept which is the negation of Keynesianism focused on the study of the effects of monetary policy on national income. Further theoretical work has contributed to the economic development of the school as an alternative to the Keynesian welfare state, the implementation of which has come to the end of its possibilities at the end of the 70s.

In the early eighties, the doctrine of monetarism became the basis of the reforms of Ronald Reagan (1981) and Margaret Thatcher, and then spread to most of the western countries. Thus begins the over thirty-years-long era of monetarism in the economy. During the booming period in the nineties, monetarism creates a dynamic business environment based on liberal principles and deregulation of the capital market. This system is based on a specific philosophy of thinking, which is dominated by the pursuit of money, resulting from the conviction that “cash counts" and “real money is earned on the stock market."

It is worth noting that the systemic transformation of the Polish economy in the 90s, coincided with the flowering phase of monetarism, which means that the transformation that has taken place in Poland through reforms of Leszek Balcerowicz and Jeffrey Sachs, consisted in the construction of the economic system and monetarist way of thinking, which led to a fundamental redefinition and new conflicts.

Currently, the sense of monetarism is slightly different from the original theoretical assumptions in relation to the experience of economic policy, financial market regulation and supervision of financial institutions. The solutions adopted in different countries shows that monetary policy can take different forms, ranging from conservative and cost-effective policies aimed at the effect of "strong currency", as in the case of Switzerland, to the active support of the economy by the budget deficit, as in the US and Japan.

Table 1.

The most important references of monetarism category

Economic Theory	Idea, concept, current research, and economic school launched in 1956. by M. Friedman, developed by A. Schwartz, K. Brunner and A. Meltzer, M. Parkin, A. Walters, D. Friedman, K. Ohmae and others associated with the analysis of the impact of money supply on the economy and national income through the control of interest rates and Treasury bonds. This concept implies the effectiveness of market mechanisms and rejects the direct participation of the state in economic processes.
Economic Doctrine	The doctrine is based on the use of the money supply as a determinant of economic activity within the mechanism of functioning of the money market and capital market, treats capital as a major factor in creating value, rejects Keynesian solutions as ineffective in an open market economy and globalization, so it is a doctrine opposed to the state intervention doctrine.
Economic Policy	The choice of policy instruments to ensure the implementation of the economic growth policy through the money supply control method by the state monitoring of the money market functioning in conjunction with the liberal economic policy assuming currency convertibility, removal of restrictions on the movement of capital, strengthening of free trade, deregulation of the economy, promoting individual entrepreneurship.
Financial System	Includes general characteristic of monetarism regulatory and financial institutions regarding the mechanism of supply and functioning of the money in the financial markets and its impact on business processes. A key role in this system perform international banks, investment funds, insurance companies and other financial corporations, which act as an intermediary between the representatives of supply and demand on the individual financial markets. The impact of the state on the financial system is indirect through legal standards, regulators and supervisors.
Economic System	Monetarist approach of modern economic relations is based on the functioning of the capital market institutions and money market funds that support the functioning of a non-financial sphere, i.e. the real economy to businesses and households. The center is a capital market, which combines the financial sphere and the real. its dynamic illustrates economic development, cash flows, distribution of capital, investment trends, the level of return and cost of capital. In a liberal economy the state's economic policies, including fiscal and budgetary policy are losing its importance.
Economic Age	Initiated by R. Reagan, the US president, in 1980, expressed in the ‘financialization’ of the economy, which is subordinated to the economic and financial decision-making mechanism processes. Separateness of this era refers to the characteristic way of thinking about the economy based on the interpretation of business processes from the perspective of the functioning of financial markets and monetary developments. On the assumption that capital is the dominant source of value, according to the belief that "money makes money on the stock market", the flow of capital determines economic development, and its outflow causes a recession. This era is characterized by higher growth rate of capitalization of the economy of the GDP. As a result of the financial sphere detachment from the real economy, excessive money supply, the accumulation of debt and financial imbalances, in 2008, the global financial crisis erupts, announcing the twilight of the era.

Source: Own Elaboration

What unites all monetarists is the aversion to intervention and reduction of the presence of the state in the economy, simultaneously with a belief in the market mechanism and economic liberalism, and assigning of the specific role to the monetary processes and financial capital. In the long term such a thinking has resulted in a buildup of imbalances until the outbreak of the crisis in 2008.

In fact, monetarism has contributed to the development of the cult of money and the desire to get rich. According to this idea any good should be commercialized and reduced to monetary value, because striving for wealth surpasses all other values. Monetarist thinking is an expression of commercialization of social services, arts, education, health, welfare, safety, the prison, etc., which impoverishes the social content of these spheres of activity. Monetarism, as the ideology of radical capitalism is inherently inconsistent with the principles of the social market economy, the idea of solidarity and the balance between public and private interests, rooted in the values and traditions of Europe. Awareness of these properties, which depreciated monetarism, can be helpful in the search for ways out of the crisis.

3. Monetarism as an economic system

The theory of monetarism assumes in general that, in the environment of the open market economy, control of currency stability and preventing inflationary processes are effective methods of maintaining economic balance. Stimulating the economy with instruments of -monetary policy ensures economic growth in the long run. It is assumed that the supply of money causes an increase in consumer spending and investment, which further enlarges national income contributing to increasing needs and increased expenditure which leads to an increased standard of living.

Monetary policy comes down to the proper correlation of money supply increase and economic growth. Highly leveraged banks based on treasury debt instruments deliver capital to corporations which strive for the highest possible rate of return. The mechanism of capital supply for the private sector grants entrepreneurs access to capital at the lowest possible cost. The key aspect here is maintaining attractive, investment encouraging interest rates for both investors and borrowers.

A crucial instrument that helps to implement this theory into practice is the supply of treasury bonds affecting the level of interest rates that is the price level of money on the financial market. In a liberal country such a mechanism drives the development of the financial sector. Areas of capital supply and interest rates through which a country stimulates economic growth is under control. The development of the capital market becomes the aim of monetary policy and its primary task is to maintain interest rates which ensure attractive return on investment which further encourages continuity of investment and keeps demand on the capital market at a reasonable level. As a result the issue volume and the rate of interest of treasury instruments are the main regulators of the capital market.

Winding up the business cycle solves a number of economic problems and this is why various tasks of budgetary institutions connected with increasing wealth and the standard of living within society are not so important for the government. The work of the international financial market based on monetarist doctrine has a systematic character. In the borderless economy the crucial role is played by financial institutions that fulfill functions as a center of the international financial system servicing peripheral countries in addition to the system. The center of the system issues world currency and controls both the creation and distribution of capital. As a part of the world financial centre there operates various institutions such as investment banks, stock exchanges, rating agencies, consultancy corporations and agencies of research and creating opinions.

Each new issue of debt securities, stimulates capital supply, helps reduce interest rates and accelerates the economy. The placement of new issues on the market stimulates the export of capital which helps overcome the limited demand in the internal markets. Introduction of treasury debt instruments recognized as risk-free to the world circuit of money becomes a form of subsidization of the country's economy by foreign creditors of the issuer. A country with monetary sovereignty may benefit from a low-cost source of financing for budgetary expenditure provided that excessive debt is prevented. The condition for the continued operation of this mechanism is to maintain control over the supply of instruments with the demand of the peripheral countries.

4. Long-term effects of monetary policy

Long-term effects of increasing money supply are not so obvious. Who can predict the cumulative effects of ‘empty money’ and ‘shaken relationships’ in the real economy? Implementation of the doctrine of monetarism in the eighties and nineties was a period of rapid worldwide expansion of the capital market. Comparison of long-term trend in money supply and GDP shows a downward trend, reflecting the adverse consequences of this policy. It is continued by declining productivity of capital, rising operating costs, progressive uncontrolled accumulation of debt and deterioration of the other macro - indicators.

Initially, with the high demand for capital and the international role of the US dollar, external funding opportunities for budgetary expenditures seemed unlimited. With this doctrine in the nineties, high supply of financial assets stimulates capitalization of stock exchanges. International capital flows are significantly ahead of the dynamics of international trade and industrial production. Rapidly increasing growth of financial assets, seen at the stage of ‘bloom’, results in the giant enlargement of savings by fast - growing and rich societies. This is the time, when a period of dislocation of industrial production to the Far East and the capital-intensive infrastructure programs, defense and social services begins. The broad stream of capital revives stock exchanges, the expansion of multinational corporations, and individual and public consumption on credit.

These processes create risk for local economies resulting from the system (e.g. Swiss Franc). With an excessive money supply easy access to the capital or its speculative flows can seriously distort the market mechanism, disorganize valuations and the calculation of the cost destroying entire sectors of the economy. Sense fades, risk becomes elusive, leading to what happened in Greece. Monetarists tend not to see the effect of increasing the amount of money on its quality, as well as recidivism of crossing the state budget expenditure above a safe level for long-term economic security. This is what happens in most EU countries, in which the budget deficits financed by a high debt increase will lead to a decline in GDP.

Reducing the demand for capital due to a decrease in productivity does not mean the loss of activity of banks on the money supply side, moreover it does not prevent them from engaging in high-risk investments. Limited demand of the domestic markets for the issues of treasury debt instruments leads to the distribution of these instruments in international financial markets. Banks manage the potential for the money creation driven by magnified deposits through the internationalization of operations. All this leads to an increase in market capitalization. Finally, low interest rates attract foreign expansion, while it seems that cheaper capital makes the economy more competitive, which is not always true.

Cheap capital and easy access to sources of financing, encouraging borrowing, has placed many countries, companies and households on the brink of insolvency. The increase in bank debt does not mean that debtors are able to earn on leverage. There was

a number of spectacular collapses of the financial markets on this background in the nineties such as in Russia, Argentina, Brazil, Mexico, Chile, and then in Iceland, Greece, Cyprus, Ireland, Portugal, Spain and Italy. As a result, capital markets shrank, the price of securities decreased significantly, debt refinance collapsed and the activity of enterprises decreased. These phenomena led to a deep recession, higher unemployment and hindered the in-flow of external capital.

5. The limited effect of the monetarists' approach to fight the crisis

In general, the fight against the crisis has not brought any significant effect. What is present, is the unstable equilibrium threatened by numerous factors, including the influence of fluctuations of exchange rates and interest rates, which in consequence might lead to another snowball effect. This is why governments do not present their willingness to take more significant measures in order to stimulate their economies. Symptomatic is the fact that the approach to fighting the crisis is limited to the monetarist array of instruments, which confirms the way of thinking about the economy. Postponed fiscal reforms, budget savings as well as high unemployment bring dissatisfaction among the electorate and lead to destabilization of the political situation. The lack of attractive alternatives leads investors to purchase treasury bonds, which on the other hand does not create any real economy effects.

According to the IMF's prognosis, the crisis is going to last until 2018, which is the length of the period needed to reduce the indebtedness of the public sector, which slows down the economy. However nothing is done in this dimension and what is more, the IMF recommends an increase in spending. The United States were the first to introduce the 'Quantitative Easing' program, and also started to reduce interest rates in order to fight the recession. On a monthly basis, the FED was buying huge amounts of debt securities (officially 80 billion of US. Dollars a month, however in practice, the scale of the operation was much bigger). The growth of stock indexes in the US, for many months has been indicating the end of recession. As a consequence, the policy of 'Quantitative Easing' was slowed down. According to certain press releases, the era of crisis is overcome and the forecasted economic growth is announced, however this boom does not affect any other area of the economy, apart from the financial sector. During the last six years since the beginning of the crisis, the indebtedness of the US doubled but at the same time almost no real benefit was achieved. Unnecessary bureaucracy developed along with numerous regulations and a tax burden which has doubled.

Exactly the same approach is introduced by the Central Bank of Japan (CBJ), with only one difference. The scale of the operation is at the level of 17% of the country's GDP. Time shows that the easing effect is short-lived and costs are high. According to the wire from the Japanese stock exchange, 'the miraculous influence of the printed money on indexes, starts to lose its strength. Although the central bank continues to supply money, the Japanese stock exchange notes a significant decline in stock prices and is compared to the effect of the nuclear power plant catastrophe in Fukushima or to the Tsunami disaster.

A similar situation takes place in the European Union, where investors do not perceive the current economic situation, at least in a positive light. What is more, the low level of economic activity in different sectors does not presage any breakthrough. However, analysts seem to be looking forward to the moment, when this trend will be reversed. Everyone is waiting for the EU's support, however this is likely to be too little to increase the profitability of the financial sector. It is postulated that "money will be dropped from helicopters". According to John Muellbauer, the Oxford professor, the governments would stimulate demand by sending a check for 500 euros to every adult citizen. Similar

treatment for Europe is recommended by J. Stiglitz, who notices the correlation between the difficulty of overcoming the crisis with the reduction of a country's spending, the policy of savings and penalizing excessive spending. The economist claims, that the EU's approach to increasing public spending is too tentative.

The helplessness of monetarists extends to the point where it becomes contradictory with common sense. The anecdotic idea of Milton Friedman to drop money from helicopters might be modified by the author of this article. He suggests that an injection of fake money to the market might boost demand, but will not increase the level of debt! The thing is that the idea of Friedman is not about increasing the level of demand or employment in factories. Monetarists dream about the increase of capitalization of financial assets. They believe that they are in possession of the "philosopher's stone' metaphorically, so they have the patent to increase the value of financial capital by increasing the amount of money in circulation. As a consequence they print more and more, totally forgetting about the side effects in the future.

While the IMF operates according to this strategy, doubts are rising, whether there is anyone who is responsible for the whole situation and how far the financial system can go? This policy of the ECB is mainly encouraged by the top economist of IMF, O. Blanschard : "… We need to do everything in order to increase the demand and keep the growth, having in mind accommodative fiscal policy, recapitalization of banks or structural reforms… adjustments in the euro zone require lower prices in indebted countries in the South and simultaneously higher prices in core countries of the EU… it is recommended that German inflation will be higher and the purchasing power will be strengthened by the increase of real wages."

Without conviction the ECB decides to introduce the 'Quantitative Easing' program, because it is hardly proved that the program will be effective. The program of easing will be accomplished by the EBC during the period of 18 months until September 2016. Within this program 60 billion euros will be printed per month and supplied to the market. In this way ECB is going to increase its monetary base by 7.6% of GDP, which might stimulate bank credits. The increased money supply is expected to increase the rent ability attraction of financial instruments, enhance the attractiveness of investment in euros and protect the euro zone from the external inflow of capital, however this seems to be only a theoretical assumption. This QE policy, however originates from the will to prevent the euro from appreciation. It seems that IMF encouragement of QE only brought more trouble to the EU. In practice, deflation and negative interest rates became a nightmare for the EU, Switzerland and Scandinavia. It is estimated that in the European market, the number of debt instruments with negative profitability is twice as many and the new program will only aggravate the situation.

Deutsche Bank is of exactly the same opinion, when it comes to the low efficiency of the easing policy. It is thought that it will be extremely difficult to stop this tendency in the future. As a consequence of printing money, its amount increases demand and stimulates investment to a very small degree. As it is proved by researchers, a multiplying effect in the EU is totally out of the question, while in more developed countries people have more savings than liabilities. While the profitability of bonds is diminishing, more funds go to wealthier people, who have assets whose value increases, as a consequence of the easing program. It means that additional money turns into an asset on a financial market, which like a "black hole" attracts capital.

Deflation and negative interest rates are a totally new phenomenon. Low interest rates do not stimulate credits, but lead to a situation where business entities try to avoid financial services and where we can observe a diminishing demand for money and

financial services. Over-liquidity is reinvested on a speculative market. Here anything might happen. The excess of financial instruments is never accompanied by inflation, which means that the monetary and capital markets are merged, so the warning factors and the barometer of the quality of money are lost.

Everyone forgot about the concept of two speeds in the EU. Extremely low interest rates, lack of clear vision for the future of the EU, which, while penalizing Hungary's experiments, discourages others from initiatives. From the perspective of integration enthusiasts, like Poland, actions taken by the EU are unclear and strongly discourage them from joining the European Monetary Union. Turning points are the right time to evaluate the strategy of the EU and to define the role of the ECB, because it is becoming a more common belief that the reputation of the Union's institutions is diminishing and more often these institutions are recognized as the cause of disintegration.

6. The Need of a Broader Perspective on the Crisis

Admittedly, the condition of the Polish economy is relatively good, promising the maintenance of GDP growth above 3%, therefore the Polish National Bank, likewise Polish economists approach the problem of qualitative easing with common sense and moderation. It can be seen at a glance that the temporary measures are of limited effect, hence, more important are the structural determinants of the economic situation.

As demonstrated by Prof. R. Szewczyk, a monetary policy of increasing the amount of money in the market destroys its basic functions, and setting the interest rates does not have much in common with the market economy. The proponents of the short-term balance deplore the negative effects of stagnation on the market, completely blind to the other scenarios. They encourage the loosening of monetary policy without worrying about the consequences of future accumulated debt, how much bonds will be worth, how to secure the pension funds or to issue more debt securities with no chance of repurchase.

In the context of the crisis, a political scientist at Oxford, Professor J. Zielonka, draws attention to the build-up of the financial crisis by the crisis of the market economy and democracy. The vanishing of the state and its economic functions is observed. Financial markets are not conducive to socio-economic development, but have become an area of speculation, as well as criminal activities. Political parties no longer serve the development of democracy, but instead they enforce the distance between the area of public authority and a citizen. This is related to social processes of a crisis, unemployment, demography, the depreciation of work, the "rat race", consumerism etc.

Limiting the crisis only to a financial dimension cannot be done; one of the reasons is its effect of imbalance and shrinking of the economy. Stimulating the economy through the supply of money, debt, public spending, fiscal policy, induces limited effects in the real economy. Therefore, all recovery programs written from the perspective of money supply and expenditures of the state are not original and bring limited results.

Conclusions:

When approaching the economy, the monetarists tend to operate on a limited amount of variables while simultaneously not doubting the efficiency of the market, which gives them the illusion of predictability of the situation and ease of forecasting. The veracity of the assumptions presented in the introduction is important from the point of view of the consequences of the global economy and EU perspective. The monetarist approach to economic problems does not show premises of the end of the economic crisis in the Western world, but of creating illusion of economic and social stability. Arguments presented in this paper lead to the following conclusions:

1. As a result of “financialization” of the economy, expressing the dominance of the financial sector over the non-financial sector, we exhibit a direct casual link carrying the crisis in the financial sector to the real economy.

2. A false interpretation of the crisis can be noticed as an objective, global and homogenous phenomenon etc. which should be surrendered, leaving the initiative to the strongest to solve it.

3. Monetarist financial policy tools result in the lack of effects with fighting the crisis with methods that originally have led to it. Everything seems to indicate that the majority of countries follows consciously the footsteps of Greece. The future looks pessimistic.

4. There is a futility of monetarist ideas to combat the crisis and protection of the financial sector at the expense of the real economy. Therefore, it is impossible to restore equilibrium in the real economy under the slogans of the fight against the financial crisis.

5. So far the financial crisis has not violated the financial pyramid, which is growing at an alarming pace. Frightening are the possible effects of its collapse, on a larger scale than in the case of Greece, as there is no possibility of state aid on such a scale.

6. In this context, the most dangerous is the global speculation fueled by the supply of money. Lack of control over the market of short-term investments and derivatives markets that was originally designed to secure transactions, in macro scale has incalculable destructive potential, disorganize local markets and when provoked, can at any time capsize the financial pyramid.

As studies confirm, an increase in the amount of money, whether through deficit, public spending, quantitative easing, bank recapitalization, or spending cash from “helicopters”, brings effects that are short-term and are disproportionate to the costs, which are postponed in time and accelerates the accumulation of debt, insolvency of states, depreciation of pension funds, life at the expense of future generations and debasement. Holders of debt assets, investment and pension funds are participating in a giant pyramid scheme, and so far, are benefiting from the fictitious wealth, which in a blink of an eye can be dematerialized.

Adding money into the circulation, as a cure for all diseases, increases the gigantic debt pyramid. Money without coverage is like a drug, which gives short-term relief, is addictive, has decreasing effects, and in addition, accumulates in the organism. Overdose of medicine makes it a poison, which can cause unpredictable results. One gets the impression that the sick economy was entrusted not to doctors, but rather to some alchemists, who at any moment could cause an explosion.

dr inż. Piotr Komorowski, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland

The Significance of the Safety Network in the Financial System of an Open Economy.

Introduction. The financial system that covers the economic relations should also be seen in the context of the public duties of the state, in which its construction and smooth operation is the subject of public trust. Meeting the high safety standards of financial transactions requires, firstly, to ensure the safety of financial processes determining the security of business transactions in the functioning of the economy and, secondly, to take into account the fact that the financial sector entities almost exclusively invest the money entrusted to them, which requires proper public oversight.

1. The role of the safety network in an open economy

The risk level of transactions in the financial services market depends on many market and non-market related factors. The level of risk is greatly affected by the level of

confidence in the financial system. Trust is a derivative of the positive experiences of various market participants, as well as the derivative of institutional, regulatory and supervisory framework. A high level of trust plays a key role not only in terms of the strategy of raising capital through a single financial institution, but also affects the assessment of the efficiency of the financial services market and the entire financial system.

The lack or loss of trust by groups of investors caused even by a single, negative information may cause a snowball effect, and consequently, a sharp decline in investor confidence in the whole system. Low levels of trust causes the disappearance of demand for financial services, and potentially can trigger run on banks, which in turn will lead to financial crisis. It is therefore in the public interest to preserve the stability of the financial system and in particular the efficiency of the markets. The social cost of the collapse of even one bank can be very diverse and difficult to estimate, but also very dangerous economically. For this reason, in most developed economies in the world, despite being free-market economies, the financial system is subjected to public supervision via the so-called. safety nets.

The safety network can be understood as the set of regulations that ensure financial stability and protect the interests of market participants that use the services of financial intermediaries, as well as the institutions responsible for monitoring compliance with these regulations.

Nowadays it is common to speak about the economy as a unified global system. It's cells - the open economies of individual countries, have in most cases abandoned the administrative control of the flows of goods and services, and thereby have lost the opportunity to influence the processes of global nature. This means that in times of prosperity there are no limitations to the expansive processes of trade, but in difficult times, it is not possible to isolate the impact of negative external processes. Under these conditions, growth is becoming increasingly dependent on the interaction between economies. Consequently, the phenomena of recovery and crisis are put in the international context.

In an open economy the international market and the external determinants by the nature of things are primary to the internal factors, and interact more strongly on the internal situation. In terms of global interdependence the interaction between domestic supply and demand and the impact of regulatory tools can be seriously distorted. Conducting operations across national borders creates difficulties in their control and adequate risk assessment of these processes. Thus globalisation as an inevitable and irreversible phenomenon poses both opportunities and risks. However, it appears that the balance of these phenomena is more on the side of its positive features.

2. An Optimal Structure of the Safety Network Institutions in an Open Economy

It is impossible to completely immunise the banking sector to risk, but the review of several key aspects of the functioning of the sector will have a positive impact on improving its stability. This revision requires actions leading towards:

- an increase of safety of banks, achieved by:
  - establishment of an optimal system of guarantees for bank deposits,
  - maintenance of safe levels of liquidity of the banking system,
  - minimisation of the effect of moral hazard for banks, referring to the too big to fail concept,
  - smooth and continuous banking supervision and effective macro prudential regulation,

- an increase of transparency of the functioning of the financial system, by:
  - increasing the transparency of the fiscal policy of the government,
  - the cooperation of financial sector institutions in building stability,
  - international coordination of actions towards the improvement of transparency,

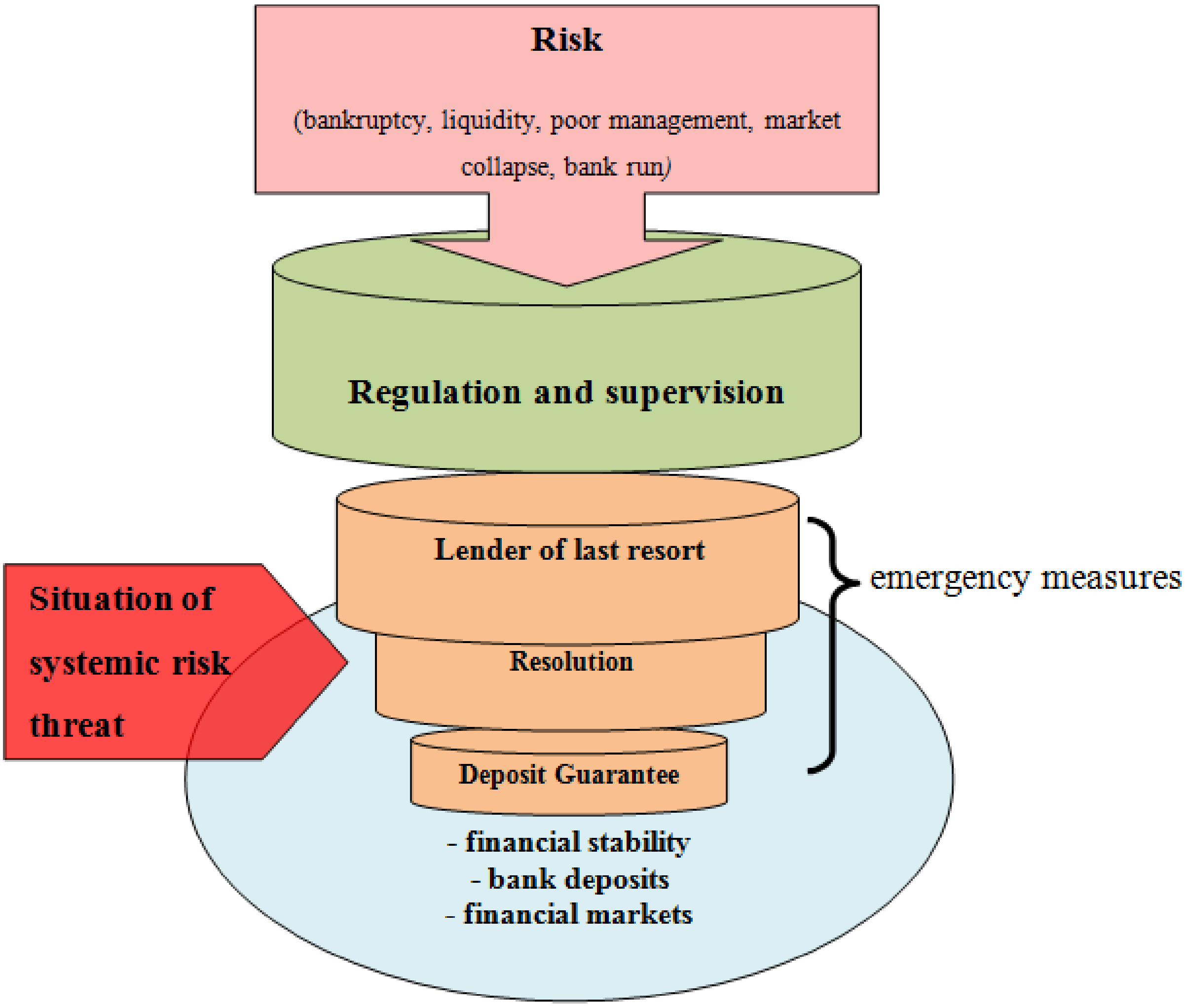

Source: Author's concept according to Banco Central do Brasil, Banking Resolution Failure Seminar, Rio de Janeiro, 2009.

Figure 1. Stages of the defense of the of the financial system by the security network against the situation of high systemic risk.

Given that today's conditions are the embryo of the potential future crisis, it is important to focus on the functioning of the safety network of the financial system. These are institutions that fulfill the extraordinary functions in the conditions of high systemic risk, as shown in Figure 1.

The traditional safety network institutions consist of:

- Minister of Finance
- Central Bank
- Financial Supervision Authority

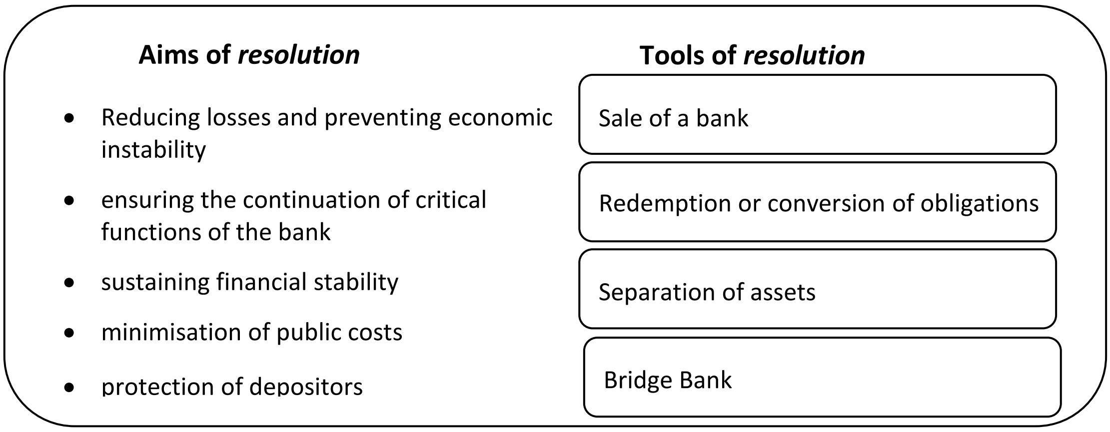

Source: Author's concept based on J. Pruski, Znaczenie resolution w działaniach antykryzysowych, BFG, speech during VII Kongres Ryzyka Bankowego, Warsaw, 8th November 2012.

Figure 2. The Aims and Tools of *Resolution* function during a crisis.

The functions of the above institutions is widely discussed in the international literature. Hovewer the complete safety network should also include:

- Deposit Guarantee Fund
- Resolution Authority
- Macroprudential Supervision Authority

The Deposit Guarantee Fund should be responsible for:

- reimbursement of funds held in bank accounts, to the degree specified by the legal act that regulated the functioning the Guarantee Fund, for banks that are participating in the deposit insurance system,
- providing financial assistance to banks in case of danger of insolvency,
- support of the process of merging threatened banks with stronger banking units,
- collection and analysis of information regarding the entities covered by the guarantee, including the analysis and forecasts for the banking sector.

Source: Author's concept.

Figure 3. Structure of institutions in the Security Network.

The aims and functionality of the Resolution Authority are pictured in the Figure 2. This institution would be responsible for carrying out a non-judicial procedure involving the restructuring and liquidation of the bank at risk of insolvency (bankruptcy), in particular critically undercapitalised, that most likely is not able to raise sufficient capital, or a bank with liquidity problems and running a risky or illegal business. It seems that it should also be taken further action BFG integration of safety net institutions, as well as the inclusion of the institution for coordinating activities.

Due to the limited possibilities of influence the exogenous destabilising factors, the way to increase the stability of the domestic economy is to limit systemic risk. For this purpose the Macroprudential Supervision Authority should be established, which would act as an independent institution performing the function of macro-prudential (systemic risk) supervision and coordinate the activities of all other bodies of the safety net.

Conclusion. Financial stability is a state of dynamic and enduring equilibrium within interconnected financial markets. Its maintenance is especially difficult in the conditions of opened economies, where shocks are transmitted globally. It is impossible to completely immunise the banking sector to risk, but the review of the structure and responsibilities of the Safety Institutions are key in terms of internal stability. Despite the fact, that the Safety Network may have slightly various structure in different economies, the chosen structure should be constructed to perform its functions presented in the article in most effective way.

Literature

1. Brodzicki T., *Otwartość a wzrost gospodarczy - wyniki dotychczasowych badań i wnioski na przyszłość, Analizy i Opracowania KEIE,* UG nr 2/2006, Gdańsk 2006.
2. Burton M., Brown B., *The Financial System And the Economy, Principles of Money and Banking,* Fifth Edition, M.E. Sharpe Inc.
3. Demiruguc-Kunt A., Detagiache E., *Does Deposit Insurance Increase Banking System Stability,* IMF Working Paper 2000.
4. Dobosiewicz Z., *Bankowość*, PWE, Warszawa 2003.
5. *Global Financial Stability Report,* World Economic and Financial Surveys, IMF 2010.
6. Iwanicz-Drozdowska M., *Bezpieczeństwo rynku usług finansowych. Perspektywa Unii Europejskiej,* OW SGH, Warszawa 2008.
7. Iwanicz-Drozdowska M., Jaworski W. L., Zawadzka Z., *Bankowość. Zagadnienia podstawowe,* Wydanie zaktualizowane, Poltext, Warszawa 2010.Jaworski W.L., *Bankowość - podstawowe założenia*, Poltext, Warszawa 1999.
8. Kindleberger Ch. P., *Szaleństwo, panika, krach. Historia kryzysów finansowych*, WIG – Press, Warszawa 1999.
9. Kołodko G., *Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów posocjalistycznych*, Dom Organizatora, Toruń 2001.
10. Komorowski P., *Kondycja polskiego sektora finansowego na tle globalnego kryzysu*, in: *Nowe wyzwania w zakresie ekonomii i polityki gospodarczej po kryzysie subprime,* editor: J. Ostaszewski, OW SGH, Warszawa 2010.
11. Pruski J., *Znaczenie resolution w działaniach antykryzysowych*, BFG, speech during VII Kongres Ryzyka Bankowego, Warsaw, 8th November 2012.
12. Robertson R., *Globalization, Social Theory and Global Culture*, Sage, London 2000.

13. Szczepańska O., Sotomska-Krzysztofik P., Pawliszyn M., Pawlikowski A., *Instytucjonalne uwarunkowania stabilności finansowej na przykładzie krajów*, Materiały i Studia NBP nr 173, Warszawa 2004.
14. Tapiero C. S., *Risk Finance And Asset Pricing,Value, Measurements, and Markets,* J. Wiley & Sons, New Jersey 2010.
15. Żukowski M., Żukowska H., *Oddziaływanie państwa na stabilizowanie systemu finansowego,* in: *Bankowość w Unii Europejskiej - szanse i zagrożenia, Księga jubileuszowa z okazji 80. rocznicy urodzin Prof. dr Władysława L. Jaworskiego,* editor: M. Iwanicz-Drozdowska and others, OW SGH, Warszawa, 2009.
16. Zaleska M., *Nadzór bankowy i gwarantowanie depozytów,* w: *Bankowość. Podręcznik akademicki*, red. W.L. Jaworski, Z. Zawadzka, Poltext, Warszawa 2001.
www.bfg.pl, accessed on 12.10.2014.

УДК 332.13

Каримзода О.,
н.и.и., дотсенти ДДТТ
734055, Душанбе, к. Деҳотӣ, 1/2,
Тел: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

РОҶЕЪ БА МАЪНИДОДИ МАФҲУМИ “ЭКОНОМИКС” ДАР АДАБИЁТИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба таърихи пайдоиш ва мафҳуми “экономикс” дар адабиётҳои иқтисодӣ таҳти баҳс қарор дода шудааст.
Вожаҳои калидӣ: *экономикс, назария, иқтисодиёт, идея, илм.*

Каримзода О.,
к.э.н., доцент ТГУК
734055, Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
Тел: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ТЕРМИНА “ЭКОНОМИКС” В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЛИТЕРАТУРАХ

В данном статье обсуждается истории и определение термина “Экономикс” в экономических литературах.
Ключевые слова: *экономикс, теория, экономика, идея, наука.*

Karomzoda O.,
c.e.sc., docent, TSUC
734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

ABOUT DEFINITION THE CATEGORY OF “ECONOMICS” IN ECONOMIC SCIENCE

This article discusses the history and definition of "Economics" in the economic literatures.

Key words: *economics, theory, economics, idea, science.*

Барои тавсиф намудани илми иқтисодӣ, алалхусус назарияи иқтисоди пеш аз ҳама равшан намудани доираи (ҳудуди) предмет, яъне муайян кардани тақвияти соҳаи донишҳое, ки онро дарбар мегирад, зарур аст.

Дар давоми асри XX кӯшиши иқтисодчиён низоми мавқеи асосиро ба вуҷуд овард, ки дурусту муҳим будани он эътироф гардидааст. Дар бахшҳои асосии ҳамаи рисолаҳо роҷеъ ба назарияи иқтисодӣ бо каме фарқият ҳамон як принсипи ин илм баён карда шудааст.

Аз табиати худи илм бармеояд, ки мазмуни (предмети) онро танҳо ҳамон вақт ифода кардан мумкин аст, ки вай ба дараҷаи муайяни тараққиёт расидааст. Дараҷаи тараққиёт ва такмили намоёни илм дар ҳолате таъмин мегардад, ки агар ягонагии проблемаҳое, ки вай ҳал карда метавонад, ба вуҷуд оварда шавад. Барои ин дар навбати худ, муқаррар намудани боҳамалоқамандии принсипҳои асосии муайянкунандаи чунин ягонаги дар доираи як система, зарур аст.

Аз ҳамон вақте, ки доираи донишҳои омӯхташавандаи илм муайян мешаваду кулл ва пурра мегардад, тараққии минбаъдаи он таъмин мешавад. Вале барои ин мақсад дурнамо ва воситаҳои такмилу тараққиётро равшан муаяйн кардан лозим меояд.

Равиши илмии иқтисодии муосирро тадқиқотҳои назариявию амалӣ, инчунин тадқиқотҳои фалсафавии дар соҳаҳои гуногун ба вуҷуд омада: аз омӯхтани тарози тиҷорат то баҳсу мунозира оид ба ногузирии дахолати давлат ба иқтисодиёт, ташкил медиҳад. Чи тавре, ки манбаҳои илмии мавҷуда нишон медиҳанд, таҳаввулоти илми иқтисодӣ аз ибтидои пайдошавиаш то ба имрӯз ба тағйирёбии пай дар паи номи он оварда расонид.

Классикони иқтисоди сиёсӣ таъкид менамуданд, ки дар ба вуҷуд овардани сарвати миллӣ нақши асоситаринро соҳаи истеҳсолоти моддӣ мебозад. Дар байни омилҳои истеҳсолот ба меҳнат, истифодаи захираҳои меҳнатӣ афзалият медоданд. Бо баланд бардоштани қувваҳои маҳсулдиҳандагии меҳнат пешрафти ҷамъиятӣ дар системаи бозорӣ алоқаманд карда мешуд.

Сарват, ҳамин тавр, ду хусусияти асосӣ дорад: моддият ва соҳиби кардан (аз они худ кардан). Барои ҳамин на ҳамаи предметҳои моддӣ, балки танҳо онҳое, ки аз они худ карда мешаванд ба таркиби сарват дохил мешаванд» [1]. Дар байни ҳамаи намудҳои сарват худи инсон як навъи он мебошад. Инсон предмети моддӣ, предмети аз они худ кардашаванда мебошад. Барои ҳамин вай ҳамчун сарват ҳисоб карда мешавад [2].

Аз нимаи дуюми асри XIX дар Англия, Швейтсария, Австрия ва дигар мамлакатҳои аврупоӣ, инчунин дар Амрикои Шимолӣ тадқиқотҳои иқтисодие ба вуҷуд омаданд, ки ба предмети иқтисоди сиёсӣ нисбат ба классикон дигар хел назар мекарданд, методологияи нави тадқиқотҳои иқтисодиро талаб менамуданд. Мактабҳои нави илмӣ пайдо шуданд, оҳиста-оҳиста тасаввурот дар бораи предмет ва методи илми назариявии иқтисодӣ тағйир ёфт, ки оқибат илми иқтисодӣ номи дигар – «ЭКОНОМИКС»-ро гирифт.

Солҳои 70-80-ӯми асри XIX новобаста аз ҳамдигар як қатор иқтисодчиён назарияи манфиатнокии интиҳоиро ба вуҷуд оварданд, ки минбаъд яке аз принсипҳои асосии илм гашт.

Шарҳи математикии назари манфиатнокии интиҳоии ифоданамудаи иқтисодчии англис Уильям Ҷевонс (1835-1882) дар илми иқтисодӣ васеъ паҳн гашт. Иқтисодчии француз Леон Валрас (1834-1910) бошад дар таърихи илми иқтисодӣ аввалин шуда тамсилаи мувозинати умумии иқтисодиро кор карда баромад. Зарурати чунин тамсиларо пайрави вай профессори Университети Лозан Валфредо Парето (1848-1923) чунин асоснок намуд. Иқтисоди сиёсӣ бояд механизме, ки байни талаботи одамон ва воситаҳои маҳдуди онро қонеъкунанда меистад, барқароркунандаи мувозинатро омӯзад.

Баробари нашр шуда баромадани китоби Альфред Маршалл «Принсипҳои экономикс» амалан давраи нав дар таърихи афкори иқтисодиёт оғоз ёфт. Дар сеяки охири асри XIX тарзи нави тадқиқотҳои иқтисодӣ ташаккул ёфт, ки он таҳлилро аз доираи андозаҳои миёна ба доираи андозаҳои интиҳоӣ гузаронид. Дар маркази тадқиқотҳо вазифаҳое ҷой гирифтанд, ки ба кашфиёти дар шароити маҳдуд будани захираҳо ба даст даровардани натиҷаҳои оптималӣ нигаронида шудаанд. Таклифоти бозории сармоя, сатҳи талаботҳои аҳолӣ, дараҷаи захираҳои меҳнатӣ, имкониятҳои истеҳсолӣ, ҳаҷми ашёи хом, миқёси замин – ҳамаи ин ва дигар манобеъю унсурҳо мавҷуданд. Аз илми иқтисодӣ талаб карда мешуд, ки чунин бо ҳам мувофиқ овардани омилҳои истеҳсолот муайян карда шавад, ки манфиатнокии максималии маҳсулоти баровардашуда таъмин гардад. Ин шакли нави аз кишри классикии худ ба мавқеи дигар гузаштани илми иқтисодӣ баъдан дар тадқиқотҳои иқтисодӣ самти неоклассикӣ ном гирифт. Ба самти неоклассикӣ дар охири асри XIX – аввали асри XX «экономикс» - номи нави илми иқтисодӣ ибтидо гузошт.

Соли 1890 асари асосгузори мактаби кембриҷии иқтисоди сиёсӣ, яке аз ташкилдиҳандагони самти неоклассикии иқтисоди сиёсӣ – Альфред Маршалл (1842-1924) – «Принсипҳои экономикс» («PrinciplesofEconomics») нашр шуда баромад. Аз ҳамин вақт сар карда, дар адабиёти илмӣ ва таълимии иқтисодӣ ба ҷои истилоҳи «Иқтисоди сиёсӣ» («Politicaleconomy») мафҳуми «экономикс» («economics») истифода бурда шуд.

Маҳз бо ташаббуси А.Маршалл (аз соли 1902) фанни иқтисоди сиёсӣ бо номи «экономикс» табдил гашт. Дар баробари нашр шуда баромадани китоби А.Маршалл ва ҷори карда шудани таълими фанни «экономикс», тартиботи таркибӣ ва дарсдиҳии курси иқтисоди сиёсии мактаби классикӣ аз рӯи китоби Ҷон Стюарт Милл «Асосҳои иқтисоди сиёсӣ» (с.1848) [3] аз раванди таълимӣ танг карда бароварда шуд.

Ақидаҳои А.Маршалл аз пешгузаштагонаш фарқ мекунанд, ӯро инқилобчии иқтисоди сиёсии охири асри XIX мешуморанд. А.Маршалл дар асараш пеш аз ҳама ба мубоҳисаи дар он замон дар атрофи проблемаи арзиш ҷой дошта дахл намуда, ҳамзамон бо роҳи созиши ба худ хоси байни назарияҳои гуногуни арзиш аз мубоҳисаи бесамараи кашолёфта ва ба кӯчаи сарбаста даромада баровардани иқтисоди сиёсӣ ишора намуд.

Асари А.Маршалл «Принсипҳои экономикс» тараққии минбаъдаи иқтисоди сиёсиро тағйир дода, онро ба маҷрои нав равона кард. Беҳуда нест, ки ақидаҳои А.Маршалл аз рӯи муҳимият ва таъсирбахшиаш ба иқтисоди сиёсӣ, аз тарафи аксарияти муҳақиқони афкори иқтисодӣ чун «инқилоби Маршалл» (шабоҳат ба «инқилоби кейнсгароӣ»-и солҳои 30-ӯми асри XX) ҳисобида мешавад.

«Принсипҳои экономикс» то солҳои 40-ми асри XX асоси таълимоти иқтисодиро ташкил дод. Таъсири нисбатан дуру дарози асари А.Маршаллро муҳақиқон бо дар таълимоти ӯ ба тариқи созишкорона муттаҳид карда шудани ҳам

таълимотҳои намояндагони иқтисоди сиёсии классикӣ (дар шахсии А.Смит ва Д.Рикардо) ва ҳам ақидаҳои намояндагони самти марҷиналистӣ, пеш аз ҳама мактаби австриягӣ, алоқаманд мекунанд.

А.Маршалл таъкид менамуд, ки бояд дар асарҳои иқтисодчиён маркази тадқиқот аз мунозира оид ба проблемаи арзиш ҳатман ба омӯзиши қонуниятҳои ташаккулёбӣ ва ба ҳам таъсиррасонии мутақобилаи талаботу таклифот ва дар ин асос ташаккулёбии (баробари назарияи арзиш) назарияи муфассали нарх гузаронида шавад. Ӯ тадқиқотҳои назариявии кор карда баромадани пешгузаштагонаш, аз ҷумла назарияи омилҳои истеҳсолот, назарияи манфиатнокии интиҳоӣ, назарияи арзишро истифода бурда, аз нав кор карда баромад ва ба назарияи нарх табдил дод. Инак, нақши муайянкунандаро дар таълимоти А.Маршалл назарияи нарх мебозад, ки дар асоси баҳамтаъсиррасонии талабот ва таклифот ташаккул меёбад. Ҳар яке аз ин ду таркибдиҳандаи нарх (талабот ва таклифот) бахшҳои алоҳида ва махсусро ифода мекунад. Муаллиф омилҳоеро муоина намуд, ки зери таъсири онҳо параметрҳои мазкури нархтартибдиҳанда ташаккул меёбанд. Мувозинати бозориро А.Маршалл ҳамчун баробарии талабот ва таклифот, ки сабабгори ба вуҷуд оварандаи нарх мебошанд, муоина кардааст. Дар асоси ҳамаи таҳлилҳои минбаъда: муайян кардани моҳияти мафҳумҳо, баҳамалоқамандиҳои функсионалӣ, асоснок намудани тамоюлҳои тараққиёт ва хулосаҳо – назарияи нарх ва принсипи мувозинатӣ гузошта шудаанд. Мувозинат дар иқтисодиёт – ин мувозинати байни талабот ва таклифот, байни захираҳо ва талабот мебошад. Тавассути механизми нарх мувозинат ё бо роҳи маҳдудкунии талаботи истеъмолӣ ва ё тавассути зиёд намудани миқёси истеҳсолот (таклифот) барқарор карда мешавад.

Тибқи ақидаи А.Маршалл «Принсипи хароҷоти истеҳсолот» ва принсипи «манфиатнокии интиҳоӣ» қисмҳои таркибии як қонуни умумии талаботу таклифот мебошанд. Вақто, ки талабот ва таклифот дар ҳолати мувозинатианд, миқдори моли дар як воҳиди вақт баровардашударо миқдори баробарвазн номидан мумкин аст, нархе, ки мувофиқи он мол фурӯхта шудааст, нархи мувозинатӣ (баробарвазн) мебошад.

Қонуниятҳои ташаккулёбии талабот, таклифот ва нархро муоина карда истода, А.Маршалл дар асараш «Принсипҳои экономикс» як қатор нуқтаи назар, мафҳум ва истилоҳоти навро пешкаш намуд, ки дар арсенали илми иқтисодӣ мустаҳкам ворид гаштаанд. Алалхусус нуқтаи назари нав пешниҳоди А.Маршалл оид ба дар таҳлили бо ҳам таъсиррасонии талабот ва таклифот ба ҳисоб гирифтани омилҳои вақтӣ мебошад.

Маҳз А.Маршалл аввалин шуда бо ҳам алоқамандии байни хароҷоти истеҳсолот ва нархро, вобаста аз он ки кадом (чӣ гуна) муносибат, - кӯтоҳмӯҳлат ё ки дарозмӯҳлат – дар асоси таҳлил гузошта шудааст, нишон додаст. Инак, дар мавриди кӯтоҳмӯҳлат дар ҳолати хело бисёр будани тақозо нисбат ба арза ва имконпазир будани қонеъкунонии он тавассути иқтидорҳои мавҷуда (барои ҷорӣ кардани иқтидорҳои нав бошад вақти бисёр лозим аст), мувофиқи ақидаи А.Маршалл механизми гӯё ки квазирента [4] амал мекунад. Соҳибкорону истеҳсолкунандагони маҳсулоти камёфт (дефитсит) то ҷорӣ намудани иқтидорҳои нав имконияти хеле баланд бардоштани нархи маҳсулот ва дар ин асос гирифтани бо истилоҳ даромади квазирентавии иловагиро доранд. Тавассути механизми ташаккулёбии ин намуди даромад, А.Маршалл аксуламали қувваҳои бозориро дар тағйирёбии талаботу таклифот дар давраи кӯтоҳмӯҳлат тасвир намудаст.

А.Маршалл ба нишондиҳандаҳои сарфакории дохилӣ ва берунӣ диққати махсус зоҳир намудааст. Моҳиятан дар ин нишондиҳандаҳо, аз як тараф, фарқи

байни хароҷоти индивидуалӣ (ҷузъӣ) ва хароҷоти ҷамъиятӣ ва, аз тарафи дигар, хароҷоти айён ва хароҷоти ноайён дар истеҳсоли мол ифодаи худро ёфтаанд.

Яке аз комёбиҳои А.Маршалл, ки эътирофи ҳаматарафа пайдо карда, ба илми иқтисодӣ ворид гаштааст, асоснок намудани мафҳуми чандирии (мавзунии) талабот (муносибати динамикаи талабот ба динамикаи нарх) мебошад.

Бо асари «Принсипҳои экономикс» ва хондани курси «экономикс» (аввалин бор дар Университети Кембриҷ), Альфред Маршалл чун асосгузори иқтисоди сиёсӣ аз охири асри XIX то солҳои чилӯми асри XX гардид, ки номи «экономикс»-ро гирифт.

Асари А.Маршалл «Принсипҳои экономикс» (Principler of Economics) бо забони русӣ аввал бо номи «Принсипы политической экономии» («Принсипҳои иқтисоди сиёсӣ») (солҳои 1983-1984) ва баъд, бо номи «Принсипы экономической науки» («Принсипҳои илми иқтисодӣ») (соли 1992) тарҷума шуда, нашр гардид.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ дар муайян намудани истилоҳи «экономикс» (на аз ҷиҳати мазмуну мундариҷааш чун мафҳуми умумииқтисодӣ, балки аз ҷиҳати терминологӣ) ақидаҳои гуногун, баъзан бо ҳам мухталиф, мавҷуданд. Аз ҷумла, профессор С.М.Никитин, ки таҳрири умумии нашри якӯми тарҷумаи асари А.Маршалл «Принсипҳои экономикс»-ро бо забони русӣ ба вуҷуд овардааст, дар мақолаи муқаддимавиаш ба ин асар мафҳуми «экономикс»-е, ки А.Маршалл ба муомилоти илмӣ баровардааст, бо мавқеи идеологии муаллиф алоқаманд менамояд. «Хусусияти ошкоро ситоиш кардан, - навиштааст С.М.Никитин, - дар интихоби унвони асари асосии назариявии А.Маршалл зоҳир шудааст» [5]. Фикрашро давом дода, баъдтар С.М.Никитин менависад: «Лекин иваз намудани истилоҳи «иқтисоди сиёсӣ» ба «экономикс», ки А.Маршалл ба амал овардааст танҳо характери терминологӣ надорад (чун дар дигар муаллифон, ки тахминан дар ҳамон давра масъалагузориро роҷеъ ба чунин ивазкунии истилоҳот сар карда буданд). Истифодаи истилоҳе, ки ақалан ба таври расмӣ ба илми иқтисодии буржуазӣ садои иҷтимоӣ–синфии муайянро диҳад, намояндагони онро комилан қонеъ кунонида наметавонист. Он чи ки дар асри XX зери таъсири асарҳои А.Маршалл ва баъзе дигар муаллифон (аз ҷумла, иқтисодчӣ – математики англис Ҷ.Ҷевонс) истилоҳи «иқтисоди сиёсӣ» ҳарчи бисёртар аз асарҳои муаллифони буржуазӣ аз миён мераваду бо истилоҳи «экономикс» иваз мешавад, сабабаш дар ҳамин аст. Дар ин маъно А.Маршалл бисёр ҳам моҳирона тағйиротро дар руҳияи олимони буржуазӣ ҳис кард» [6].

Тахминан дар ҳамин маънои фарқи идеологиаш инчунин дигар муаллифон низ менависанд. Чунончӣ, А.И.Попов қайд намудааст, ки дар давраи ҳозира ошкор кардани тамоми норасоиҳои механизми иқтисодии собиқ ИҶШС ба дараҷаи мутлақ бароварда шуда, аз будаш зиёд карда нишон додани механизми иқтисодии Ғарб расм шудааст.

Характери идеологӣ доштани пайдоиши истилоҳи «экономикс»-ро қайд намуда, муаллифи яке аз китобҳои «Назарияи иқтисодӣ» Л.М.Куликов нишон додааст, ки дар натиҷаи ақидаҳои нави дар солҳои 70-ӯми асри XX ба вуҷуд омада «дар назарияи иқтисодӣ тарафи махсус – «экономикс» (аз англисӣ economics – иқтисодиёт; ҳаёти хоҷагӣ; илми иқтисодӣ) ба вуҷуд омад. Ҳоло вай дар ҷаҳон саросар мавқеи асосиро фатҳ намудааст. Тарафдорони он роҳи бошуурона дур рафтан аз баҳодиҳии синфию сиёсии равандҳои иқтисодӣ, гузаштан ба тадқиқотҳои аз ҷиҳати идеологӣ бетарафонаи «иқтисодиёти соф»-ро пеш гирифтаанд. Тасодуфи нест, ки ҳатто худи номи илм: аз иқтисоди сиёсӣ ба экономикс тағйир дода шуд» [7].

Муаллифи дигар – профессор Баликоев В.З. қайд намудааст, ки дар мамлакатҳои Ғарб умуман омӯзиши «экономикс» афзалият дорад. Дар охири номи фанн хотирнишон кардани ҳарфи «с» («экономикс») маънои онро дорад, ки

«экономикс» дар ҳақиқат «иқтисодиёт» («экономика») не, ва ҳатто «иқтисоди сиёсӣ» ҳам не [8]. Аз ҳам фарқ кардани «экономикс» ва «экономика» бо ду сабаби асосӣ ҷой дорад:

1) он вақте, ки дар иқтисоди сиёсӣ марксизм ҳукмрон буд, афкори иқтисодии Ғарб ҳеҷ ягон альтернатива ёфта натавонист, бо он муросо карда ҳам наметавонист. Марксизм барои капитализм назарияи харобкунанда, пас, назарияи душманона буд. Аз ҳамин ҷост, характери минбаъдаи сиёсӣ ва идеологӣ гирифтани фан. Вай ба ду илм: иқтисоди сиёсии пролетарӣ ва иқтисоди сиёсии буржуазӣ ҷудо гардид, ки баъдтар «экономикс» номида шуд.

2) Иқтисоди сиёсӣ ҳарчи бисёртар гирифтори таҳлили муносибатҳои амиқи иқтисодӣ мегашт.

Дар натиҷа тафовути қатъи байни ду ҷараёни назарияи иқтисодӣ ба вуҷуд омад [9].

Маълум мешавад, ки дигар шудани номи илми иқтисодӣ, ба вуҷуд омадани истилоҳи «экономикс»-ро як қатор муаллифон бо мавқеи синфию сиёсӣ ва идеологӣ алоқаманд мекунанд. Вале дар адабиёти иқтисодӣ оид ба ин масъала ақидаҳои дигаре низ вуҷуд доранд. Чунончӣ, профессор А.А.Пороховский дар сарсухани нашри якӯми тарҷумаи русии китоби К.Р.Макконнелл ва С.Л.Брю «Экономикс» қайд намудааст, ки дар ИМА ва дигар мамлакатҳои Ғарб дар байни илмҳои иқтисодӣ чун пештара ҳам иқтисоди сиёсӣ ва ҳам иқтисодиёти соҳавӣ вуҷуд доранд. Вале ба сифати номи фанни таълимӣ, дар маънои муайян ҷамъбасткунандаи ҳамаи илмҳои иқтисодӣ ва зоҳиркунандаи қонунҳои бизнес ва механизми амалкунии усулҳои хоҷагидорӣ, сиёсати иқтисодӣ, проблема ва зиддиятҳои фаъолияти амалӣ дар ҳамагуна соҳаҳои иқтисодиёт истилоҳи «экономикс» ҳаматарафа паҳн гаштааст. Калимаи сермаъно будани он ва маҳдуд будани ҳар кадом аз тарҷумаҳои имконпазирро ба ҳисоб гирифта, мо қарор кардем, ки номгӯи «экономикс»-ро нигоҳ дорем. Муаллифон «экономикс» ва «экономика»-ро аз ҳам фарқ мекунанд. Муҳим аст боз қайд намоем, ки на фақат дар забони русӣ шабоҳияти (аналоги) калимаи «экономикс» вуҷуд надорад, балки дар байни фанҳои таълимии то ин вақт дар мактабҳои олӣ дарс дода шаванда, ҳамингуна курс вуҷуд надорад [10]. «Пас, «экономикс» ин чӣ– ифодаи дигари иқтисоди сиёсӣ ё ки умуман иқтисодиёти барои мо одатгашта. На ину на он» [11].

Пас, тибқи ақидаи А.А.Пороховский «экономикс» ин «иқтисоди сиёсӣ» ё ки «назарияи иқтисодӣ» набуда, номи фанне мебошад, ки ҷамъбасткунандаи ҳамаи фанҳои иқтисодӣ аст, ки дар он ҳамзамон сиёсати иқтисодӣ, қоидаю қонунҳои соҳибкорӣ, механизми амали усулҳои хоҷагидорӣ ифодаи худро меёбанд.

Бояд қайд намуд, ки фарқияти принсипиалии китоби А.Маршалл дар он аст, ки вай на фақат таълимоти мактаби классикиро рад нанамуд, балки баръакс, як қатор идеяҳои онро дар асоси таълимоти худ гузошт. А.Маршалл кӯшиш кард муттасилии идея ва мустаҳкамии раванди тараққиёти афкори иқтисодиро нишон диҳад. Инро дар мисоли нуқтаи назар ба сарват ва тафсири омилҳои барангезандаи инсон дар иқтисодиёт дидан мумкин аст. «Иқтисоди сиёсӣ, - навиштааст А.Маршалл, - ё ки экономикс бо тадқиқи фаъолияти ҳаётгузаронии мӯътадили ҷамъияти инсонӣ машғул мешавад; вай он доираи амалиётҳои индивидуалӣ ва ҷамъиятиро меомӯзад, ки бо сохтан ва истифода бурдани асосҳои моддии некуаҳволӣ зич алоқаманд аст. Пас, вай аз як тараф, тадқиқи сарватро ифода мекунад, аз тарафи дигар бошад, - ҷузъи тадқиқи инсонро ташкил медиҳад. Характери инсон дар ҷараёни меҳнати ҳамарӯзаи ӯ ва зери таъсири захираҳои моддии дар ин ҷараён ба вуҷуд овардашаванда ташаккул ёфтааст…» [12]. Дар боби дуюми қисми якӯми «Принсипҳои экономикс», ки

«Предмети илми иқтисодӣ» ном дорад, чунин таърифи предмет дода шудааст: «Илми иқтисодӣ бо омӯзиши он ки, чи тавр одамон вуҷуд доранд, тараққӣ мекунанд ва дар бораи чи дар ҳаёти ҳамарӯзаашон фикр мекунанд, машғӯл мешавад. Вале предмети тадқиқи он асосан он сабабҳои водоркунандае мебошад, ки аз ҳама бештару дурусттар ва устуворона ба фаъолияти инсон дар хоҷагидории ҳаёти он таъсир мерасонад» [12].

Фарқи экономиксро аз фанҳои табиии нишон дода ва мавқеи онро дар байни дигар илмҳои ҷамъиятшиносӣ муайян намуда, А.Маршалл навиштааст: «Чи тавре, ки тарозуи тадқиқи химик илми кимиёро нисбат ба бисёр илмҳои табиӣ аниқтар намуд, ҳамин тавр тарозуи иқтисодчӣ, чи қадаре, ки дағал ва номукаммал бошад ҳам, илми иқтисодиро нисбат ба ҳар кадоми дигар илмҳои ҷомеашиносӣ аниқтар намуд. Аммо илми иқтисодиро албатта, набояд бо фанҳои дақиқи табиӣ баробар кард, зеро вай бо хусусиятҳои бисёр ҳам нозуки табиати инсонии доимо тағйирёбанда сару кор дорад» [12].

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки чи дар доираи тадқиқи иқтисоди сиёсии классикӣ ва чи дар экономикс фаъолияти созандагии инсон ҳамчун субъекти иқтисодӣ мавқеи махсус дорад. Проблемаи асосии иқтисодие, ки қариб дар ҳамаи адабиёти муосири иқтисодӣ нишон дода мешавад иборат аз он аст, ки талаботи одамон беинтиҳо, беканоранд, вале захираҳои барои қонеъ кунонидани ин талабот зарур (вақти корӣ ва нерӯъ, захираҳои моддӣ, воситаҳои инвеститсионӣ) маҳдуданд. Ҳалли амалии проблемаи мазкур – хоҷагидории самаранок мебошанд. Ин маънои онро дорад, ки ҷамъият бояд маҳдудии захираҳоро ба инобат гирифта, муайян намояд, ки истеҳсоли кадом маҷмӯи мол вахизматрасони бисёртар талаботҳоро пурратар қонеъ кунонида метавонанд. Ё ки чи тавр бо минимуми хароҷоти захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ максимуми мол ва хизматрасони ба вуҷуд оварда шаванд.

Ҳоло дар мамлакатҳои Ғарб илми иқтисодӣ бо номи «экономикс» маълум аст. Ин илм дар мамлакати мо ва дигар кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун «Назарияи иқтисодӣ» омӯхта мешавад. Пас, предмети омӯзиши «экономикс» ва «назарияи иқтисод» аз чӣ иборат аст?

Баъзе иқтисодчиён чунин меҳисобанд, ки байни «экономикс» ва «назарияи иқтисодӣ» ҳеҷ ягон умумияте нест. Онҳо аз ҳамдигар ба кулли фарқ мекунанд. Чунончи, А.И.Попов таъкид менамояд, ки предмети назарияи иқтисодиро набояд бо «экономикс» як хел фаҳмид, зеро предмети «экономикс» бо тадқиқотҳои чи аломатҳои фазои доштааш ва ҳам мазмунан маҳдуд аст. «Предмети назарияи иқтисодӣ – ин маҷмӯи муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки доираи муносибатҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолиро фаро мегирад. Муносибатҳои иқтисодӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ, ташкилӣ – иқтисодӣ ва иҷтимоӣ – иқтисодии ҷамъиятиро дарбар мегиранд. Дар баробари ин системаи муносибатҳои истеҳсолӣ ба сифати қисми таркибии тамоми системаи муносибатҳои иқтисодӣ баромад мекунанд. Муносибатҳои иқтисодӣ дар принсипҳои умумӣ, қонуниятҳо ва тамоюлҳои тараққиёти иқтисодии ҷамъият зоҳир мешаванд. Тавассути онҳо зиддиятҳои дохилии дар ҷараёни такрористеҳсол ба вуҷуд оянда ошкор карда мешавад ва дар роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои мавҷуда, усулҳои рушди иқтисодӣ, шаклҳои оқилонатарини ташкилию иқтисодии хоҷагидорӣ кор карда баровардa мешаванд» [13].

Иқтисодшиноси дигар В.Я.Иохин низ дар ҳамин мазмун, ки гӯё доираи омӯзиши «экономикс» ҳамчун илм нисбат ба «назарияи иқтисодӣ» хело маҳдуд аст, менависад. Аз ҷумла ӯ қайд кардааст: «Иқтисоди сиёсии классикӣ – илми ифодакунандаи иқтисодии бунёдии ҷаҳонбинӣ мебошад, ки зоҳир шудани алоқаҳои

сабабгорию оқибатӣ ва ба ҳам таъсиррасонии воқеияти ҳақиқии иқтисодиро дар ягонагии микдорию сифатӣ тавсифи чунин асосии модии ҳаётгузаронии социуми инсонӣ бо таркиби иҷтимоию ахлоқиаш тавсиф менамояд» [14]. «Экономикс» бошад, тибқи ақидаи В.Я.Иохин нисбат ба иқтисоди сиёсӣ, ҳамзамон «назарияи иқтисодӣ» бисёр сода, каммазмун аст. «Дар экономикс, - менависад В.Я.Иохин, - тамоми диққат на ба муайян кардани лаҳзаҳои моҳияти мазмуннокии воқеъият ва равандҳои иқтисодӣ, балки ба тасвир ва қабули онҳо ҳамчун далели мавҷуд буда, ки ҳеҷ як тадқиқоти ҷиддиро талаб наменамояд, ҷалб карда шудааст. Баръакс, ҳама содда гардидааст, ки усулҳои мураккабтарини математикӣ тадбиқ карда шаванд. Муносибати инсон, мақсадҳои он ҳам содда карда шудаанд. Ҳама ба як асос – муносибати истеъмолӣ, ки гӯё дар он тамоми мақсадҳои ҳаётии инсон зоҳир ёфтааст, оварда шудааст. Аммо ин тавр нест. Ин ҷо алоқаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ахлоқӣ, иқтисодӣ ва экологӣ аз байн бурда шудаанд. Самаранокии иқтисодии соф бошад, таркиби экологӣ, иҷтимоию равоншиносӣ ва рӯҳию интелектуалиро пурра инкор менамояд» [13].

Бояд эътироф намуд, ки ба қатори аввал баромадани экономикс аз он сабаб буд, ки иқтисоди сиёсии классикӣ дар вақташ масъалаҳои муҳимтарини назариявиро ҳал карда натавонист, ҳол он, ки экономикс диди бисёртар прагматикии предмети тадқиқотро пешниҳод намуд ва ба натиҷаҳои муайян ноил гашт» [15]. Дар натиҷаи иқтисоди сиёсӣ ба қатори ақиб танг бароварда шуд, вай гӯё «ҳамчун таърихи афкори иқтисодӣ гашт.

Дар доираи экономикс истеъмолкунандагону тавлидкунандагон бо мулоҳиза, баҳодиҳӣ ва муносибати оқилонаашон нисбати неъматҳои бозорӣ симои марказӣ гаштанд. Муносибати ин намояндагони бозор ба даромад ва нарх ба тариқи объективӣ қаблан муайян карда шуданд. Аммо нархҳои бозорӣ чун талабот ва таклифоти баробар ҳаракат кунанда дар худ таркиби мутлақи иқтисодӣ доранд.

«Проблемаи марказии назарияи иқтисодӣ ба тарзи нав фаҳмидани аҳамиятнокии омилҳои моддию техникӣ ва молию пулӣ дар ҳаёти хоҷагии ҷамъиятӣ ва инчунин тағйирёбии тамоми тафаккури иқтисодии инсон мегардад. Пас, сухан бояд дар бораи иҷтимоият (сотсиологӣ) гаштани назарияи иқтисодӣ дар ҳамаи ҷанбаҳои фаъолияти ҳаётгузаронӣ ва таъмини минбаъдаи ҳаётгузаронии инсон, дар бораи «аз азамат фаровардани» «одамин иқтисодӣ» ва таҷдиди инсони табиӣ … равад» [13]. «На бояд экономиксро чун соф илми иқтисодӣ, илми умумиҷаҳонӣ ифода намуд, чунки вай аз ҷиҳати сиёсӣ ва идеологӣ ба арзишҳои тамаддуни ғарбӣ бо «миллиарди тиллоии» он, нигаронида шудааст, ки ба бартараф намудани рақибон ва барқарор кардани мавқеи монополии худ дар ҷаҳон саъю кӯшиш дорад» [13].

Маълум аст, ки ҳар як илм предмети худ, яъне мавзӯи асосии тадқиқотро дорад. Назарияи иқтисодӣ – илми ҷомеашиносӣ мебошад дар он маъно, ки чун дигар илмҳои ҷамъиятӣ, ба монанди таърих, сотсиология, педагогика ва ғайра, вай ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳаёти одамонро тадқиқ мекунад.

Дар маркази омӯзиши назарияи иқтисодӣ – ҳаёти хоҷагӣ, фаъолияти намояндагони иқтисодӣ, истеҳсолоти ҷамъиятӣ, алоқа ва муносибатҳои иқтисодии дар ҷараёни истеҳсол, тақсимот, муомилот ва истеъмолоти неъматҳои иқтисодӣ ба вуҷуд оянда меистанд. Аниқтараш, масъалаҳое меистанд, ки чи гуна захираҳо барои истеҳсолот зарур, чи тавр раванди истеҳсолотро ҷорӣ кардан мумкин, бо кадом роҳ фаъолияти иқтисодии одамони бисёрро дар ҷараёни истеҳсолот бо ҳам мувофиқ кунонидан мумкин, механизми бозори чист ва оё он метавонад-ми ки бе нархҳои озод ва рақобат амал карда тавонад, пеш равад, аз чи сабаб чунин ҳолатҳои барои

хоҷагии ҷамъиятӣ номатлуб, ба монанди, бӯҳронҳои иқтисодӣ, бекорӣ, таваррум ба вуҷуд меоянд ва ғайра, меистанд.

Илми иқтисодӣ ин ҳатман ҷустуҷӯ, саъю кӯшиши беохири тадқиқотӣ барои дарёфт намудани роҳҳои оқилона ва самараноктарини хоҷагидорию ҳалли беҳтарини масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ мебошад. Яъне роҳҳои барои инсон мусоидаткунанда ва муфидтарини бо ҳам пайваст намудани захираҳои хоҷагӣ бо талаботи ҷамъиятиро нишон медиҳад. Одамон неъматҳои иқтисодиро истеҳсол мекунанд, ки ҳарчи бисёртар талаботи худро қонеъ гардонанд. Вале талабот доимо меафзояд, зеро на фақат аҳолӣ зиёд мешавад, балки боз талаботи одамон нав ва васеъ мегардад. Захираҳои истеҳсолот бошад ҳама вақт маҳдуданд ва дар ҷараёни истифодабарии онҳо мушкилӣ ва проблемаҳо ба вуҷуд меоянд. Роҳҳои ҳалли чунин проблемаҳоро тадқиқотҳои назарияи иқтисодӣ ошкор мекунанд ва нишон медиҳанд.

Бояд эътироф намуд, ки самти нави илми иқтисодӣ – экономикс ҳам дорои хусусиятҳои ҷабҳаи илмии классикӣ дошта, мебошад. Зеро тадқиқгарони ин самт ба доираи васеи усулҳои дарккунии иқтисодиёти ҳақиқӣ такя мекунанд. Онҳо аввалин шуда усулҳои математикиро барои ошкор намудани боҳамалоқамандии равандҳои хоҷагӣ васеъ истифода бурданд. Ба ғайр аз ин тарафдорони равияи экономикс хулосабарорӣ кардани донишҳои нав ба даст даровардa шударо дар системаи ягонаи илмӣ давом доданд. Чунин муносибати системавӣ дар омӯзиши боҳам алоқамандии истеҳсолот, тақсимот, муомилот ва истеъмолоти неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ зоҳир мешавад. Ба ғайр аз ин характери илмӣ доштани экономикс дар ошкор намудани алоқаҳои сабабгорию оқибатии байни равандҳои хоҷагӣ ва муносибати одамон, ҳамзамон ошкор намудани қонунҳои иқтисодӣ, намудор мегарданд.

Адабиёт

1. Фишер И. Покупательная сила денег /Пер. с англ. М.: Дело, 2001, с. 25.
2. Ниг. Фишер И. Покупательная сила денег /Пер. с англ. М.: Дело, 2001, с. 25, 26.
3. Номи пурраи китоби Ҷ.С.Милл «Асосҳои иқтисоди сиёсӣ ва баъзе тарафҳои татбиқи онҳо дар фалсафаи иҷтимоӣ» мебошад.
4. Квазирента – гуфта «бо истилоҳ рента», «гӯё ки рента», «рентаи сохта»-ро мефаҳманд.
5. Маршалл А. Принсипы политической экономии. Часть 1. М.: Прогресс, 1983, с. 9.
6. Маршалл А. Принсипы политической экономии. Часть 1. М.: Прогресс, 1983, с. 9.
7. Попов А.И. Экономическая теория. СПб.Питер.2001.с.11.
8. Куликов Л.М. Экономическая теория. Учебник.М.Изд-во проспект.2004.с.32
9. Ниг. Баликоев В.З. Общая экономическая теория. Новосибирск: «Лада», 2000, с. 23.
10. Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Экономикс: Принципы проблемы и политика. В 2-х т. Т.1 /Перев.с англ. М.: Республика, 1992, с. 12.
11. Маршалл А. Принсипы политической экономии. Часть 1. М.: Прогресс, 1983, с. 56.
12. Попов А.И. Экономическая теория. СПб.: Питер, 2001, с. 13-14.
13. Иохин В.Я. Экономическая теория. Учебник. М.: Экономисть, 2004, с. 31.

УДК 332.1.3

Сатторова Н.И.,
аспирант Института экономики и демографии АН РТ

734025, Душанбе, пр. Айни 44,
Тел: (+992) 919318881,
E-mail: as.kodirov@gmail.com

Хабибова С.С.,
старший преподаватель ТГУК

734055, Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
Тел: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

ВНЕШНЯЯ ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ЭФФЕКТЫ

В статье рассматриваются факторы внешней трудовой миграции и его социально-экономические аспекты, определяются место и роль внешней трудовой миграции в решении социально-экономических задач.

Ключевые слова: *трудовая миграция, процесс, проблемы, динамика роста, труда, занятость.*

Sattorova N.I.,
PhD student of the Institute of economy and demography AS RT

734025, Dushanbe, Aini ave. 44,
Tel: (+992) 919318881,
E-mail: as.kodirov@gmail.com

Habibova S.S.,
senior teacher of the TSUC

734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

EXTERNAL LABOR MIGRATION: ECONOMIC AND SOCIAL EFFECTS

This article discusses the factors of external labor migration and its social and economic aspects, determined the place and role of external labor migration in addressing socio-economic problems.

Key words: *labor migration process, problems, dynamics of growth, labor, employment.*

Миграция – это переселение людей из одного района/территория на другой. Внутренняя миграция происходит в рамках одной страны, а внешняя миграция – это переселение из страны в страну, и трудовая миграция в отличие от переселения не предполагает смены постоянного места жительства.

Выезд людей из своей страны на постоянное жительство называется эмиграцией, и въезда в другую страну называется иммиграцией.

Внешняя миграция происходила в течение всей истории цивилизации, но особенно массовый характер она приняла во время эпохи капитализма. Основной

фактором массовой миграции стала безработица. Развитие капитализма выталкивает населения в те районы, где будет свободные земли и существует спрос на рабочую силу [2].

Внутренняя миграция для Таджикистана была обычное явление, но массовая внешняя трудовая миграция представлял собой относительно новый вид мобильности населения, как для Таджикистана, так и для стран СНГ. Основным фактором развития внешней трудовой миграции для Таджикистана обусловлена тяжелая экономическая ситуация после разрушением прежней сферы занятости на советском пространстве.

Исследование материалов по миграционным вопросам в Советском Союзе показывают, что в бывшем СССР было два вида миграции: внутренняя и принудительная работа. Принудительные миграции в бывшим СССР продолжались до середины 1950-х годов [3], и эта имела четко выраженный трудовой характер.

На сегодняшний день внешняя трудовая миграция является самым массовым миграционным потоком, и такой вид миграции с целью заработки без смены места жительства получила широкое распространение во всех стран бывшего СССР.

Чтобы лучше понять внешнюю трудовую миграцию и его социально-экономические эффекты в Таджикистане, необходимо обратить внимание на наиболее важные факторы в постоянной миграции после 1991 года и определять этапы миграции в нашей стране.

Изучение эффекты внешней трудовой миграции в последние годы приобрел социально важный характер.

Временная трудовая миграция более благоприятно для увеличения денежных потоков, чем постоянная миграция, особенно, когда речь идет о низкоквалифицированных мигрантов. Внешняя трудовая миграция стал самым важным компонентом Таджикистана в течение последних лет.

Следует отметить, что демографической и социологической точки зрения, изучение последствия миграции очень важны.

Вклад трудовых мигрантов в экономику Таджикистан очень важен, особенно после гражданской войны. Трудовые мигранты помогают своим семьям, не только в отношении средства для проживания, но и активно помогают для оплачивания обучении детей, откроют малые бизнесы.

Анализ литературных источников [3-4] показывают, что денежные средств поступающие от трудовых мигрантов используются для свадьбы, торжеств, обрядов, сельских хозяйств, реабилитации природных катастроф, и т.п.

Несмотря на климатические, социальные и бюрократические трудности в 2009 году мигранты вкладывали 1/3 ВВП республики. Большинство поступающие денежные средств используются для содержания семей мигрантов, немного для сохранения или устойчивое развития семьи. До сегодняшнего дня в Республики Таджикистан не разработана реальная модель целенаправленного использования денежных потоков. А также трудовые мигранты до сих пор не имеют трудовая книжка, что в дальнейшем не существует гарантия установлении пенсии.

Следует отметить, что труд большинство мигрантов являются сезонными, в основном они работают промежутком месяцев март-октябрь, и ноябрь-февраль, остаются в республике в связи с климатическими условиями Российской Федерации. Согласно проведенные опросы МТО 65% домохозяйств отметили, их экономики улучшилось [4].

Изучение роль женщины является актуально, так как вклад женщины-домохозяйки работающих в пределах республики составляет 32% и женщина-мигрант 68% [4].

Проведенные исследования показывают, что денежные средства отправляющие мигранты позитивно повлияли на качества жизни и семейное положение. Следует отметить, что в большинство стран мира семейное отношение тесно связано с экономическими положениями. В период после гражданской войны рост развода увеличился, что обязало государству ужесточить семейные законодательные акты. До 2006 г. была много семьи, которые не имели законные браки, только были в религиозном браке (никох). Безбракное сожительство огромно повлиял на социально-экономические положение семей, далее республики, что много дети стали сиротами и женщины не имели не чего от своих мужей.

Один из самых важных негативных последствий трудовой миграции в отношении с детьми мигрантов, является то, что они остаются (в самых счастливых случаях) только с одним из родителей. Но есть много случаев, когда оба родителя мигрируют в поисках работы за рубежом и, следовательно, бабушки и дедушки или другие родственники, даже друзья или соседи заботятся об их детях. Иногда, иммигранты отказываются от своих детей, которые попадают в заботе государства. Так, дети страдают в какой-то степени (а некоторые из них травмированы) иногда их родителей оставив в качестве лиц, ответственных за их благополучие не могут выполнять родительские функции. Кроме того, пожилые люди (или другие зависимые люди) могут пострадать от ухода мигрантов, особенно в общинах с высоким уровнем миграции.

Важно отметить, что основную часть трудовую мигрантов составляют молодежь. Составной части уезжающие молодежи имеют средне-специальные или высшие образования, но до сих пор в Таджикистане нет стабильные заработные платы для реализации поставленных целей. Согласно законодательные акты Республики Таджикистан в численность трудовых ресурсов включены лица в возрасте 15 лет. Трудовые ресурсы Таджикистан в течение 1991-2010 гг. в среднем составлял 3401,05 тыс. человек (рис. 1.).

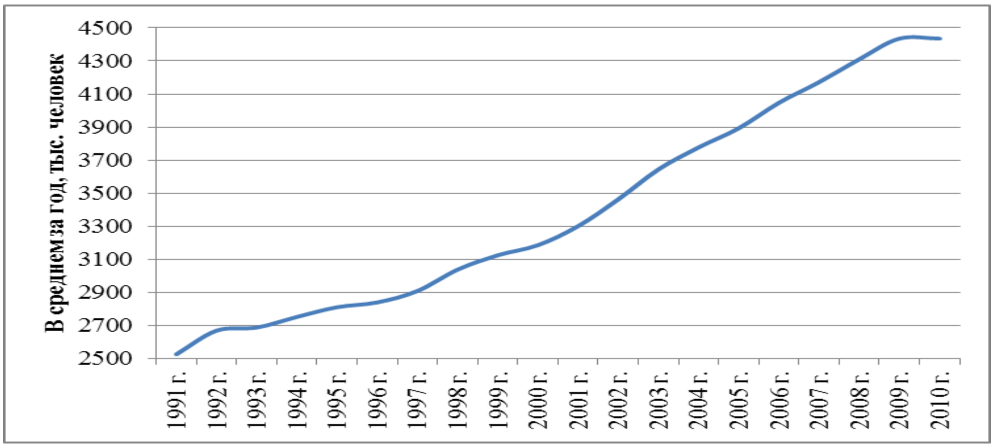

Рис. 1. Трудовые ресурсы Республики Таджикистана [5].

Анализы статистических данных (1993-2010 гг.) показывают, что численность лиц обратившихся по вопросу трудоустройства в службы занятости в среднем

составляет 59 тыс. человек и численность безработных, зарегистрированных в службах занятости республики в среднем составляет 41,3 тыс. человек (рис. 2).

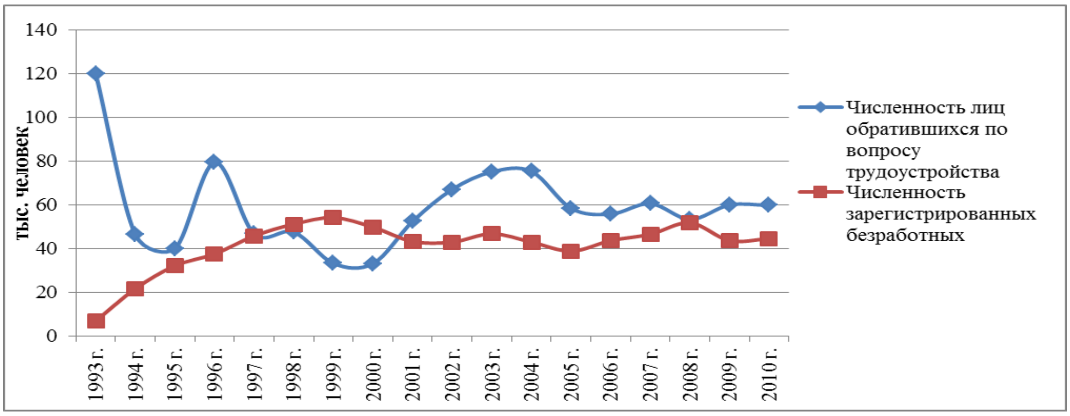

Рис. 2. Численности лиц обратившихся по вопросу трудоустройства и лиц зарегистрированных безработных [5]

Сельское хозяйство Республики Таджикистан является важной отрасль обеспечивающие населением продуктами питаниями. Повышение эффективность производства аграрного сектора является одним из основных факторов занятости населения.

Таким образом, в условиях Республики Таджикистан, где продолжается рост внешней трудовой миграции, считаем:

- Необходимо разработать механизмы разумной финансовой политики и устойчивые менеджмента денежных средств.
- Необходимо создать условия для занятости населения трудовой деятельности.
- Необходимо улучшить безопасные условия труда для работников.
- Необходимо обеспечить трудовых мигрантов и членов их семей материальными средствами в случаях безработицы (вовремя временного нахождения в Таджикистане), в основном в период месяцев ноябрь-март.
- Необходимо расширить рост экспорта страхованной отечественной продукции.
- Содействовать в профессиональные подготовки и переподготовки кадров ориентированные на теория-практика-производство.
- Содействовать в разработки безотходных технологии производств.

Литература

1. Roman M., Voicu C. Some socio-economic effects of labour migration on the sending country. Evidence from Romania // http://mpra.ub.uni-muenchen.de/23527.
2. Миграция. Географический справочник. // http://rui-tur.ru/migratsiya.html.
3. Ярошинская А. Русский транзит: от принудительной миграции в СССР – к беженцам в России // Росбалт. www.rosbalt.ru.
4. Олимова С., 2007, МТО, стр. 58.
5. Статистический сборник [Текст] // Агентство по статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2011 г.-Душанбе, 2011. – С. 48-50.

ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВ, РЫНКА, УСЛУГИ И ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

УДК 339.5:336.71

Шарипов М.М.,
д.э.н., профессор, ректор ТГУК

Раджабов К.Р.,
аспирант ТГУК

Гаюров Г.Х.,
соискатель ТНУ

734036, Душанбе, ул. Набиева 226-4,
Тел: (+992) 934444107,
E-mail: tguk@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА БАНКОВСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В современных условиях обслуживание клиентов является одно из важнейших факторов развития банковской инфраструктуры. Связи этому в данной статье исследовано некоторые теоретические и практические вопросы предоставление и повышения качества банковского обслуживание в банковской системы Республики Таджикистан. Также предложено некоторые рекомендации по совершенствованию и улучшению качество банковской обслуживание в сегодняшних условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *банки, коммерческий банк, банковские услуги, конку-ренция, капитал, интеллект, банковское обслуживание, новых банковских услуг, кредитные организации.*

Sharipov M.M.,
dr. ec. Sc., professor, rector of the TSUC

Rajabov K. R.,
PhD student of TSUC

Gayurov G.Kh.,
PhD applicant of TNU

734036, Dushanbe, Nabiev str. 226-4,
Тел: (+992) 934444107,
E-mail: tguk@mail.ru

SOME ASPECTS OF IMPROVING THE QUALITY OF BANKING IN TAJIKISTAN

In modern conditions the customer service is one of the most important factors in the development of banking infrastructure. Links to this in this article to examine some theoretical and practical issues and improve the quality of the provision of banking services in the banking system of the Republic of Tajikistan. Also suggested some

recommendations to improve and improve the quality of banking services in today's Republic of Tajikistan.

Key words: *banks, commercial banks, banking, competition, capital, intelligence, banking, new banking services, credit institutions.*

В современных условиях стабильности деятельности кредитного организации и его конкурентоспособность определяется, прежде всего, не ценовыми факторами, а качественными характеристиками, одной из которых является качества обслуживания потребителей банковских услуг. Качества обслуживания серьезно влияет на конкурентоспособность услуг и банка, а значит и на стабильность доходов и прибыль. Мировой опыт показывает, что инвестиции в совершенствование качества обслуживания клиентов рассматриваются как интенсивное развитие и влияют на стабильность роста доходов банка. Наличие лояльности то ест благоприятного отношения потребителей к данной организации, и ее продуктам, служит основой для получения стабильного объема продаж, что в свою очередь, является стратегическим показателем успешности организации. Под лояльностью клиентов к банку понимается положительное отношение потребителей ко всему, что касается деятельности данной организации: оказываемым банковским услугам, персоналу, имиджу, исходящей от банка информации, рекламным обращениям, символике и т.п.

На наш взгляд важную роль играет также степень напряженности коммуникаций между потребителями банковских услуг и сотрудниками организации. Поэтому определение приоритетных мер и необходимых корректирующих воздействий, а также дополнительных мероприятий в целях улучшения качества обслуживания в банке является первостепенным фактором его успешного существования на рынке.

В литературных источниках наличествуют разнообразные определения банковских услуг. О.И. Лаврушин считает «банковскую услугу как одну или несколько операций банка, удовлетворяющих определенные потребности клиента, и проведение банковских операций по поручению клиента в пользу последнего за определенную плату» [1].

По мнению Ю.В. Головина, «банковская услуга – это совокупность операций, представляющая законченный комплекс услуг, удовлетворяющих какую-либо потребность клиента» [2].

Среди зарубежных ученых исследованием банковских услуг занимаются такие зарубежные специалисты, как Д. Аристе, Б. Бухвальд, К. Дейвис, Ю. Зайтц, А. Кенион, С. Матюр, М. Портер, которые относят к банковским услугам все виды деятельности банка и рассматривают банковские услуги как разновидность банковской деятельности [3].

Можем подчеркнут, что спектр банковских услуг настолько разнороден, а критерии их дифференциации настолько разнообразны, что возникает необходимость их классификации, в основу которой могут быть положены как свойства, характерные для всего класса услуг, так и особенности, присущие исключительно банковским услугам. Решение о структуре базового перечня услуг принимается на этапе создания банка, когда определяется, будет ли банк универсальным или специализированным. Перечень базовых услуг банков примерно одинаков, поэтому большое значение для привлечения клиентов имеют дополнительные услуги – текущий ассортимент, который формируется по мере

развития банка за счет введения новых услуг, модификации или замены существующих услуг.

Критерием правильного предоставления банковских услуг является их научно-обоснованная классификация. Как показывает мировой опыт и литературные источники в развитых странах оказываются около 300 видов банковских услуг, в Республики Таджикистан банки пока оказывают гораздо меньше услуг, но их перечень беспрерывно расширяется.
На основе изучения литературных источников мы считаем, что можно предложить следующую классификацию банковских услуг [1,3,4] (табл.1).

Таблица 1

Классификация банковских услуг

Критерии классификации	**Тип предоставляемых услуг**
В зависимости от соответствия банковской деятельности	- основные услуги - дополнительные услуги
В зависимости от субъектов получения услуг	- услуги юридическим лицам - услуги физическим лицам
В зависимости от потребностей клиента	- прямые - косвенные

Как показывает мировой опыт главными услугами коммерческих банков являются: депозитные (услуги, связанные с привлечения денежных средств клиентов) кредитные и расчетные услуги.

На наш взгляд к дополнительным видам банковских услуг можно отнести услуги, которые банк может и не оказывать. А именно: прием банком на себя поручительства и выдача гарантий; трастовые услуги (доверительные услуги); факторинговые услуги; лизинговые услуги; складские услуги банка; информационно – справочные услуги.

Что касается услуг физическим и юридическим лицам, то их спектр может быть в тех или иных банках одинаков, неодинаковым может оказаться только их объем. Основными услугами предоставляемые физическим лицам являются услуги по кредитованию и открытию депозитных и расчетных счетов.

В связи с вышеизложенных проанализируем прямые и косвенные услуги. Прямые услуги, удовлетворяющие непосредственные пожелания клиента (платежные, коммерческие, инвестиционные услуги). Косвенные делающие более удобным предоставление прямых услуг без получения клиентом дополнительной прибыли (телефонное управление счетом (домашний банк), консультационные услуги и др.).

Заметим, что проанализированные услуги - это лишь небольшая часть перечня банковских услуг. В настоящее время в Республики Таджикистан банки стремятся расширять их число и повышать качество оказываемых ими услуг с тем, чтобы привлечь больше клиентов и повысить уровень рентабельности.

Анализ литературных источников показывает, что в области банковских услуг сегодня именно качество обслуживания клиентов обусловливает успех конкурентной борьбы [2,3,5]. Мы считаем, что наилучшие информационные технологии в банке и наибольший капитал означают немного, когда банк не обслуживает качественно.

Как отмечают в своей работе Тютюнник, А.В. и Турбанов, А.В. качество банковской услуги - категория, представляющая собой совокупность свойств

банковской услуги, которые придают ей способность удовлетворять потребности клиентов [4].

Таким образом, с рассмотрением различных точек зрений мы считаем, что на качество банковских услуг влияют такие факторы:

- имидж банка, стабильность и известность банка;
- величина уставного капитала и активов;
- наличие генеральной лицензии;
- устойчивая клиентура;
- система расчетов и спектр оказываемых услуг;
- наличие филиальной сети и перспективы ее расширения;
- действенная реклама;
- квалификация работников, грамотный менеджмент, накопленный опыт работы и т.д.

В целом мы считаем, что банкам Республики Таджикистан для привлечения клиентов, развития своей деятельности и стабилизация уровень доходности необходимо обращать внимание на представление факторы.

В связи с этим нами было проведено опрос среды клиентов некоторых коммерческих банков. Как показывает результат проведенного опроса клиенты, прежде всего, заинтересованы на такие критерии качества банковского обслуживания как: скорость обслуживания, срочность проведения операций, часы работы банка, наличие ошибок и неточностей в работе, качество консультирования.

Необходимо подчеркивать, что для коммерческих банков критериями качества являются: скорость внутренних рабочих процессов, уровень затрат на исправление допущенных ошибок, производительность труда, мотивация работников банка и другие факторы, которые сопоставляются с уровнем затрат на создание банковских услуг.

По мнению американских исследователей наиболее важным критерием для определения качества банковских услуг клиентом является квалификация обслуживающего персонала и окружение [5].

Таким образом, в условиях Республики Таджикистан работа с клиентами требует от банковского специалиста не только квалифицированной подготовки, но и хорошее знание основ психологии, деловой этики, умения вести переговоры быстрота работы и т.д. Во многих случаях клиенту сложно или практически невозможно оценить главный измеритель качества услуг – квалификацию банкира. Поэтому значительно смысл окружающей обстановки и наличия дополнительных услуг: личное внимание, вежливость, отзывчивость обслуживающего персонала, общение на языке клиента, умение слушать.

В современных условиях при описании банковских услуг необходимо учитывать факторы, влияющие на банковских услуг, которые можно подразделить на: внутренние и внешние (табл. 2).

Анализируя факторы, влияющие на банковские услуги и классификацию банковских услуг можно сформулировать, что банковская услуга – это доля банковской продукты, организация которой совершается на основании маркетинговых изучений рынка, потребностей клиентов, которая направлена на оказание помощи клиенту по управлению его денежными средствами.

Таким образом, можно сформулировать, что в 2012 – 2014 годы в нашей республики наметилась тенденция динамичного развития сферы банковских услуг, выросли объемы кредитных и фондовых операций, увеличилась эмиссия

пластиковых карт, а также наблюдался рост объема сферы потребительского кредитования. Но вместе с тем темпы роста просроченной задолженности, особенно в секторе потребительского кредитования, значительно опережали темпы роста выдачи кредитов, что требует дальнейших усилий банковского сообщества по улучшению качества управления кредитным риском.

Таблица 2

Факторы, влияющие на сферу банковских услуг

Внутренние	Внешние
Организационно-экономическая положение банка (величина банка, уровень его активов и пассивов, структура капитала, технологическая оснащенность банка)	Экономические - денежно-кредитная политика государства; - конкуренция; - специализация и клиентура банка
Маркетинговая политика банка	Социальные (социальный статус граждан)
Ассортимент банковских услуг и тарифная политика банка	Технологические (информационные технологии)
Банковский менеджмент (персонал банка и его квалификация)	Политические факторы - государственная политика по отношению к банкам; - правовое поле.
Стратегические и тактические прогнозы банка	географический (региональные) границы рынка, на котором работает данный банк, перспективы расширения

Мы считаем, что в настоящее время сдержаться конкуренцию сможет банк, который устойчиво расширяет перечень оказываемых услуг, снижает их себестоимость, улучшает качество депозитного, кредитного и расчетно-кассового обслуживания клиентов, предлагая им различного рода консультации и дополнительный сервис. Также, расширение перечня оказываемых банковских услуг и повышение качества обслуживания клиентов дает возможность повысить их конкурентоспособность в привлечении ресурсов и новых клиентов. В условиях жесткой конкуренции коммерческие банки начинают предлагать своим клиентам новые услуги (трастовые, консультационные, лизинговые, факторинговые, валютные, поручительские и прочие), удовлетворяя потребности клиентов.

Заметим, что среди новых видов банковских услуг в республике можно предложить консалтинговые, информационно – аналитические услуги и такие недостаточно используемые виды финансовых услуг, как факторинг, лизинг, дистанционное банковское обслуживание, выпуск собственных ценных бумаг. Предложение и структура банковских услуг должны определяться приростом валового регионального продукта, темпами роста объемов производства товаров и услуг, инвестиционной активностью хозяйствующих субъектов, изменениями в отраслевой структуре, динамикой реальных доходов населения, уровнем инфляции и другими социально –экономическими показателями развития республики.

Внедрение новых банковских услуг сопровождается ростом банковских рисков, что требует повышения качества управления активами, обеспечения постоянного

мониторинга рисков, эффективного функционирования систем внутреннего контроля, совершенствование работы в области противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма.

Также на наш взгляд, помимо внедрения новых банковских услуг, необходимо улучшать качество уже имеющих услуг. Например, в целях развития системы кредитования в республике можно предложить развивать взаимоотношения банков с торговыми компаниями с целью кредитования покупок населения, что динамично развивается в других регионах, потому что покупатели нередко приобретают товары длительного пользования (холодильники, стиральные машины, компьютеры и др.) с рассрочкой платежа. С точки зрения клиента такой вид кредитования важен тем, что он получает ссуду в момент возникновения потребности в ней, и для него нет необходимости обращаться в банк с просьбой о выдаче ссуд.

Также необходимо принимать меры, направленные на упрощение процедур кредитования малого предпринимательства, агропромышленного комплекса, на более интенсивное ипотечное кредитование. Существенным фактором повышения стабильности функционирования банковского сектора является дальнейшее совершенствование платежной системы, включая проведение мероприятий по проведению безналичных расчетов и внедрение современных технологий, в том числе введение системы электронных платежей, научная организация труда внутри банка, правильное распределение обязанностей и рабочего времени. Для полноценного обеспечения потребностей экономики в банковских услугах и с целью активного развития кредитных организаций необходимо открывать новые кредитные организации и филиалы крупных региональных банков.

Важно отметить, что другим перспективным методом продвижения банковских услуг в республике является создание передвижных пунктов кассового обслуживания, внедрение дистанционного банковского обслуживания, предусмотренного НБТ в качестве инструментов развития инфраструктуры банковских услуг в регионах.

На наш взгляд многие вопросы банковского обслуживание можно решить путем создания эффективной системы банковского регулирования и надзора, учитывающего важные рекомендации Базельского комитета. Наличие такой системы контроля позволит повысить устойчивость банков, создать крепкий фундамент для эффективного осуществления платежно-расчетных услуг, способствует активизации инвестиций, кредитных отношений с населением и предприятиями, что является стимулом экономического роста в республике.

Видится целесообразным в каждой кредитной организации республики разработать и внедрить Стандарты внешнего и внутреннего оформления офисов банков, которые будут способствовать укреплению образа конкурентоспособного и демократического банковского учреждения, вызывающего уважение и доверие у клиентов.

В целом мы считаем, что банки в Республики Таджикистан в зависимости от количества банков, оперирующих на рынке и количества клиентов, могут занимать различные конкурентные позиции, то есть являться монополией, олигополией или находиться в условиях чистой конкуренции и т. д.

В соответствии с конкурентной позицией банка необходимо выбрать стратегию, которая в свою очередь будет определять функционирование комплекса бизнес – коммуникаций.

1. Стратегия лидерства – большой объем оказываемых услуг, наличие передовых информационных технологий.

2. Стратегия дифференциации банковских услуг предусматривает создание различных вариантов одной и той же услуги, что позволяет учитывать пожелания клиентов.

3. Стратегия концентрации на сегменте предусматривает сосредоточение на четко выраженном сегменте, который представлен группой потребителей с однородными запросами.

4. Инновационная конкурентная стратегия возможна при разработке услуги, у которой нет аналогов на рынке.

Заметим, что применение этой модели управления качеством в банке обеспечит повышение уровня прибыльности и капитализации, а также будет способствовать привлечению новых клиентов в банковские учреждения и удовлетворению интересов уже имеющихся клиентов.

Таким образом, чтобы выдержать конкуренцию кредитные организации в Республики Таджикистан должны постоянно расширять диапазон оказываемых клиентам услуг. Расширение спектра банковских услуг и повышение качества обслуживания клиентов дает возможность повысить их конкурентоспособность в привлечении ресурсов и новых клиентов.

По нашей мнении основные проблемы сферы банковских услуг необходимо решать путем разработки программ, направленных на улучшение качества банковских услуг, оказываемых населению; расширения полномочий местных органов власти по взаимодействию с банковским сектором. Необходимо по – новому взглянуть на роль государства в развитии сферы банковских услуг, так как усиление роли государства в контексте реализации национальных проектов и социально-экономического развития регионов – объективная реальность и необходимость.

Литература

1.Банковское дело/ под ред. О.И. Лаврушина. – 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2010. – 678 с.

2. Лаврушин В. И. Деньги. Кредит. Банки / В.И. Лаврушин. – 3-е изд.- М.: Финансы и статистика, 2009. – 678с.

3. Деньги. Кредит. Банки / Е.Ф. Жуков, Л.М. Максимова, А.В. Печникова и др.; под ред. Е.Ф. Жукова. – М.: ЮНИТИ, 2009. – 447 с.

4. Чуев, И.Н., 3.Чечевицына, Л.Н. Экономика предприятия/ И.Н Чуев, Л.Н. Чечевицына. - М.: Дашков и К., 2008. - 416с.

5.Тютюнник, А.В., Турбанов, А.В. Банковское дело / А.В. Тютюнник, А.В. Турбанов. – 2-е изд. - М.: Финансы и статистика, 2010. – 608 с.

УДК 338.246

Ахмедова З.А.,
соискатель ТГУК

Набиев У.Л.,
соискатель ТГУК

734055, г. Душанбе, ул. Деҳотӣ, 1/2.
Тел: (+992 37) 2348626,
E-mail: tguk@mail.ru

ФИНАНСОВЫЕ СТРАТЕГИИ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассмотрены различные финансовые стратегии в зависимости от того или иного этапа бизнес цикла. Для каждой из трех стратегии – выделяются и подробно рассматриваются три финансовых стратегических направления (цели), которые ведут к реализации бизнес стратегии: рост дохода и расширение структуры деятельности; сокращение издержек и увеличение производительности; - использование активов и инновационная стратегия.

Ключевые слова: *финансовые стратегии, эффективность компании, финансовые направления, бизнес-стратегия, рентабельность инвестиций, экономически добавленная стоимость, увеличение доходности.*

FINANCIAL STRATEGIES TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF BUSINESS ACTIVITIES: THEORETICAL ASPECT

Akhmedov Z.A.,
PhD applicat TSUC

Nabiev U.L.,
PhD applicat TSUC

734055, Dushanbe, Dehoti str., 1/2,
Tel: (+992 37) 2348626,
E-mail: tguk@mail.ru

In this article authors considered different financial strategies depending on this or that stage of business cycle. For each of these three strategies are shared and closely considered three financial strategic directions (purposes), which lead to realization of business strategy: increase of income and structure of activity; decrease of expenditures and increase of productivity; usage of actives and innovations strategy.

Key words*: financial strategies, performance of the company, financial trends, business strategy, ROI, economic value added, increase profitability.*

Формирование стратегии компании один из важнейших этапов деятельности, и поэтому так важно грамотно и всесторонне изучить все особенности их формирования.

Финансовые стратегии могут серьезно отличаться друг от друга в зависимости от того или иного этапа бизнес цикла. Теория бизнес стратегии предлагает несколько различных видов стратегического развития – от агрессивного роста доли данного бизнеса на рынке до консолидации, ухода с рынка и ликвидации. В целях упрощения мы выделяем три стадии: рост, устойчивое состояние, сбор «урожая».

Рост. Общая финансовая стратегия на этой стадии развития бизнеса состоит в процентном росте дохода и объемов продаж в целевом сегменте.

Стадии *устойчивого состояния.* Большинство компаний на этом этапе развития ставят перед собой финансовые стратегии, связанные с прибыльностью бизнеса, такие как доход от основной деятельности и валовая прибыль.

Эти показатели заставляют стремиться к получению максимальной доходности инвестиционного капитала. Перед другими, более автономными компаниями могут ставиться задачи управления не только доходами, но и объемами капитала, инвестированного в бизнес. Показатели для компании такого рода соотносят полученный доход с объемами капитала, вложенного в бизнес.

Некоторые единицы уже достигли зрелости и находятся на том этапе своего развития, когда пора *собирать «урожай»*. Основная цель – добиться максимального возврата денежного потока в корпорацию. Главные финансовые задачи для этой стадии – денежный поток от основной деятельности (до момента амортизации) и снижение потребности в оборотном капитале.

Следовательно, финансовые стратегии на каждом из этих трех этапов различны. На первом – это рост объема продаж новых продуктов или услуг на новых рынках и новым клиентам при сохранении адекватного уровня затрат на производство продукта и его развитие, системы, персонал и на организацию новых сегментов рынка, а также каналов продаж и распределения. На втором этапе – это традиционные финансовые показатели, такие как ROSE, доход от основной деятельности и валовая прибыль. Финансовая стратегия третьей стадии – денежный поток. Любое вложение капитала должно иметь возможно быструю и конкретную отдачу. Цель состоит не в максимизации рентабельности инвестиций, что в действительности может вдохновить менеджеров на поиски новых инвестиционных источников с будущей перспективой возврата вложений. Скорее, эта цель заключается в том, чтобы максимизировать возврат в компанию денежных потоков от всех средств, инвестированных в нее в прошлом. Третья стадия – это довольно короткий в жизни компании, поэтому о затратах на исследование, развитие или наращивание мощностей речь не идет.

Финансовые стратегии для всех хозяйственных единиц должны периодически, например раз в год, пересматриваться, чтобы подтвердить или скорректировать финансовую стратегию.

Для каждой их трех стадий стратегии – роста, устойчивого состояния, сбора «урожая» - выделяются три финансовых стратегических направления (цели), которые ведут к реализации бизнес стратегии:

- рост дохода и расширение структуры деятельности;
- сокращение издержек и увеличение производительности;
- использование активов и инвестиционная стратегия.

Рост доходов и расширение структуры деятельности достигаются при условиях увеличения числа предложений продуктов и услуг в сторону создания более высокой добавленной стоимости, соответствующего пересмотра цен. Сокращение издержек и увеличение производительности достигаются снижением прямых и косвенных издержек и совместным использованием ресурсов с другими

бизнес единицами. Третье направление характеризуется стремлением сократить оборотный капитал, необходимый для поддержания объема и расширений направлений бизнеса, а также оптимального использования основных средств за счет активизации ранее незадействованных ресурсов для развития новых сфер деятельности и ликвидации тех активов, которые не оправдывают свою рыночную стоимость. Все эти мероприятия способствуют увеличению доходов, получаемых за счет более эффективного использования финансовых и материальных активов.

Рост доходов и расширение структуры деятельности. Наиболее общий показатель роста доходов и для первой, и для третьей стадий стратегического развития – это рост объема продаж и увеличение доли в целевом сегменте рынка.

Новые продукты. Для стадии роста, как правило, характерны дальнейшее расширение и продвижение существующих линий продуктов или предложение абсолютно новых видов товаров и услуг. Общие показатель достижения этой цели – процент дохода, полученного от внедрения новых товаров и услуг в течение определенного периода, например за два три года.

Новое применение. На этапе устойчивого состояния новое применение уже имеющегося продукта, например использование медицинских препаратов для лечения новых видов заболеваний или химикатов как средства защиты других видов сельскохозяйственной продукции, может оказаться более эффективным для увеличения доходов компании.

Новые клиенты и рынки. Предложение уже имеющихся продуктов и услуг новым клиентам и сегментам рынка может оказаться одним эффективных путей роста доходов.

Новые взаимоотношения. Некоторыми компаниями предпринимались попытки объединить усилия различных бизнес единиц для осуществления одной задачи, например разработки и развития новых продуктов или продажи клиентам каких - либо проектов.

Новая структура предложения товаров и услуг. Для увеличения доходов можно увеличит структуру своего предложения на рынке. Например, если в некоем сегменте рынка компания имеет серьезное преимущество по цене, то она может выиграть, предложив цену значительно более низкую, чем конкуренты. Показатели такой стратегии низкой цены служит рост объема продаж в целевых сегментах рынка. И наоборот, можно предложить более дифференцированную стратегию, отказавшись от курса на понижение цены, и попытаются перевести продукт или услугу в разряд «премиум» (товар, обладающий улучшенными качествами, за который потребители готовы платить большую цену). И тогда показателем будет служить рост объема продаж и процент продаж с премией от общего объема продаж.

Новая ценовая стратегия. На третьей стадии – в особенности это относится к развитым зрелым компаниям – рост доходов может быть достигнут за счет повышения цен на продукты, услуги и обслуживание отдельных клиентов, если издержки превышают доходы. Подобные ситуации достаточно легко прогнозировать в том случае, если предприятия применяют систему анализа хозяйственной деятельности, рассматривают издержки, прибыль и даже используемые активы во взаимосвязи с каждым конкретным продуктом, услугой и клиентом.

Сокращение издержек и увеличение производительности. Помимо целей повышения доходности и расширение структуры деятельности могут ставиться задачи сокращения издержек и увеличения производительности.

Повышение производительности. Задача повышения производительности труда на стадии роста должна рассматриваться через призму повышения доходности, скажем на одного работающего, с целью увеличения добавленной стоимости товаров и услуг, а также интенсификации использования материальных и человеческих ресурсов компании.

Снижение удельных издержек. На стадии устойчивого состояния снижение издержек способствует получению более высокой прибыли и повышению рентабельности инвестиций. Вероятно, самый простой путь уменьшения себестоимости – это сокращение операционных издержек. Поскольку издержки операционной деятельности могут складываться в результате использования различных подразделений компании, система оценки хозяйственной деятельности необходима как точный показатель себестоимости единицы продукции.

Совершенствование системы каналов. Сокращение текущих расходов. Многие компании активно стремятся к снижению торговых, общих и административных издержек. Показателем успешности этих действий служит абсолютное значение этих расходов или их процентное соотношение к общим затратам или доходам. Необходимо не просто снизить затраты на их использование, а повысить их эффективность: расширить клиентскую базу. Увеличить объем продаж и количество проведенных сделок, интенсивно разрабатывать и развивать новые продукты, улучшать технологические процессы, также оценить эффективность привлечения этих ресурсов.

Использование активов и инвестиционная стратегия. Достижение таких стратегий, как доходность занятого капитала, рентабельность инвестиций и создание экономической добавленной стоимости (EVA), оценивается всеобщими показателями успеха финансовой стратегии, а именно увеличением доходности, сокращением издержек и расширением использования активов. Некоторые компании могут применять специфические факторы интенсификации использования активов.

Литература

1. Уолш К. ключевые показатели менеджмента. Как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании. – М.: Дело, 2000.-360с.

2. Коупленд Т., Мурин Д. Стоимость компаний: оценка и управление. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 1999. – 576с.

3. Теплова Т.В. Финансовый менеджмент: управление капиталом и инвестициями. – М.: ГУ-ВШЭ, 2000. – 504с.

4. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard – Measures That Drive Performance // Harvard Business Review. – 1992. – Jan/feb.

5. Guide to a Balanced Scorecard Performance Management Methodology / Procurement Executives Association, 2001. – 60p.

6. Хорват П. Сбалансированная система показателей как средство управления предприятием // Проблемы теории и практики управления. – 2000. - №4.

УДК 637

Норматова Ш.М.,
к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Менеджмент» ИЭТ ТГУК

Солиджонова Ш.,
магистрант ИЭТ ТГУК

734055, г. Душанбе, ул. Деҳотӣ, 1/2.
Тел: (+992 37) 2348626,
E-mail: tguk@mail.ru

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗРАБОТКИ И СОДЕРЖАНИЕ МЕХАНИЗМА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОРОДСКИХ РЫНКОВ

В данной статье рассматривается деятельность сельскохозяйственных рынков, которые находятся в состоянии возрастающей конкуренции с крупными сетевыми торговыми центрами и предложены рекомендаций для улучшения качества торговли и торгового обслуживания и повысить эффективность функционирования сельскохозяйственных рынков.

Ключевые слова: *сельскохозяйственные рынки, городские рынки, подсобные хозяйства, сетевые организации, торговля, торговые обслуживания.*

NEED FOR AND CONTENT MECHANISM OF FUNCTIONING OF URBAN MARKETS

Normatova Sh.M.,
c.e.sc., senior teacher Management department IET TSUC

Solijonov Sh.,
MSc. of IET TSUC

734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2.
Tel: (+992 37) 2348626,
E-mail: tguk@mail.ru

This article discusses the activities of the agricultural markets that are increasingly competitive with large chain shopping malls and proposed recommendations to improve the quality of trade and trade and to improve functioning of agricultural markets.

Key words: *agricultural markets, urban markets, farms, network organizations, trade, service trade.*

Учитывая главенствующую роль неорганизованной торговли в частном секторе РТ, рассмотрим деятельность сельскохозяйственных рынков, которые, несмотря на конкуренцию со стороны сетевых торговых предприятий остаются основным местом, где горожане приобретают необходимые товары.

Следует отметить, что современные сельскохозяйственные рынки возникли на базе колхозных рынков. В городских сельскохозяйственных рынках производители и продавцы товаров, а также посредники имеют возможность на арендуемых торговых местах осуществлять торговлю и оказывать услуги населению. На сельскохозяйственных рынках предлагается широкий ассортимент товаров. В

современных условиях сельскохозяйственные рынки находятся в состоянии все более возрастающей конкуренции с крупными сетевыми торговыми центрами, что ставит задачу повышения качества оказываемых услуг, культуру обслуживания покупателей, снижения цен. Динамизм объектов и структур по реализации товаров и услуг на сельскохозяйственных рынках постепенно приобретает устойчивый характер. Вместе с тем, позитивные тенденции развития сопровождаются рядом негативных проявлений. В связи со снижением объемов производства сельскохозяйственной продукции на сельскохозяйственных рынках на многие виды продукции сохраняется монополия и олигополия. Система контроля качества оказываемых услуг формируется медленно. Регулирование развития рыночной инфраструктуры неоправданно рассредоточено. Невысокий уровень инвестирования капитала в реконструкцию сельскохозяйственных рынков привел к отставанию внедрения новых торговых технологий по оказанию услуг населению.

За период рыночных преобразований сельскохозяйственные рынки претерпели коренные изменения. В современных условиях сформировалась богатая конкурентная среда. Предпринимательская деятельность в этой сфере очень высокая. В условиях свободной хозяйственной инициативы сложилась определенная система коммерческих взаимоотношений. Современный рынок сельскохозяйственной продукции отличается высокой насыщенностью. К примеру, на территории Согдийской области в настоящее время работают около 35 сельскохозяйственных рынков, большинство из которых осуществляют свою деятельность в рамках организованных обществ с ограниченной ответственностью (ООО). Некоторые являются закрытыми акционерными обществами (ЗАО). Работа осуществляется на условиях аренды площади имущественных комплексов и земельных участков. Срок аренды у большинства рынков до 10 лет. Следует констатировать, что целью образования ООО во многих случаях, даже при наличии единственного учредителя – потребительского общества или союза – является создание условий для отчуждения кооперативной собственности. Анализ показывает, что сельскохозяйственные рынки распределены по территории Республики Таджикистан не равномерно.

К потребительным тенденциям, закрепившимся на потребительском рынке Республики Таджикистан в последние годы и получившим развитие в 2013 году относятся:

- стабильный прирост оборота розничной торговли;
- постоянный рост продажи товаров в стационарных предприятиях торговли за счет постепенного снижения их реализации на рынках;
- укрепление предприятий розничной торговли;
- появление и развитие крупных универмагов;
- постепенное формирование сетевой организации торговли – ритейла;
- создание розничных сетей, ориентированных на различные слои населения;

Одной из характерных черт развития потребительского рынка Республики Таджикистан является создание и широкое распространение сетей, сетевых продуктов.

Сетевая организация розничной торговли делает торговлю тем, что она сегодня является – важнейшим экономическим и социальным инструментом, непосредственно влияющим на качество жизни сотен миллионов людей.[1; 58]

В качестве сетевого продукта торговая розница имеет свои особенности. Прежде всего, сетевым продуктом является она сама, а не те товары и услуги, какие она предлагает покупателям. Точнее, сетевым продуктом служат бренды, используемые для «притягивания» покупателей и предлагаемым сетью товарам и услугам, для создания лояльности покупателей. Неудивительно поэтому, что создание, использование и усиление брендов служит одной из основ успешного развития розничной торговой сети.

Для того, чтобы сетевая торговая розница стала эффективной, должны быть выполнены определенные условия. Прежде всего, должен быть преодолен торговый дефицит, при котором торговля лимитируется предложением товаров, а не качеством «торговой точки». Кроме того, должен иметь место достаточно высокий средний уровень жизни покупателей. Чем выше уровень жизни, тем разнообразнее и требовательнее становятся запросы покупателей, тем изощреннее становятся способы удовлетворения этих запросов, тем сильнее сказывается конкурентное преимущество розничных торговых сетей перед другими формами организации розничной торговли.

Понятно, что организационные формы розничных торговых сетей имеют в каждой стране свои специфические особенности. Это относится, в частности, к Таджикистану, которая переживает не самый простой период развития рыночной экономики.

Потребительский рынок Республики Таджикистан характеризуется интенсивным развитием, высоким уровнем товарного насыщения, динамичным ростом, территориальным размещением.

В соответствии с Соглашением “О взаимодействии в области реализации сельскохозяйственной продукции, производимой на территории Республики Таджикистан”, заключенным Министерством экономики и торговли с организациями сельскохозяйственных рынков, сельхозпроизводителями, садоводами, огородниками, появилась возможность расширить поставки отечественных товаропроизводителей овощей, фруктов, молока, молочных продуктов и других социально значимых продовольственных товаров.

Сельскохозяйственные рынки для населения города являются исторически сложившейся формой торговли. В период сезонной торговли население города имеет возможность приобретать дешевую, экологически чистую, не модифицированную продукцию. Этому способствует также организация сельскохозяйственных ярмарок в различных районах города по реализации продукции, выращенной фермерами, садоводами, огородниками и другими сельхозпроизводителями.[2; 233]

На основе анализа функционирования сельскохозяйственных рынков в различных районах Республики Таджикистан нами установлено, что основными поставщиками продукции продовольствия на сельскохозяйственные рынки являются личные подсобные хозяйства населения, государственные сельскохозяйственные предприятия и фермерские хозяйства.

Необходимо отметить, что в Республике Таджикистан традиционными отраслями сельского хозяйства являются растениеводство и животноводство (табл. 1).

Таблица 1

Валовой сбор основных сельскохозяйственных культур во всех категориях хозяйств Республики Таджикистан за период 2008-2013 гг. (тыс.т)

Вид сельхозкультуры	Годы						2013 в % к	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008	2012
Зерновые и зернобобовые культуры	942,9	1294,5	1261,1	1098,2	1232,6	1392,6	147,6	112,9
Картофель	679,7	690,9	760,1	863,1	991,0	1115,7	164,1	112,6
Овощи	908,2	1046,9	1142,6	1242,0	1342,4	1490,6	164,1	111,0
Хлопок-сырец	353,1	296,0	310,5	415,7	418,0	392,8	111,2	93,4
Продовольственные бахчи	285,3	424,6	482,4	423,3	465,0	495,3	173,6	106,5

Рассчитано авторов по источнику [3;278]

В сельскохозяйственные рынки продукцию животноводства в основном поставляют местные сельхозпроизводители, так как в сельском хозяйстве республики животноводство занимает ведущее положение. За рассматриваемый период в сельских домохозяйствах наблюдается тенденция роста поголовья животных и птицы (табл. 2).

Таблица 2

Производство основных видов продукции животноводства в хозяйствах населения Республики Таджикистан за период 2008-2013гг.

Вид продукции	Годы						2013г в % к	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008г	2012г
Во всех категориях хозяйств								
Мясо (в убойной массе), тыс. тонн	64,9	67,2	71,6	75,4	81,0	86,5	133,2	106,7
Молоко, тыс. тонн	601,0	629,7	660,8	695,9	778,3	828,2	137,8	106,4
Яйца, тыс. штук	151,0	188,5	231,9	254,7	291,6	343,7	227,6	117,9
Шерсть (в физической массе), тонн	5178	5447	5776	6028	6031	6565	126,8	108,8
В хозяйствах населения								
Мясо (в убойной массе), тыс. тонн	59,8	62,1	66,6	70,2	75,5	81,0	135,4	107,2
Молоко, тыс. тонн	560,2	588,5	619,4	653,9	735,9	784,2	139,9	106,5
Яйца, тыс. штук	79,0	84,0	90,9	97,0	104,7	112,2	142,0	107,1
Шерсть (в физической массе), тонн	4141	4410	4706	4955	5256	5518	133,2	104,9

Рассчитано авторов по источнику [3;286]

Быстрых темпов объемов производства мяса можно добиться за счет интенсивного развития животноводчества и птицеводства. Доля производства этих видов мяса в хозяйствах населения в последние годы значительно увеличилась.

Таким образом, приведенные данные свидетельствуют о том, что роль сельскохозяйственных предприятий в развитии сельскохозяйственных рынков и увеличении розничного товарооборота достаточна значимая.

В условиях усиления конкуренции необходимо объединение усилий рынков, а в рамках партнерства они должны разработать основные нормативные документы для функционирования сельскохозяйственных рынков, что является весьма актуальным. Неотложной необходимостью является разработка положения о порядке взимания сборов за аренду торгового места и за услуги, которые предоставляются на сельскохозяйственных рынках.

Сельскохозяйственные рынки не имеют необходимых средств для их модернизации и реконструкции. Особенно остро стоит вопрос о реконструкции, модернизации рынков, расположенных в центре города и являющихся местом посещения туристов.

Показатели и динамика развития сельскохозяйственных рынков Республики Таджикистан свидетельствует о наличии предпосылок для их динамичного развития. Необходимо отметить, что общей стратегической целью работы сельскохозяйственных рынков является расширение объемов продаж сельскохозяйственной продукции с учетом обеспечения качества и безопасности товаров и услуг, повышения социальной значимости рынков в расширении реализации продукции отечественных товаропроизводителей.

Для выполнения основной цели необходимо решение следующих задач:

- сохранение сельскохозяйственных рынков в инфраструктуре торговой сети системы Таджикматлубота;
- реконструкция и модернизация городских и районных сельскохозяйственных рынков;
- создание и сохранение рынков выходного дня, ярмарок по реализации овощей, фруктов и других социально-значимых товаров;
- расширение практики бизнес-коммуникаций с производителями и посредниками сельскохозяйственной продукции на основе заключения соглашений и договоров;
- предоставление преференций сельхозпроизводителям Республики Таджикистан, Хатлонской и Согдийской областей по торговым местам;
- оказание услуг садоводам и огородникам Республики Таджикистан в реализации излишков выращенной сельскохозяйственной продукции (организация пунктов закупки, предоставление на льготной основе торговых мест).

В целом, реализация предложенных рекомендаций позволяют значительно улучшить качества торгового обслуживания и повысить эффективность функционирования сельскохозяйственных рынков системы «Таджикматлубот» и организаций потребительской кооперации Республики Таджикистан.

Литература

1. Джамшедов М., Хабибов С.Х., Факеров Х.Н. Потребительский рынок Таджикистана. Душанбе: Ирфон, 2003.-203 с.
2. Исматуллоев И.У., Хабибов С.Х. Рынок и бизнес: консультирование. – Душанбе: «Деваштич», 2002.-165 с.
3. Таджикистан в цифрах, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан за 2014г.

УДК 796.062:061.23

Саидова М.Х.,
к.э.н., доцент ТГУК

734055, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2,
Тел.: (+992) 934444108,
E-mail: saidova-60@mailru.

УПРАВЛЕНИЕ СПРОСОМ НА ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНЫЕ УСЛУГИ В ОРГАНИЗАЦИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются пути управления спросом на физкультурно-спортивные услуги в организациях. Выявлены особенности физкультурно-спортивных услуг, обусловливающих выбор маркетинговых мероприятий и их содержание. Предложены основные результаты маркетинговой деятельности, по которым можно судить о ее эффективности.

Ключевые слова: *физкультурно-спортивные услуги, физкультурно-спортивные организации, управление, спрос, маркетинг, потребность, удовлетворение.*

Saidova M.Kh.,
c.e.sc., docent of the TSUC

734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel.: (+992) 934444108,
E-mail: saidova-60@mailru.

MANAGE THE DEMAND FOR PHYSICAL TRAINING AND SPORTS SERVICES IN ENTITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses ways to manage demand for physical training and sports services in organizations. The features of physical culture and sports services that determine the choice of marketing activities and their contents. The basic results of marketing activities by which to judge its effectiveness.

Key words: *sports and sports facilities, sports and sports organizations, governance, demand, marketing, need, satisfaction.*

В современных условиях переходной экономики к числу специфических функций спортивного менеджмента относится управление спросом на физкультурно-спортивные услуги. Решение задач в рамках реализации указанной функции это важнейшая часть труда спортивных педагогов, инструкторов физкультурно-оздоровительных клубов и т.п., в современной рыночной экономике обусловливающая возможность выживания отдельных организаций и учреждений и развития сферы физической культуры и спорта Республики Таджикистан в целом.

Важно отметить, что формирование и управление спросом на товары и услуги это цель маркетинговой деятельности как функции менеджмента. Ее объектом является производимый продукт труда - товар или услуга. Спрос на услуги управляется с помощью различных методов: рекламы, пропаганды, персональных

продаж и т.п. Общим является то, что любая деятельность связана с удовлетворением скрытых или явных желаний потребителей [1]. Маркетинг в физической культуре и спорте - это рыночная деятельность по развитию сферы активного досуга, физкультурного образования и спорта, направленная на привлечение населения в качестве зрителей физкультурно-спортивных мероприятий, а также к занятиям физической культурой и спортом путем удовлетворения их нужд и потребностей [7]. Содержание главных элементов, функций спортивного маркетинга определяется его двусторонней сущностью: с одной стороны, это проведение маркетинговых исследований рынка, спроса, вкусов и потребностей, ориентация производства на эти требования, с другой - активное воздействие на рынок и существующий спрос, на формирование потребностей и покупательских предпочтений [3].

Необходимо отметить, что физическая культура и спорт относятся к социально-культурной сфере, имеющей главную цель воспроизводства национального человеческого потенциала. Именно в физкультурно-спортивной деятельности в максимальной степени проявляется не столько коммерческий, сколько социальный характер маркетинга, и доминирующее положение приобретает необходимость учета социальных факторов, особенностей контингента потребителей.

Комплексный анализ исследования показал, что у 68% населения нет потребности в физической культуре и спорта, а только у 32% населения есть потребность в отдыхе, в двигательной активности, здоровом образе жизни, общении с людьми, а средствами удовлетворения этих потребностей является, в числе прочих, средства физической культуры и спорта [3]. В частности, рекреационные потребности удовлетворяются путем привлечения населения в качестве активных или пассивных участников физкультурно-спортивных мероприятий (праздников, соревнований); для удовлетворения информационно-познавательных потребностей работают средства массовой информации, а также физкультурно-спортивные образовательные учреждения и т.п.

Однако все более отчетливо специализировались самостоятельные области социально-культурного маркетинга в сфере физической культуры и спорта - маркетинг идей, видов спорта, соревнований, известных спортсменов, спортивных организаций, команд и тренеров, территорий и мест (претендующих, например, на проведение крупнейших международных спортивных соревнований), программ физкультурно-спортивной работы с населением и т.п. [4]. Перечисленные идеи, организации, мероприятия и личности представляют собой своеобразные предметы маркетинговой деятельности.

Мы считаем, что важнейшими особенностями физкультурно-спортивных услуг, обусловливающих выбор маркетинговых мероприятий и их содержание, являются следующие: - потребители не в состоянии проверить качество физкультурно-спортивной услуги до момента ее потребления; - полезность физкультурно-спортивной услуги в большой мере зависит от конкретной ситуацией, в которой она потребляется; - выбор конкретной физкультурно-спортивной услуги.

С другой стороны эти потребности удовлетворяются нерациональным с точки зрения здоровья, моральных и даже правовых норм способом. Поэтому активное формирование спроса на физкультурно-спортивные услуги может рассматриваться не только как социально одобряемое, но и как общественно заданное направление маркетинговой деятельности в сфере физической культуры и спорта [4].

Важно заметить, что общая цель маркетинга, заключается в том, чтобы обеспечить удовлетворение спроса потребителей на определенные товары и услуги. Эта цель конкретизируется в зависимости от содержания деятельности организации, условий ее функционирования, актуальных маркетинговых проблем и достигается при выполнении полного цикла маркетинговой деятельности путем реализации определенных функций. В контексте деятельности по управлению спросом маркетинговые функции работников физкультурно-спортивных организаций конкретизируются следующим образом: *первая группа функций*: а) маркетинговое исследование (сбор и анализ информации о потенциальных потребителях физкультурно-спортивных услуг региона, производимых в системе физкультурно-спортивного образования, в сфере физической рекреации и профессионального спорта; прогнозирование потребительского рынка услуг, предоставляемых конкретной организацией; б) разработка маркетинговой программы, направленной на формирование спроса на физкультурно-спортивные услуги организации; в) составление плана маркетинговых мероприятий; г) планирование организации маркетинга и контроля реализации маркетинговой программы; *вторая группа функций*: анализ рынка сбыта и его сегментация по нескольким основаниям: а) по характеру приобретаемых физкультурно-спортивных услуг и одновременно по организациям; б) по характеру потребления и косвенные потребители (родители, тренеры); в) модернизация имеющихся в ассортименте физкультурно-спортивных услуг, разработка и внедрение сопутствующих услуг; *третья группа функций*: стимулирование спроса и предложения (планирование маркетинговых мероприятий по управлению спросом на физкультурно-спортивные услуги; повышение качества услуг); *четвертая группа функций*: выбор посредников в организации рекламных и иных маркетинговых мероприятий; непосредственная организация и контроль производства основных и сопутствующих физкультурно-спортивных услуг; *пятая группа функций*: организация маркетинговой деятельности, связанной продвижением образовательных физкультурно-спортивных услуг, организаций, лиц (тренерско-преподавательского состава, инструкторов, спортсменов и т.д.), идей.

Кроме того, маркетинг сферы услуг ориентируется на цели производственного и торгового маркетинга, но имеет свою специфику в нематериальности услуг, их неспособности к хранению и т.п. [1]. Важнейшим требованием к организации сбыта физкультурно-спортивных услуг является демонстрация их зрелищности, необходимости и доступности [5]. В связи с этим маркетинг услуг неотделим от маркетинга идей, который предоставляет богатый содержательный инструментарий.

Также необходимо отметить, что в физической культуре и спорте маркетинг идей связан со следующими аспектами: обоснованием роли занятий физической культурой и спортом в жизни современного человека; обоснованием преимущества приобретения определенных физкультурно-спортивных услуг, связанных с конкретным видом спорта и организацией; популяризацией научно-методических физкультурно-спортивных знаний; ознакомлением потенциальных потребителей с открывающимися перед ними психолого-физиологическими, спортивными и профессиональными перспективами [5].

Кроме того, развитие любого вида спорта так же, как и любого вида физкультурно-спортивной деятельности республики их положение на отраслевом рынке связано с деятельностью различных организаций. Это спортивные федерации, любительские или профессиональные спортивные и физкультурно-оздоровительные клубы и центры, профессиональные учреждения, физкультурно-спортивные комплексы и т.д. Создание благоприятного имиджа, формирование

положительной репутации организации - важнейший аспект маркетинговой деятельности сотрудников, влияющий на успешность управления спросом на производимые услуги.

Следует обратить особое внимание на то, что в сфере физической культуры и спорта маркетинг организаций прочно связан с маркетингом лиц. Субъекты, личность которых используется в целях продвижения физкультурно-спортивных услуг, могут иметь отношение к оздоровительной и рекреационной физической культуре, профессиональному спорту, физкультурно-спортивному образованию и т.д. К слову, маркетинг спортсменов и тренеров тесно связан между собой и с маркетингом организаций. Так, наиболее распространенной формой маркетинга лиц в спорте является систематически публикуемые рейтинги спортсменов. Достижения спортсменов, в свою очередь, обусловливают высокие рейтинговые позиции их наставников и физкультурно-спортивных организаций. В рамках маркетинга лиц могут использоваться также спортивные и образовательные предпочтения, опыт, достижения значимых политических и общественных деятелей, знаменитых в регионе (стране) граждан, даже героев кино. Их выбор определяется, в первую очередь, возрастом объектов маркетинговой деятельности и степенью их социальной зрелости.

В связи с этим, фактором усиления привлекательности занятий физической культурой и спортом является коммуникативный компонент физкультурно-спортивной деятельности, конструктивные взаимоотношения как внутри коллектива занимающихся, так и между занимающимися и работниками организации. Поэтому важным компонентом системы мер по управлению спросом на физкультурно-спортивные услуги является маркетинг взаимоотношений. Он направлен на обеспечение прочных связей между производителями и потребителями и предполагает организацию и поддержку коммуникации с наиболее значимыми целевыми группами населения, а также качественную оценку и коррекцию существующих взаимоотношений [6]. В области продвижения продукции маркетинг взаимоотношений в качестве инструментов использует, в первую очередь, личные и телекоммуникационные контакты, организацию специальных акций (например, «День открытых дверей» в образовательных учреждениях) и маркетинга мероприятий, создание специализированных клубов. Для эффективной организации маркетинга взаимоотношений необходимо ориентироваться на следующие требования к информационному обеспечению: доступность, прозрачность и ясность в коммуникациях; организации взаимодействия: преимущество персональным контактам, профессиональная компетентность участников коммуникации, индивидуализация работы и др. [6]. Важнейшей целевой функцией маркетинга является продвижение товаров и услуг. Продвижение представляет собой маркетинговую деятельность, обеспечивающую создание благоприятного образа товара и услуги и производящей их организации в представлении потребителей и в конечном счете приобретение продукции.

Различные формы продвижения используются как самостоятельно, так и в комплексе. При организации маркетинговой деятельности физкультурно-спортивных организаций наиболее эффективными являются следующие формы: реклама в спортивном маркетинге организуются такие маркетинговые мероприятия, как: а) телереклама, рекламные вставки во время телепередач, участие спортсменов в рекламных передачах, их съемка в рекламных фильмах, видиоклипах и т.п.; б) печатная реклама - помещение рекламных объявлений в спортивных газетах, журналах, буклетах, программах, на входных билетах и т.д.; в) наружная реклама -

выставление рекламных щитов на спортивных аренах и в других, пригодных для этого местах; выступление спортсменов в одежде или с инвентарем с опознавательными знаками спонсора и т.д. [2]; паблисити - формирование общественного мнения посредством организации заявлений, одобрительных отзывов и характеристик популярных спортсменов, тренеров, общественных и политических деятелей и т.п. о тех или иных физкультурно-спортивных услугах, организациях [7]. В системе продвижения физкультурно-спортивных услуг данная форма может быть трансформирована в деятельность по популяризации конкретного вида спорта, физкультурно-спортивной организации, по пропаганде здорового образа жизни и занятий спортом; паблик рилейшнз - формирование благоприятного образа (имиджа) организации; персональная (личная) продажа, прямой маркетинг - личные беседы с потенциальными и реальными потребителями; передача предложений о приобретении услуг, условиях сделки по телефону, компьютерным сетям и т.д. [7]. В системе персональных продаж активно действует общественное мнение и общественно-бытовой канал коммуникации, предполагающий участие соседей, друзей, членов семьи, коллег и т.д.

Также необходимо, отметить, что основными результатами маркетинговой деятельности, по которым можно судить о ее эффективности, являются: наличие надежной, достоверной и актуальной информации о рынке, структуре и динамике конкретного спроса, вкусах и предпочтениях потребителей (в том числе, потенциальных), то есть информации о внешних условиях функционирования организации; создание товаров и услуг, наиболее полно удовлетворяющих требованиям рынка, чем товары и услуги конкурентов; необходимое воздействие на потребителя, спрос, рынок, обеспечивающее максимально возможный контроль сферы реализации [8].

Следовательно, полноценное участие работников в деятельности по управлению спросом на производимые услуги является существенным фактором повышения конкурентоспособности физкультурно-спортивных организаций и необходимым условием развития отрасли в целом.

Таким образом, привлечение сотрудников к участию в маркетинговых мероприятиях должно стать непременным элементом кадровой политики физкультурно-спортивных организаций, а подготовка специалистов к эффективной деятельности по управлению спросом на услуги задачей профессионального образования в области физической культуры и спорта в Республике Таджикистан.

Литература

1. Дудов В.А., Степанова О.Н. Маркетинг в сфере физической культуры и спорта: содержание, стратегии, коммуникации.-М., 2003. - 134с.

2. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. для вузов. - М., 2002. - 98с.

3. Управление и организация в сфере услуг. Теория и практика. К.Хаксевер, Б.Рендер, Р.Рассел, Р.Мердик.- Спб.: Питер, 2002. - 752с.

4. Литвин А.В. Особенности маркетинга взаимоотношений в спорте. - М., 2001. №4 - с.55-57.

5. Менеджмент и маркетинг физкультурно-оздоровительных услуг в зарубежных странах. Сост. С.И. Гуськов. - М., 1993. - 132с.

6. Степанова О.Н. Принципы маркетинга и управления маркетинговой деятельностью в системе физической культуры и спорта. - М., 2004. - 278с.

7. Степанова О. Н. Маркетинг в сфере физической культуры и спорта. - 2-е изд. стереотип. - М.: Советский спорт, 2005. - 256с.
8. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития.- Душанбе: -Дониш, 2007. - 544с.

УДК 339.187.62:69.059.1

Мирзоалиев А.,
н.и.и., дотсенти ДДТТ

Муҳамадраҳими Р.,
унвонҷӯи ДДТТ

734055, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ 1/2,
Тел: (+992) 917592011
E-mail: rahim.rahimi2@gmail.com

ВАЗИФАҲОИ АСОСИИ МУДИРОН ДАР ИНКИШОФИ ИДОРАКУНӢ

Дар мақола асосҳои назариявии мудирият дар шароити муосир омӯхта шуда, вазифаҳои мудирон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Тавсияҳои мушаххас доир ба рушди идоракунӣ бо иштироки мудирон пешниҳод гардидааст.
Вожаҳои калидӣ: *менеҷер, менеҷмент, идоракунӣ, рушд, роҳбар, тавсияҳо*

Мирзоалиев А.,
к.э.н., доцент ТГУК

Мухамадрахими Р.,
соискатель ТГУК

734055, г. Душанбе, ул Дехоти 1/2,
Тел: (+992) 917592011
E-mail: rahim.rahimi2@gmail.com

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ МЕНЕДЖЕРОВ В РАЗВИТИИ МЕНЕДЖМЕНТА

В статье изучены теретические основы менеджмента в современных условиях. Предложены рекомендации по развитию менеджмента с участием менеджеров.
Ключевые слова*: менеджер, менеджмент, управление, развитие, руководитель, рекомендации.*

Mirzoaliev A.,
c.e.sc., docent of the TSUC

Muhamadrahimi R.,
PhD student of the TSUC

734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel: (+992) 917592011
E-mail: rahim.rahimi2@gmail.com

FUNDAMENTAL TASKS OF MANAGERS IN THE DEVELOPMENT OF ADMINISTRATION

In the article examined the theoretical basis of management in modern conditions. Recommendations for Management Development with the participation of managers.

Key words: manager, management, development, leader, administrator.

Пешрафт ва муваффақиятҳои кишварҳои мухталифи ҷаҳон дар арсаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳатто сиёсӣ аз тариқи истифода аз фанҳои мудирият ҳосил гардидааст. Роҳбарии як муассиса кори нисбатан мушкил буда, ки аз уҳдаи он ҳар кас баромада наметавонад, як шахс шояд дар маслаки хеш ворид ва номдор бошад зарурат нест, ки ин шахс қудрати роҳбариро низ дошта бошад. Роҳбарии як муасссиса бояд ба асоси усули таҷрибаҳо, навовариҳо, сурат дар амал, ҳисси кунҷковӣ ва ғайра таваҷҷӯҳ дошта бошад.

Муназам сохтани умур, ҳамоҳангсози манбаъҳои инсонӣ ва моддӣ аз ибтидои пайдоиши башар мавриди таваҷҷуҳи инсон қарор доштааст ва ҷиҳати самарбахшидани аҳдофи муштарки шом ибтидо дар хонаводахо, баъдан дар қабилаҳо ва соири воҳидҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба якдигар пайвастанд. Ғарази расидан ба ҳадафҳои муштарак бо ҳамкории кӯшишҳои ҳамдигар ба кор ва фаъолият пардохтанд то ҳангоме, ки мудирият василаи муҳим ба ин аҳдоф маҳсуб шуд.

Мудирият ба ҳайси як риштаи илми дорои таърихи кӯтоҳ буда ва аз ибтидои қарни 20 ба тадриҷ ба унвони як ришта дар ниҳодҳои таҳсил шомил гардидааст. Тағийроти мусбат дар арсаи мудирият дар давраи императорҳои Юнон ва Рум падид омаданд ва барои интизом ва пешбурди умури тиҷоратӣ, сиёсӣ ва низомии хеш созмонҳое эҳё намуда буданд. Чунончи дар навиштаҳои философҳои Юнон аз ҷумла Афлотун, Арасту матолиби дар бораи мудирият метавон ёфт. Онҳо усули мантиқ, иқтисод, ҳукумат ва илмро поягузорӣ карданд.

Истилоҳи роҳбар ва роҳбарӣ дар фарҳанг ва забонҳои мухталиф ба таври ҷудогона ба кор бурда мешавад. Дар забони англисӣ лидершип ва лидер, дар забони форси-дарии тоҷикӣ роҳбар ва роҳбарӣ, мудир ва мудирият, раёсат ва раис мегуянд.

Мудирият ва роҳбари ду истилоҳеанд, ки бо ҳам иртиботи наздик доранд, маъмуланд. Мудирият ба мафҳуми танзими идора ва роҳбарии ба мафҳуми танзими афрод ба кор меравад. Роҳбарӣ метавонад хориҷ аз силсилаи маротиб ташкили идора низ мулоҳиза шавад, аммо мудирият дар идора матраҳ мегардад, ки вазифаҳои зеринро иҷро мекунад.

Танзими идора монанди аснод ва суроғаҳо, омор ва рақамҳо, манбаъҳо, плангузорӣ, муқаррар кардани афрод, таваҷҷӯҳ болои идора ва ҳали мушкилот, назорат намудан ба ироаи гузориш, тавсия ва инкишофи умур матраҳ аст, аз ҷониби дигар дар идора аксари мудирон нақши роҳбариро иҷро менамонд, яъне вазифаҳои роҳбарии супоридашуда ба онон, бахши аз вазифаҳои умдаи мудирияти онҳо аст. Мудирият ба мафҳуми он роҳбариро ҳам дар бар мегирад, аммо ба мафҳуми хос, роҳбариро дар бар намегирад, мудирият ва роҳбари ду рӯи якакса ҳастанд.

Мудирият иборат аст аз:

-истифодаи муносиб аз манобеъ ва имконоти мавҷуд ба манзури ноил ба ҳадаф ё ҳадафҳои муайян;

-мудирият иборат аз анҷоми кор ҳамроҳ бо дигарон ва аз тариқи онон ба манзури расидан ба мақсадҳои созмон ва аъзои он [2].

Мудир дар мафҳуми дигар иборат аз эъҷоди тавозун байни манобеъ ва фаъолиятҳои мухталиф дар ҳол ва оянда дар як муассиса, бад ин гуна ки ин тавозун

байни неъруҳои инсони лозим ва дар бахшҳои мухталифи кори ба манобии моддӣ ва дигар имконот, ки як муассиса, барои рафъи ниёзҳои худ густариш тавлид ва тавзеҳ ва масраф бар онон ниёз дорад ба амал меояд [4].

Бахше аз донишҳои мудириятро бояд аз тариқи омӯзиш фаро гирифт ва бахши дигарро зимни кор бояд омухт ва дар воқеъ бахшеро, ки бо омӯзиш фаро гирифта мешавад, илми мудирият ва бахшеро, ки сабаби ба кор бастан андухтаҳо дар шароити гуногун ҳосил мешавад, ҳунари (санъати) мудирият меноманд. Сухани илм донистан аст ва ҳунар тавонистан.

Яке аз сифатҳои хуби як мудир иборат аст аз таҷриба, азхудгузарӣ ва тавоноии кам кардани бахшидани хатар мебошад ва вазифаҳои зеринро ҷиҳати роҳбари беҳтар ба ӯҳда дорад:

1) Банақшагирӣ:

Банақшагирӣ бар асоси пешбинӣ ва дурнигарӣ дар бораи ин, ки барои расидан ба ҳадафи муайян чи кор, чи гуна ва дар таи чи муддат ва ба василаи чи афроде бояд анҷом шавад, устувор аст. Дар ин бахш дар бораи таини ҳадаф, табдили ҳадаф ба сурати нақшаи иҷроявӣ ва равиши банақшагири диққат ва таваҷҷуҳи лозим суръат гирад, зеро идора бо доштани нақша метавонад ба ҳадафи таиншуда ноил ояд ва банақшагирии сабаби якҷоя ва ҷамъбандии фаъолиятҳо дар соҳоти мухталифи муассиса мегардад ва рӯз то рӯз ба ҳайси зарурат шинохта шудааст.

Банақшагири иборат аст аз тафаккур дар куллиёт ва ҷузъиёти нақша ва ё ба ибораи дигар таъин ва таъин намудани роҳҳои мухталиф ва равишҳое, ки моро ба беҳтарин натиҷаи матлуб бирасонад. Ба таври кулли банақшагирӣ амалиёти муассиро пешбини карда, бар ҳадафҳои муассиса таваҷҷуҳ ва амали назоратро содда мекунад. Банақшагирӣ бо ташхисс ва таъини ҳадафҳои муассиса оғоз мешавад. Вақте маълум шуд, ки чи бояд кард ва ҳадаф чист, қадами баъди таҳия кардани манбаъҳо ва имконот аст. Он гоҳ, фаъолиятҳо ва иқдомоти лозим барои тадбиқи ҳадафҳо мушахас мешаванд.

Мароҳили умдаи банақшагирӣ қарори зер аст:

- Шиносои тақозоҳои мавҷуд (фурсатҳо ва маҳдудиятҳо).
- Таъини ҳадафҳои кӯтоҳмӯддат.
- Касби иттилооти комил дар бораи фаъолиятҳои зарурӣ.
- Табақабандӣ, таҳлил ва иттилоот.
- Пешкаш намудани фарзияҳо бар усусли пешбини вазъияти оянда.
- Пайдо кардани ивазҳо.
- Имтиҳон кардани ивазҳои мухталиф.
- Танзими ҳамоҳанги фаъолият ва ҷадвалҳои замонбандӣ.

Банақшагирӣ, ки ҳамроҳ ба асосоти мудирият мебошад фоидаҳои зерро дар бар дорад:

1. Банақшагириҳое, ки бар мабнои тафаккури амиқ ва мудирияти саҳеҳ суръат гирифта бошад, масъалаҳои марбут ба нақшаро ба ҳадаф мерасонад.
2. Баақшагирие, ки ба асоси мудирият суръат гирифта бошад, дар фаъолиятҳои идорот ва муасиссоти мухталиф ҳамоҳангии ва ваҳдати назар ба вуҷуд меояд.
3. Банақшагириҳое, ки дар он мудирият ҳукумфармо бошад, ҳатман дар он назорати системавӣ ба суръати комил амали мегардад.

2) Ҷамъоварии иттилоот:

Идора иборат аз тарақаи ҳамоҳангшуда бояд дар ташкили муназам барои анҷоми вазифаҳои муайян аст.

Иттилоот ба унвони як манбаи стратегӣ барои ҳар мудир зарури буда ва дастёбии ба иттилооти даққиқ ва ба ҳангом ҷиҳати анҷоми фаъолиятҳои муассир

барои ҳар идора зарурист. Ҳар қадар соҳаи ҳуҷуми иттилоот васеътар бошад ба ҳамон андоза дар тасмимгириҳо иштибоҳ камтар суръат мегирад. Бояд мушахасс шавад, ки иттиооти мавриди ниёзи низом аз куҷо ва дар чи замоне ва чи гуна ҷамъовари мешавад. Пас аз ҷамъоварии иттилоот назорати он суръат гирад. (1)

Мудир маъмулан иттилооти лозимро ҷамъоварӣ ва таҳлил мекунад ва сипас тасмим мегирад. Гоҳе мудирон ба ҳодисае маҷбур мешаванд, ки бидуни дастраси ба иттилооти лозим ва бидуни доштани вақти кофи ҷиҳати фикр кардан дар бораи ин масъала, тасмими фаврӣ бигирад. Дар чунин ҳолат мудир бояд аз иттилооти қаблии худ истифода кунад.

Як дастурамали хуб барои гирифтани тасмим аз 90 фисад иттилоот ва 10 фисад илҳом ва биниш ташкил мешавад.

Ба назари донишманди мавсум ба Астиз, ҷараёни иттилоот ҳаммонанди ҷараёни хун барои ҳаёт ва саломати ҳар воҳиди лозим аст. (3)

3). Тасмимгирӣ- иборат аз як интихоб, ки ба сабаби он шахс дар бораи як мавқеият ба натиҷа ноил мешавад. Тасмим, маърифат як рафтор ё амал дар бораи «чи бояд кард» ё «чи набояд кард» аст.

Тасмимгирӣ, як раванд ва тасмим натиҷаи он аст. Тасмимгирӣ раванди ташхис ва интихоби тарзуламали хос аз миёни пешниҳодҳои мухталиф, барои ноил ба як ҳадафи вижа ё ҳалли як масъалаи хос аст. Ба маънои интихоби дақиқ аст.

Кори аслии тасмимгиранда пайдо намудани роҳҳои мумкин ва натоиҷи ҳосилшуда аз онҳо интихоби дақиқ аз миёни онҳост, мудирон тавоноии интихобро ба шеваи матлуб дошта бошанд, тасмимҳои вай муассир ва созанда хоҳад буд. Барои ин ки тасмимҳои итихосшуда дар раванди фаъолиятҳои идора муассир воқеъ гардад бояд мавзуҳои зерин мадди назар гирифта шавад:

1. Азхудгузарӣ: тасмимҳо бояд ба навъе гирифта шаванд, ки аз азхудгузарӣ лозим бархурдор бошад.
2. Қобилияти дарк: тасмимҳо қобили фаҳм бошад.
3. Эъҷоди ҳамоҳангӣ: тасмимҳое, ки ба асоси силсиламаротиб итихосс мегардад ҳамоҳангӣ дошта бошад. Маъмулан иттилооти тасмимгири барои ҳар фард танҳо баъд аз талоши огоҳона ҷиҳати касби он қобили дастрас ҳаст. Як шахс чи гуна мутаваҷҷеҳ мешавад, ки чи навъ, чи миқдор ва чи замоне пешкашудаҳо мавриди ниёз аст, ва ё ин ки мавриди истифода воқеъ хоҳад шуд?

Доншманде мавсум ба (Бирот Фурт ва Ҷонсун) чор қадами аслиро ба унвони асоси тасмимҳои мудирияти мушахасс карда ва тақдим кардаанд:

1. Мушоҳидаи масъала ва фикр кардан дар бораи роҳи ҳали он
2. Таҷзия ва таҳлил мушоҳидаи бештар.
3. Тасмимгирӣ.
4. Иҷрои пазириши масъулият (6)

Мудирият ба унвони як илм, барои тасмимгирии рӯи иттилоот ва назарияҳо такья менамоянд, ки ин назарияҳо қаблан ба исбот расида ва ба суръати як назария, модел ё равиш даромадаанд.

Яке аз муҳимтари ҳадафҳои ҷамъоварии иттилоот, ташхис ва таъини замоне ҳаст, ки додани тағйир зарур ҳаст. Мудири хуб ҳамеша худро бо охирин иттилоот муҷаҳҳаз мекунад. (7)

Мудирон бояд дорои таҷрибаи кофӣ барои тасмимгирӣ бошанд ва равишҳои илмӣ низ истифода кунад. Бояд дар вақти тасмимгирӣ диққат намояд. Зеро аксари вақтҳо тасмимҳо дар атрофи масъала мутаҳид мешаванд, ки бо адами итминон ва хатар ҳамроҳ аст, тасмимгирӣ ҷузъи аслӣ ва рукни асосии вазифаи мудириятро ташкил медиҳад. Биноан огоҳӣ аз шиваҳои тасмимгирӣ, гирифтани тасмимҳои дуруст барои мудирон ҷиҳати анҷоми вазифаҳо муассир лозим ва зарурӣ мебошад,

зеро иртибот мегиранд, чунин тасмимҳо бо рушд ва набуди рушди муассиса иҷро мегардад. Шиваҳои роҳбарии як мудир, асосан иртибот мегирад ба нигариши вай нисбат ба коргарон, интихоб ва корбурди дурусти шиваҳои роҳбарӣ, ки ба ҳадафҳои идора иҷора мешавад. Зеро шиваи роҳбарии номуносиби мудир, аҳдофи идораро дучори хатар сохта ва боиси эҳсоси ранҷиш, бемайлӣ ва норизоиятии коргарон мегардад. Барои мудирон лозим аст, ки ҳангоми тасмимгирӣ бо масъулини бахшҳои идораи худ машварат намуда, дар ин шеваи роҳбарӣ аз истеъдод ва тавоноии зердатон ба хотири иштирокан дар умури тасмимгирӣ кор гирифта шавад. Ин худ боиси ташвиқи онон дар анҷоми умури ҳаволашуда гардида ва дар ин шеваи роҳбарӣ зердастон метавонанд ба шакли озод ва ба суръати давомдод аз истеъдодҳои хеш истифода намуда, то ҳадди бузург истеъдоди хешро дар иҷрои фаъолиятҳояшон намоиш диҳанд, ва натиҷаҳои самарабахшро бор меоварад ва равобити хуби инсонӣ дар идора барқарор мегардад. Ҳангоме, ки мудир рӯи масъалаҳои умда ва стратегӣ тасмим мегирад бештар ба шеваи самарабахши роҳбарӣ буда бошад. Чунончи дар вақтҳои омадабош агар мудир аз руҳияи сахт кор гирад мумкин ба муқовимати кормандони хеш рӯ ба рӯ гардад ва эҳтимол дорад, ки рӯи хубии мудир истифодаи носолим шавад.

Шеваҳое, ки мудирон бо таваҷуҳ ба вижагиҳои афрод, барои эҷоди ангезиш амал мекунад мухталиф аст. Агар бештар ба додани подоши моддӣ ва маънавӣ таъқид шавад, роҳбарӣ мусбат аст.

Таълим ва тарбияи беҳтар, додани истиқлолияти бештар ва соири амалҳое, ки сабаби ризояти кормандон мешавад ба роҳбарии мусбат вобастагӣ дорад. Модели демократӣ ва шеваи мусбат таъқид меварзад, ки истифода аз иттилоот, системаи назорат дар муассиса дар бораи стратегия, сохтор, навовариҳо низ муҳим мебошад. Ҷараёни тасмимгирӣ ва иҷрои тасмим шомили фаъолиятҳое аст, ки бояд таи чор марҳилаи зайл суръат гирад:

1. Таъриф ва ташхиси мушкил
2. Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳали мушкил
3. Арзёбӣ ва интихоби беҳтарини роҳи ҳал
4. Иҷрои тасмим

Барои ҳар тасмим се ҳолат вуҷуд дорад:

1. Итминон: иборат аст, аз доштани иттилоот дар мавриди хусусияти тасмим аст:

2. Риск ё хатар: доштани иттилооти маҳдуд дар мавриди тамим аст.

3. Набуди итминон: Ҳолате ҳаст, ки дар мавриди натоиҷ ва авоқиби як тасмим кучактарин иттилоот надорем.

Тасмим гирифтан дар воқеъ василаи муҳиме барои иҷрои барнома мебошад. Тасмимҳо роҳи расидан ба ҳадафҳоро баён медоранд.

Мудир бояд рушанфикр бошад ва аз байни ҳолатҳо мумкин битавонад якеро интихоб кунад. Фақат бояд ба қадре сабр кунад, то иттилооти кофӣ ҷамъоварӣ шавад ва баъд аз он ҳақиқатҳоро ба дурӯсти баррасӣ ва беҳтарин тасмими мумкинро иҷро намояд. Ва авоми таъинкунандаи тасмим иборат аз системаи ҳадафҳо, системаи маълумот ва системаи иҷтимоӣ мебошад. Чунончи дарк намуданд, возеҳ сохтани мушкилотҳо, ҷустуҷуи имконот ва амали сохтани имконоти вазифаи муҳими мудирони як муассиса мебошад.

Масъалаҳое, ки дар ҳадафҳои идора муасир аст, имкони расидан ба онҳост қабл аз таъини ҳадаф, имконоти таъмини он ба диққат баррасӣ ва мутолиа шавад. Ҳадафи идора, воқеъатбинӣ пешбинӣ гардад.

Расидан ба ҳадаф ё авомили мухталиф монанди имконоти сармоягузорӣ пешрафти технологӣ, тахассуси касбӣ ва тавоноии мененҷмент иртибот дорад. Баъд ин ҷиҳат лозим аст, ки қабл аз таъини ҳадаф барасиҳои лозим ба манзури имконот иҷрои он сурат гирад.

Ҷиҳати расидан ба матлаб, ҳуқуқ ва имтиёзот ҳам роҳҳои анҷоми корҳоро аз тариқи таҳияи лоиҳа ва муқаррарот лозим, ки дар он банақшагирӣ ба суръати возеҳ тавзеҳ шуда бошад, низ шомил бошад, албатта ҷиҳати расидан ба ин маром дар идора контол ва назорат бар кори марбута низ зарурӣ мебошад.

3. Контрол:

Контрол, яке аз вазифаҳои муҳими мудирон ба шумор меравад. Контрол, талоши муназзам аст, ки дар ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стандарт, тароҳии системаи бози хурди иттилоот, муқоисаи ҷуъзиёти воқеӣ бо стандартҳои аз пеш таъиншуда ва саранҷом таъини гумроҳшавии эҳтимолӣ ва санҷиши арзиши онҳо бар раванди иҷрое, ки дарбаргирандаи ҳадди аксари корӣ аст.

Контрол ба ҳайси як омили иршодӣ (омили раоҳнамоӣ) фавқулода муҳим буда ва монанди банақшагирӣ аз оғози фаъолияти як кор то охири он мадди назар бошад. Контролро метавон таи чор марҳила анҷом дод:

1. Таъини меъёр (стандарт) ё таваҷҷӯҳ барои контрол.
2. Санҷиши амалкард дар баробари меъёрҳо (стандартҳо).
3. Ташхиси гумроҳӣ ва таҳлили камбудиҳои онҳо.
4. Иқдомоти аслӣ. (3)

Бо қабули назари Назираҳмади Шаҳидӣ устоди факултаи иқтисоди донишгоҳи Кобул, контрол замоне муассир аст, ки ба мавқеъ анҷом ёбад.

Мудирият ба унвони як илм, ниёз ба пешрафти улум ва технологӣ дорад, чунончи дар муассисоти иқтисодӣ ва созмонҳои идорӣ ҷамъоварӣ ва тақсим кардани иттилоот ва истифода аз онҳо ба манзури барномарезӣ маводи аввалия ва фуруши колои сохташуда, аз тариқи компютер сурат мегирад ва бидуни ошноӣ истифода аз технологӣ идораи он имкон надорад.

Баъзе аз донишмандон муваффақияти роҳбар ё роҳбарии як муассисаро ба мавзуоти зайл иртибот медиҳад.

Халоқият (навоварӣ): иборат аз коргирии тавоноиҳои зеҳнӣ барои эъҷоди як фикр ё мафҳуми ҷадид мебошад. (3)

Ташкилот, сохтори кадрӣ, вазифаҳо ва масъулиятҳо барои иҷрои умури марбута салоҳиятҳои лозим таъин ва исбот шуда бошад.

Мудирон дар муҳити таҳавулкунанда кор мекунанд ва пешрафт ва таъғйир пеш меояд ва мудири хуб ҳамеша ба эъҷоди таъғйир ва таҳавул мебошад. Яке аз муҳимтарин ҳадафҳо ҷамъоварии иттилоот, ташхиси масоил ва таъини замонӣ аст, эъҷоди таъғйир зарурист.

Мудирон бояд аз лоиҳаи вазифаҳо истифода намояд, ки мавзуоти зайлро баён мекунад:

-Ҳадафҳои фаъолият ва нақшаи як идора.

- Салоҳияти як корманд монанди ҳаққи ӯ барои гирифтани тасмим.

-масъулияти як корманд ва андозаи он мувафақиятҳоеро, ки бояд ба даст оварад.

Ҳадафҳои як лоиҳаи вазифаҳо иборат аз таъини даққиқи нуқтаҳои зайл аст:

-як корманд чи кор бояд анҷом диҳад.

-кори корманд ба кадом камият ва кайфият анҷом ёбад.

-корашон тавассути ки назорат мегардад ва худи онҳо коркардагиро бояд назорат намоянд.

Роҳбарии як муассиса аз як тараф бо тарҳ ва таъини муқаррарот ва қоидаҳо сарукор дошта ва аз ҷониби дигар татбиқи онро ба уҳда дорад. Анҷомёбии ҳадафҳои як муассиса ба асоси банақшагирии маъқул, ҷамъоварии иттилоот, тасмимгирӣ ва назорат устувор мебошад.

Роҳбарии як муассиса шомили тарҳи нақшаҳо ва лоиҳаҳо ва ҳамчунон тасмимҳои лозим монанди иртиботи матлуб бо кормандон ва анҷоми фаъолиятҳои башарӣ тибқи нақшаи тарҳашуда ҳамроҳи василаҳои дастдошта аз қабили қувваҳои башарӣ, қудрат ва тавоноии молӣ ва таҷҳизот ва ғайра ғарази расидан ба ҳадафи аслӣ мебошад.

Яке вазифаҳои муҳими мудирон тасмим гирифтан аст, ки бояд тасмимҳои дуруст дар вақти лозим гирифта шавад. Вақте, ки вазифаҳо тақсим мегардад, ашхосе ки ба онҳо кор супорида мешавад бояд мутобиқ ба масъулият ба эшон салоҳият дода шавад то ҳар вақт бо истифода аз он тасмимҳои лозимро ба даст оранд. Ин ивази салоҳият аз ҷониби идора суръат мегирад.

Ончи мудирро кӯмак менамояд то вазифаҳои хешро мувафақона анҷом диҳад ва ба дидгоҳ ва дурнамои худ ноил гардад истифода аз усули мудирият, доштани виҷдони корӣ, садоқат ва парҳезгорӣ, эҳтиром, руҳияи кори муштарак, ҳисобдиҳӣ, фаҳмидан ва фаҳмонидан, иртиботот, эъҷоди муқарарот, тақдир аз навоварӣ кормандон мебошад.

Нақши мудир дар парвариши халоқият, ба ҳаракат овардан ва ташвиқи кормандон, додани ихтиёр ба кормандон, пайдо кардани зеҳнҳои лоиқ ва истифода аз халоиқияти дигарон аст. Барои масъулини муассисот лозим аст, то барои мувафақияти пояҳои роҳбарӣ, худро ба усули роҳбарият устувор намояд. Маҳоратҳои хешро дар тарҳи нақша ва созмондиҳи ва назорат ба унвони аввалин қадами пирӯзӣ дар пешбурди муассиса ба сӯи ҳадафҳои таъиншуда лозим бидорад.

Чунончи фаъолиятҳои муҳиму асосие, ки фоидамандии корро баланд мебарад иборатанд аз, нақша, роҳнамоӣ, ташкилот, гузориш додан ва гузориш гирифтан, таҳияи буҷа ва контрол мебошад.

Ба кор бурдани вазифаҳои додашудаи идорӣ тақозо менамояд то аввалан ашхосе, ки соҳиби маҳорат ва лаёқат дар кори умури идорӣ бошанд дар шинохти кормандон ва шоистагӣ хос дошта бошанд ва аз қонунҳо ва мӯқарарот, лоиҳаҳо, вазифаҳо ва масъулияти марбутаи идора иттилои комил дошта бошад, муқарар намояд.

Барои ин, ки як идораи мувафақ дошта бошем ба вазифаҳои зайл таваҷуҳ гардад:

1. Ҷиҳати пешбурди умур, пайравӣ ва қабули тамоми усулҳо, қонунҳо ва муқарароти эҷодшуда лозимӣ мебошад.
2. Дар насб кардан, интихоб, табдили подош барои кормандон усули муҳими идорӣ, асли баробарӣ, асли тахассус, асли фоидамандӣ ва самардиҳӣ аст ва аз набудани робитаҳои инсонӣ ва силсилаи равобити идорӣ мебошад, қабул шавад.
3. Мутасадии умур аз амалҳои ношоиста ва номуназзам будан ва мутобиқ ба ҳадафҳои муассиса амал намояд.
4. Идорачӣ кормандони худро хуб шиносоӣ намуда, корро ба аҳли он супурда ва аз назди эшон истеҳсоли вазифа намояд.
5. Мудир бояд бо рафтор ва вижагиҳои инсонии афроди зери дасти худ ошноӣ дошта бошад.
6. Кор ва фаъолияти муфид ва муассиро, ки идора анҷом дода ба дигарон ҳувайдо бошад.

7. Дар муассиса ҳамоҳангӣ, робитаҳои нек, системаи хуби назорат ва роҳбарӣ мавҷуд буда ва аз усули мудирият пайравӣ гардад.

Яке аз вазифаҳои асосии мудир, ки бо дигар вазифаҳо дар иртибот аст назорат мебошад. Биноан мудир дар замони кор дар мудирияти худ назорат дошта бошад ва худ назорат аз чи гунагӣ коркард ва амалҳои афрод ва кор тафтиш менамояд то тамоми коркунон фаъолиятҳояшонро ба таври дуруст анҷом диҳанд. Биноан бояд назорат аз тарафи мудир сурат бигирад, то ба сурати дуруст ва расидан ба ҳадафҳо контрол ва назорат сурат гирад.

Барасии андозаи муваффақият ва фоидаманд будани ҳар мудир ба асоси дидгоҳ ва меъёрҳои созмон сурат мегирад. Ҳар мудире бояд халоқият дошта бошад, халоқият яъне ба коргирии тавоноиҳои зеҳнӣ барои эъҷоди як фикр ё мафҳуми ҷадид, ки идомаи ҳаёти муассиса ба бозсозии онҳо бастагӣ дорад, бозсозии созмонҳо аз тариқи ҳамоҳанг кардани ҳадафҳо ё вазъяти рӯз ва ислоҳ ва беҳбуди равишҳо ҳосили ин ҳадафҳо анҷом мешавад.

Адабиёт

1. Бойрес, Лу ви Дол. Мудирияти манобии инсонӣ. Мутарацим: Муҳамадтақи Зиёии Бекдилӣ, Нодири Ориё ва Саидмуҳаммадризо Аҳмад. Теҳрон: интишороти кӯҳсор, 1389. Саҳ. 50.
2. Ҷазни, Насрин. Мудирияти манобии инсонӣ. Теҳрон: нашри най, 1389. саҳ.24.
3. Ризоиён, Алӣ. Усули мудирият. Теҳрон: созмони мутолиа ва тадвини кутуби улуми инсонии донишгоҳи (Сант), 1385. саҳ. 263,33,62.
4. Шариатмадорӣ, Меҳдӣ. Усули мабонии мудирият. Чопи аввал. Теҳрон: кӯҳсор. 1385. Саҳ 5.
5. Шаҳидӣ, Назираҳмад. Мабодии иқтисоди тасадӣ. Афғонистон: Муассисаи таҳсилоти олии тобиш. 1390. саҳ. 80.
6. Киромар, Ол. Ҷи. Ҷинсан, Дабалью. Висова Таген. С. Д. Иқтисоди кишоварзии тиҷорӣ. Мутарацим: Муҳаммади Қурбонӣ. Эрон: донишгоҳи Фирдавсии Машҳад. 1383. саҳ.22.
7. Купоҳӣ, Маҷид. Усули иқтисоди кишоварзӣ. Эрон: Донишгоҳи Теҳрон. 1383. саҳ.403.
8. Фоиз, Вали Муҳаммад. Вазоифи асосии мудирон дар идора. Мақолаи илмӣ. Маҷалаи илмии Балх. 1390. сах. 25-31.

УДК 336.778

Хусейнова Д.К.,
к.э.н., директор филиала ЗАО «Спитамен Банк»

Махмудов Ф.И.,
аспирант ФЭИТ, сотрудник ЗАО «Спитамен Банк»

734025, г. Душанбе, ул. Шамси 4,
Тел: (+992) 44 600 22 62,
E-Mail: info@spitamen.com

ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫЕ БАНКИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ

В статье изучены теоретические основы функционирования банков в современных условиях, уточнена роль транснациональных банков в международной банковской системе, выявлены их позиции на внутреннем рынке банковских продуктов и услуг.

Ключевые слова: *банк, роль, международная банковская система, транснациональные банки, банковские продукты, услуги.*

TRANSNATIONAL BANKS IN THE INTERNATIONAL BANKING SYSTEM

Huseinova D.K.,
c.e.sc., director of the branch JSO «Spitamen Bank»

Махмудов Ф.И.,
PhD student of the FEIT, specialisct of the branch JSO «Spitamen Bank»

734025, Dushanbe, Shamsi str. 4,
Tel: (+992) 44 600 22 62,
E-Mail: info@spitamen.com

In the article examined the theoretical foundations of banks in modern conditions, clarified the role of transnational banks in the international banking system, revealed their position on the domestic market of banking products and services.

Key words: bank role, the international banking system, transnational banks, bank products, services.

Как показал прошедший глобальный экономический кризис не все выбранные стратегии оказались правильными, поскольку транснациональные банки даже в условиях растущих рисков могут беспрепятственно снижать или увеличивать долю своего присутствия на рынке практически без потери операционной эффективности. Мобильность капитала и технологий наряду с возможностью долгосрочных заимствований делает транснациональные банки более конкурентоспособными даже без активной поддержки государства.

Поляризация экономических интересов подталкивает бизнес к необходимости расширения своего присутствия за рубежом, однако развитие ТСС (транснациональные связи) безусловно зависит от типа государственного устройства и внешнеэкономической политики проводимого правительством страны.

Некоторые авторы обращают внимание на тот факт, что сегодня необходимо отказаться от традиционного подхода к анализу ТСС, рассматривая их как фактор деструктивного воздействия на национальную экономику и международные отношения, хотя и это тоже имеет место. Оценка влияния деятельности ТСС на платежный баланс принимающих стран не менее сложная, чем оценка этого влияния на другие экономические переменные величины. Если произвести такую оценку только в отношении притока капиталов в виде прямых инвестиций, тогда влияние, оказываемое ТСС в стране, где они действуют, несомненно, положительное. В то же время, если из этой суммы вычесть доходы, полученные от прошлых инвестиций и переведенные на счет иностранных филиалов, чистый приток капиталов в принимающие страны, как правило, будет негативным. Превышение суммы переводимых за границу средств над поступлениями является характерной

причиной конфликтов с транснациональными компаниями. Весьма вероятно, что подобное напряженное положение может возникнуть, когда такие компании осуществляет свою деятельность в какой-либо стране уже в течение длительного периода времени и когда утечка доходов от инвестиций значительно превышает приток нового капитала. Однако не все авторы разделяют подобные взгляды.

Среди подвижников «новой институциональной экономики» можно выделить труды Джозефа Стиглица, который в своих исследованиях обращал пристальное внимание на проблемы экономической координации в условиях свободного рынка и возможности их решения в рамках деятельности экспертного сообщества на уровне государства.

Теоретически его исследования опираются на утверждении о том, что государство, которое может привлекать капитал путем совершенствования процентной политики, должно стимулировать его инновационное развитие посредством одновременного совершенствования региональной политики, что в свою очередь, будет способствовать формированию в государстве более прозрачной и предсказуемой экономической среды.

В связи с чем, можно говорить о том, что мировая экономическая доктрина, подчеркивает необходимость координации бизнеса для предоставления оптимальных институциональных и инфраструктурных условий эффективного функционирования рынка капитала.

Формирования «гибкой» модели денежно-кредитной политики определяет координацию всех финансовых процессов в экономике и возможность их децентрализации или централизации в рамках инфраструктурной среды, образуя так называемые связи и магистральные площадки для бизнеса. Все вышесказанное в полной мере согласуется и с процессами транснационализации бизнеса в банковского сфере.

За последние два десятилетия многие страны открыли свой банковский сектор для иностранных государств с целью оптимизации количества и качества банковских услуг для частного и корпоративного сектора. Транснационализация банковского сектора привела к появлению нескольких поистине глобальных банковских групп, таких как Citigroup и HSBC, а также к развитию крупнейших международных банков, таких как UniCredit и Standard Chartered. Каковы же экономические последствия транснационального банкинга для стран, которые открыли свои границы? Можно ли говорить о том, что международная банковская интеграция сделала страны-реципиенты более устойчивыми или наоборот более восприимчивыми к финансовым потрясениям?

Ответы на эти вопросы в разное время были обобщены различными представителями научной мысли, разнородность позиций которых говорит о разнонаправленности данных исследований в зависимости от страны и типа экономического устройства государства.

Например, Де Хаас и Ван Леливельд, проводили исследования данной тематики с точки зрения изучения банковского кредитования и возможности транснационализации бизнеса в случае глобальных финансовых дисбалансов.

Авторы считают, что во время таких локальных кризисов, дочерние компании финансово зависимы от материнских банков, что способствует более оперативной поддержке их ликвидности и возможности выстоять в трудной экономической ситуации.

Полученный нами эмпирический вывод, подтверждает заключение о том, что финансовая интеграция может смягчить последствия любых финансовых

потрясений в экономике. Наиболее яркий пример использования подобных транснациональных стратегий с точки зрения поддержки национальной банковской системы, продемонстрировал минувший глобальный экономический кризис 2008-2009 годов, который фактически обрушился на всю международную финансовую систему, в результате чего сильно пострадали банки не имеющие возможность получить поддержку со стороны основного акционера. Однако в результате транснационализации банковского бизнеса может возникнуть и обратная ситуация, когда финансовые проблемы материнской компании могут стать основой для банкротства ее дочерних структур, впрочем подобные случае встречаются значительно реже. Достаточно интересными выглядят выводы некоторых авторов, подчеркивающих связь независимых рейтинговых оценок в условиях кризиса между материнской и дочерней компанией, наряду со снижением рейтинга всегда наблюдается тенденция к локализации капитала в наиболее безопасной юрисдикции.

Транснациональные банковские группы в большей степени ориентированы на межбанковский рынок финансирования, что в условиях кризиса повышает стоимость ресурсов и сроки кредитования. Нивелирование рисков обеспечивается за счет гарантий материнских банков и возможности привлечения ресурсов на межбанковском рынке различных стран мира в рамках географического присутствия сети.

В целом, можно заключить, что наличие транснациональных банков смягчает последствия финансового кризиса для отдельной страны, одновременно трансформируя риски на государства, где присутствуют организации входящие в банковскую группу. Передача риска происходит на уровне ТСС, где одни страны выступают поглотителями риска, а другие – получателями.

Однако транснациональные связи могут оказывать влияние на банковскую систему не только в рамках отдельной группы, экономическая зависимость между государствами, также заставляет сокращать ликвидность банков, подобные выводы были получены в результате анализа влияния кризиса 1998 года в России на некоторые развивающиеся страны. Общая либерализация законодательства порождает усиление ТСС в государстве. Дестабилизация общей экономической ситуации в стране приводит к необходимости сокращения кредитования для национальных банков, стоимость ресурсов на внутреннем рынке растет и снижается устойчивость кредитной системы в целом. Особенно сильно данная тенденция проявляется в период неустойчивой ситуации в стране присутствия материнского банка.

Противоположная точка зрения содержится в исследованиях Наваретти, которые были получены автором в период острой фазы европейского долгового кризиса. Автор убежден, что именно транснационализации европейской банковской системы позволила сохранить ей устойчивость и снизить суверенные риски.

Спорность данной позиции прослеживается в работе Айяра, в которой автор проводил исследование банковской системы Великобритании. В работе обращается внимание на сокращение национального кредитного рынка вследствие банкротства Lehman Brothers, взаимосвязь и взаимовлияние транснациональных банков подчеркивает и их взаимозависимость от внешних шоков и дисбалансов.

Структура финансирования и доля в ней национальной и иностранной валюты в период финансовой нестабильности, также являлась предметом исследований некоторых зарубежных авторов. Например, Сеторелли и Голдберг высказали предположение о том, что банки, которые были наиболее уязвимы к влиянию

доллару США сократили объем кредитования за счет иностранных дочерних структур, и наоборот.

Подобные выводы были получены Камиль и Рай проводивших исследования на примере Латинской Америки. Авторам удалось доказать, что транснациональные банковские дочерние структуры поддерживали собственную ликвидность посредством привлечения депозитов с внутреннего рынка, что в условиях высоких валютных рисков обеспечило их относительно стабильным источником кредитных ресурсов и помогло устоять в период кризиса.

Для транснациональных дочерних банковских структур корреляция между объемом внутреннего финансирования и ростом кредитования несколько выше, поскольку существует вероятность того, что материнский банк не может в полной мере решить проблемы с финансированием на уровне дочерней компании. В связи с чем полагаем, что наличие или отсутствие государственной поддержки можно рассматривать, как индикатор финансовой нестабильности банка, определяющий необходимость снижения долговой нагрузки через свои зарубежные дочерние банки. Даже наличие финансовой поддержки со стороны материнской кредитной организации не снижает вероятность дефолта дочернего банка, тогда как государственная поддержка, формализует обязанности банка по сокращению внешней задолженности, что дает возможность банку переориентироваться на внутренний рынок.

В целом можно отметить, что поляризация научных взглядов на вопросы транснационализации банковского сектора во многом объясняется различиями в исследовании стран, типов кризисов и банков, подлежащих исследованию. Однако практически большинство авторов едины во мнении о том, что транснационализация бизнеса не является панацеей для решения любых финансовых проблем, что подчеркивает важность и необходимость надлежащей координации за деятельностью подобных структур национальными надзорными органами. Целесообразность той или иной меры надзорного реагирования обуславливает необходимость классификации выбранной стратегии транснационального банка, определяющей его позиции на внутреннем рынке банковских продуктов и услуг:

-Универсальный банк (мульти-продукт или мульти-клиент). Банк расширяющий свое присутствие во всех перспективных секторах банковской деятельности. Он не может иметь никаких ключевых конкурентных преимуществ, однако его деятельность направлена на их достижения в будущем.

- Специализированный банк (моно-продукт или моно-клиент). Банк имеет ключевое конкурентное преимущество в некоторых сегментах рынка (ипотека, авто кредиты, пластиковые карты и т.д.). Этот рынок или ниша имеют многообещающие перспективы роста, которые оправдывают узкую специализацию банка. После того, как банк укрепил свои позиции он пытается сохранить свои конкурентные преимущества в будущем, и это позволяет ему получить максимальную выгоду от ожидаемого расширения в рамках выбранного сегмента;

- Смешанный тип банка (использование смешанной стратегии моно-продукт и мульти-клиент, либо наоборот). Банк либо учитывает свои нынешние конкурентные преимущества и фокусируется на одном типе клиента предлагая широкий спектр услуг, либо имеет широкую клиентскую базу с одним типом обслуживание. Этот выбор объясняется трудностью выявления быстрорастущих ниш или неэффективности выбранной стратегии.

Кластеризация банков по типу выбранной стратегии в условиях контроля материнской стороны, с нашей точки зрения, как нельзя лучше позволяет

определить влияние иностранного капитала на развитие банковской системы и возможности к ее дальнейшей транснационализации.

Литература

1. Haas R. De., I. Van Lelyveld «Foreign Banks and Credit Stability in Central and Eastern Europe: Friends or Foes?», Journal of Banking and Finance 30, no. 7: 1927–1952. - 2006
2. Schnabl P. «Financial Globalization and the Transmission of Bank Liquidity Shocks: Evidence from an Emerging Market», Journal of Finance, forthcoming. - 2011
3. Haas R. De, Lelyveld I. Van «Internal Capital Markets and Lending by Multinational Bank Subsidiaries», Journal of Financial Intermediation 19, no. 1: 1–25. - 2010
4. Navaretti G. Barba, Calzolari G., Pozzolo A.F., Levi M. «Multinational Banking in Europe: Financial Stability and Regulatory Implications and Lessons from the Financial Crisis», Economic Policy 25, no. 64: 703–753. - 2010
5. Aiyar S. «How Did the Crisis in International Funding Markets Affect Bank Lending? Balance Sheet Evidence From the UK», mimeo. - 2011
6. Cetorelli N., Goldberg L.S. «Global Banks and International Shock Transmission: Evidence from the Crisis», IMF Economic Review 59, no. 1: 41–76. - 2011
7. Kamil H., Rai K. «The Global Credit Crunch and Foreign Banks' lending to EMs: Why did Latin America Fare Better?», IMF Working Paper WP/10/102, International Monetary Fund, Washington, D.C. - 2010
8. Касаткина А.А., Касаткина А.С. Транснациональные корпорации: современный экономико-правовой анализ//Законодательство и экономика. 2013. №9.С.4-9.

УДК 334.73

Абдуллоев А.Б.,
соискатель ТГУК

734055, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
Тел. (+992) 918752083
E-mail: dust_81@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье изучены некоторые аспекты поддержки потребительской кооперации в современных условиях. Предложены основные меры государственной поддержки организаций потребительской кооперации Республики Таджикистан в современных условиях

Ключевые слова: *переходная экономика, развитие, эффективность, потребительская кооперация, государственная поддержка.*

Abdulloev A.B.,
applicant of the TSUC

734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel. (+992) 918752083
E-mail: dust_81@mail.ru

SOME ASPECTS OF STATE SUPPORT CONSUMER COOPERATION OF TAJIKISTAN IN ECONOMIC TRANSITION

This article examined some aspects of support for consumer cooperatives in modern conditions. The basic measures of state support of consumer cooperation of the Republic of Tajikistan in modern conditions are analised.

Key words: *transition economy, development, efficiency, consumer cooperatives, state support.*

Опыт показывает, что потребительская кооперация Таджикистана прошла трудный путь, на котором познала подъемы и спады, связанные в первую очередь с отношением к ней властей. Мировая практика кооперативного движения убедительно показывает его прогрессивное влияние на экономическое и социальное устройство общества. В мире действует более 120 разновидностей кооперативов, общей численностью свыше 700 тыс., включающих свыше 800 млн. участников. Потребительская кооперация в Республике Таджикистан за 90 года существования также доказывает свою значимость, полезность и эффективность.

Важно заметить, что современная потребительская кооперация представляет собой емкое социально-экономическое явление с явно выраженным гражданским содержанием. В потребительской кооперации тесно переплетены экономические и социальные интересы людей; это не столько санкционированный государством институт, сколько институт, возникший из прямого волеизъявления людей. Потребительская кооперация решает не только узко кооперативные задачи по удовлетворению экономических, социальных, бытовых и иных потребностей пайщиков, но и выполняет ряд государственных функций по социальной защите населения.

В современных условиях процесс формирования и развития потребительской кооперации идет в направлении расширения и многообразия ее организационных форм. Обслуживая в основном сельское население, потребительская кооперация продолжает оставаться лидером российского кооперативного движения и выступает необходимым компонентом реализации социальных программ развития сельских территорий. Несмотря на все трудности возрождения, потребительская кооперация - это органичный, структурный элемент АПК, функционирующий в соответствии с рыночными экономическими законами, которые предопределяют как особенности кооперативной сферы расширенного воспроизводства, так и специфические моменты, обусловленные взаимосвязями в АПК. Будучи многоотраслевой хозяйственной системой, потребительская кооперация участвует не только в реализации конечного продукта, но непосредственно в его создании. При этом целевая экономическая функция потребительской кооперации состоит в доведении материальных благ до потребителя, а основная ее ценность - в социальной направленности, которая заключается в заботе о благосостоянии и здоровье каждого члена-пайщика.

Следует отметить, что потребительская кооперация, соединяющая в себе личные, коллективные и общественные интересы, создает реальные предпосылки и условия для более эффективного ведения всех сфер АПК и его главного звена - сельского хозяйства. Тем самым потребительская кооперация выступает в качестве одного из стабилизаторов социально-экономических издержек рыночной экономики, служит основой для организационно-структурной перестройки аграрного

производства. Поэтому развитие ее организационных форм для аграрной сферы необходимо.

Важно отметить и то, что потребительские кооперативы представляют собой альтернативную форму организации сельского хозяйства в интересах и производителей, и потребителей. Поэтому, ею могут воспользоваться как сельхозпредприятия, так и домашние хозяйства. Кроме того, организационные формы потребительской кооперации представляют собой специфическую форму самоорганизации населения, взаимной поддержки, коллективистских начал и прямого единения бытовых и хозяйственных сфер жизни человека. Кооперативная форма хозяйствования в наибольшей степени соответствует менталитету российского сельского жителя, сложившемуся хозяйственному укладу и традициям.

Учитывая текущей социально-экономической ситуации можно выделить следующие организационные формы потребительской кооперации в республике: производственные кооперативы, развивающиеся в земледелии и животноводстве; сбытоснабженческие кооперативы; кредитные потребительские общества; комплексные интегрированные структуры, объединяющие производственные, перерабатывающие и торговые предприятия; многопрофильные кооперативные объединения, включающие в свой состав почти все сельхозпредприятия административного района как членов первичного кооператива; обслуживающие кооперативы по оказанию помощи населению в приобретении топлива, семян, удобрений, химикатов, техники и т. п.

Поэтому особое значение приобретает диверсификация деятельности и организационных форм потребительской кооперации. Деятельность потребительской кооперации во многом пересекается с деятельностью государства, особенно в вопросах обеспечения социальной защиты граждан. Обобщая опыт хозяйственной деятельности организаций потребкооперации, необходимо отметить, что в современных условиях для потребительской кооперации главным остается выполнение социальной миссии - повышение жизненного уровня сельского населения путем решения его социально-бытовых проблем.

В настоящее время социальная миссия потребительской кооперации - борьба с бедностью. «Основа социальной миссии потребкооперации есть борьба за социальное счастье, социальное благополучие людей».

На практике ее реализация связана с такими видами работ, как «доставка и реализация товаров в отдаленных населенных пунктах по ценам, сложившимся в целом по району; доставка товаров на дом по заявкам населения, в первую очередь инвалидам и пенсионерам; содержание планово-убыточных магазинов; отпуск товаров в долг организациям социальной сферы; продажа товаров по льготным ценам пайщикам и ветеранам потребительской кооперации; обслуживание бюджетных организаций; предоставление товарного кредита населению; выдача льготных путевок членам кооператива в счет кооперативных выплат»3. Названные мероприятия решают четыре основные социальные задачи, в которых конкретизируется социальная функция потребительской кооперации: решение проблемы занятости населения и кадрового обеспечения самой системы потребительской кооперации, восстановление статуса пайщика и социальная защита населения.

Начиная с 1999 года потребительская кооперация Республики Таджикистан развивается стабильно: растут объемы в отраслях кооперативного хозяйства – торговле, заготовках, производстве, улучшается финансовое состояние кооперативных организаций. Решаются многие социальные проблемы

обслуживаемого населения. В организациях и на предприятиях потребительской кооперации за последние годы получили сезонную работу, например в 2012г., создано 1523 новых рабочих мест, а в 2013г. 1626 новых рабочих мест по сравнению 2012 году 103 больше рабочих мест.

Выполнение потребительской кооперацией хозяйственной и социальной функций наглядно подтверждает ее возможности для развития аграрного сектора и повышения уровня жизни жителей сельской местности. Однако становление кооперативного сектора в стране происходит не столь успешно. Это вызвано рядом причин: наличием внутрисистемных проблем, стоящих перед современной потребительской кооперацией; отсутствием целенаправленной поддержки со стороны государства. Как правило, внутрисистемные проблемы потребительской кооперации связаны прежде всего со «слабой социальной субъектной базой кооперации» Именно эта причина является главной для всех кооперативных структур в стране, в том числе и для системы потребкооперации. Потенциальными пайщиками потребкооперации сегодня являются владельцы личных подсобных хозяйств (ЛПХ), дехканские хозяйства, агрофирмы. Однако межфермерская кооперация пока находится в начале развития, как из-за пространственного рассредоточения самостоятельных крестьянских хозяйств, так и из-за активно развивающихся процессов социальной дифференциации. Крупные фермерские хозяйства, как правило, не заинтересованы в развитии кооперативных связей. Они предпочитают решать свои проблемы самостоятельно. Остальные фермеры ведут низкотоварное производство и еще не готовы к организации вертикальных кооперативных структур (обслуживающих кооперативов по снабжению, сервису и т. д.).

Самой многочисленной категорией сельскохозяйственных производителей являются владельцы ЛПХ. В основном они работают на локальный рынок и пока не ощущают потребности в кооперации. Что касается агрофирм, то проведенные в большинстве из них формальные процессы приватизации не способствуют их участию в кооперативном движении. Работники этих предприятий получили земельные доли и имущественные паи условно, не могут ими распоряжаться или получать экономические выгоды от участия в долевой собственности. В результате на месте реорганизованных колхозов и совхозов возникают сельскохозяйственные производственные кооперативы и иные коммерческие сельскохозяйственные предприятия (смешанные товарищества, товарищества на вере, общества с ограниченной ответственностью). Другой важной проблемой, тормозящей развитие потребительской кооперации на селе, является недостаток навыков хозяйственного самоуправления у сельских жителей, отсутствие знаний о роли и значимости кооперативов в аграрной сфере, неподготовленность специалистов и руководителей в самих кооперативных объединениях. Третьей проблемой является изношенная материально-техническая база потребительской кооперации, которая остро нуждается в инвестициях на реконструкцию и техническое перевооружение. Внутрисистемные противоречия потребительской кооперации вытекают и из ее специфических социальных целей - невозможности получения высокой прибыли из-за преимущественного обслуживания малоимущих слоев населения и наличия малоэффективных и убыточных предприятий.

Эффективность многоотраслевой деятельности потребительской кооперации определяется решением отмеченных проблем, а также формами, методами и направлениями государственной поддержки. В современных условиях требуются новые подходы в государственном регулировании деятельности российской

потребительской кооперации. Необходимость разработки целенаправленной государственной кооперативной политики важна для активизации кредитной, сельскохозяйственной, производственной, промысловой и других видов кооперации.

Интерес государства к сотрудничеству с потребительской кооперацией обусловлен еще и тем, что оно признает важную роль потребительской кооперации в решении социально-экономических задач российского общества, особенно в сельской местности. Правительству необходимо создавать и поддерживать благоприятные условия развития кооперации. Влияние этих условий на уровень развития кооперативных отношений выражается в действии конкретных факторов: факторов производства, нормативных, оптимизационных и стабилизирующих. К первым относятся: обеспеченность средствами, материалами и ресурсами; потребность и спрос на продукцию; количество и качество продукции; сроки реализации; условия производства и реализации продукции и т. д.

Нормативные факторы: мотивация создания потребительского кооператива; способ привлечения начального капитала и формирование паевого фонда; стабилизация финансово-экономического положения сельскохозяйственных производителей; сохранение основных отраслей потребкооперации; консультативная, информационная и научно-исследовательская поддержка развития потребкооперации.

Оптимизационные факторы: законодательная база развития кооперации; наличие правовых гарантий и защита прав собственности; система налогообложения и налоговые льготы; финансово-кредитное обслуживание; институциональные преобразования в аграрной сфере и появление новых хозяйствующих субъектов, испытывающих необходимость в потребкооперации.

Стабилизирующие факторы: наличие и уровень развития инфраструктуры; степень равенства возможностей для развития разных организационных форм и видов кооперации. Среди отмеченных факторов развития наиболее слабыми в развитии кооперации в АПК остаются именно нормативные. Возникает парадоксальная ситуация - есть опыт, мотивация и материально-техническая база, однако модели, структуры, направления и процедуры создания кооперативов в достаточной мере не отработаны. Не развернута консультационная, информационная и научно-методическая работа.

Накопленный опыт развития организационных форм потребительской кооперации не соответствует нынешним условиям, существует психологическая неготовность людей к поиску нетрадиционных форм организации работ и производства. В связи с этим большое значение в развитии кооперативных организаций придается именно стабилизирующим факторам, в которых приоритет отдается мерам государственной поддержки кооперативного движения.

В настоящее время государственная политика по отношению к кооперативам в стране исходит из признания их значимости для гармонизации экономических интересов государства, местных властей и населения. Основными направлениями сотрудничества государства и потребительской кооперации являются: формирование аграрного рынка; признание приоритетов развития вертикальных кооперативов (сбытовых, перерабатывающих, сервисных и др.); субсидирование торговой деятельности, связанной с обслуживанием малоимущих слоев сельского населения, а также социальных объектов; оптимизация налогов и платежей; облегчение доступа к кредитам. При этом мотивация государственной поддержки потребительской кооперации базируется на общности их интересов, которые в первую очередь особенно сильно переплетаются в социальной сфере 6. За

последнее десятилетие федеральным центром в этом плане сделан заметный шаг вперед, осуществлен ряд мер по либерализации порядка регистрации кооперативов, по ряду налогов установлены льготы. Так, сельскохозяйственные потребительские кооперативы освобождены от уплаты налогов на прибыль.

Основные меры государственной поддержки должны включать:

- совершенствование нормативно-правовых актов, имеющих отношение к регулированию процессов горизонтальной и вертикальной кооперации для повышения степени их управляемости;
- институциональное выполнение системой потребительской кооперации общегосударственных социальных функций с предоставлением необходимых материальных и финансовых ресурсов;
- разработку государственной индикативной политики в отношении кооперативного движения на республиканском и местном уровнях;
- интеграцию в долгосрочной перспективе на местном уровне разных кооперативных структур, например, потребительской или кредитной кооперации и местных органов самоуправления;
- оказание организационного и финансового содействия созданию потребительских кооперативов и их союзов, предусмотрев создание специализированных фондов, обеспечивающих поддержку деятельности потребительской кооперации.

В целом использовании предложенных мер позволяет значительно повысить эффективность функционирования организаций потребительской кооперации, что в конечном итоге способствует улучшению уровня жизни населения Республики Таджикистан.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О потребительской кооперации в Республике Таджикистан»г.Душанбе -2008 г.

2. «Программа развития потребительской кооперации для 2010-2014 годах» Душанбе: 03.12.2010 год.

3. ВалиевС.Ҳ., ТошбековМ. - Роҳе, кидарозиаш ба як асрбаробараст. -Душанбе: Полиграф ,2012.

4. Дейнека А.В. Социально-экономические аспекты управления потребительской кооперацией: Учебное пособие.– Белгород: Кооперативное образование, 2003. – 109 с.

5. Гутман Г.В. Взаимосвязь экономических и социальных функций потребительской кооперации/ Гутман Г.В., Калмыков В.В.,Чукин Н.И., Гутман М.Ю. - ИКЦ «Маркетинг», 2001 г. – 176с.

6. Наговицина Л.П., Соловьева В.Н. Система лояльности в потребительской кооперации//Вестник Белгородского университета потребительской кооперации.- 2006.- № 2.

7. Ткач А.В. Государственная кооперативная политика в странах-членах СНГ // Международный сельскохозяйственный журнал. 2005. № 5. С. 25-26.

УДК 334.73

Раджабов Р.К.,
д.э.н., профессор, проректор по науки ТГУК

Сарабекова И.З.,
соискатель, ТНУ

734055, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2,
Тел. (+992) 934444107
E-mail: drrajab@mail.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ОБЪЕМ, СТРУКТУРУ И ЁМКОСТЬ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ТОВАРОВ ДЛИТЕЛЬНОГО ПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье исследованы и выявлены факторы, определяющие объем, структуру и ёмкость регионального рынка потребительских товаров длительного пользования в регионах Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *рынок, факторы, объем, структура, емкость, региональный рынок, товары длительного пользования.*

Rajabov R.K.,
dr. ec. Sc., professor, vice-rector of the TSUC

Sarabekova I.Z.,
applicant of the TNU

734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel. (+992) 934444107
E-mail: drrajab@mail.ru

STUDY OF THE FACTORS OF DETERMINE THE AMOUNT, STRUCTURE AND CAPACITY OF THE REGIONAL MARKET OF CONSUMER GOODS DIVIDER USE

This article researched and identified the factors of determining of scope, structure and capacity of the regional market of consumer goods to use in dividing regions of the Republic of Tajikistan.

Keywords: market, factors, volume, structure, capacity, regional market, durable goods.

Опыт показывает, что определении объема, структуры и ёмкости регионального рынка потребительских ТДП целесообразно проводит, используя системный анализ, который позволит выявить факторы, оказывающие влияние на формирование и развитие спроса населения РЦТ на ТДП.

Одним из главных экономических факторов являются величина и темпы роста национального дохода. Судя по данным, которые приводятся на официальных ежегодных статистических отчетах по республике, промышленность Таджикистана развивается, а объемы производства растут. Основные экономические показатели народного хозяйства Республики Таджикистан, показаны в табл. 1.

Таблица 1

Производство ВВП по отраслям экономики (в действующих ценах соответствующих лет), млн. сомони

	2008	2010	2011	2012	2013	2013/2008 раза
Валовой внутренний продукт	17706,9	24704,7	30069,3	36161,1	40524,5	2,3
Производство товаров, в т.ч.:	7901,2	11024,1	13924,2	16681,9	18016,8	2,3
Промышленность	2515,8	3642,8	4368,9	4947,8	5290,8	2,1
Сельское и лесное хозяство	3517,9	4839,3	7167,6	8435,3	8581,7	2,4
Строительство	1832,6	2528,2	2387,7	3023,5	4144,3	2,3
Прочие отрасли	34,9	13,8	22,5	31,8	38,3	1,1
Производство услуг	7744,3	9673,5	11127,1	15294,8	17370,6	2,2
Косвенно измеряемые услуги финансового посредничества	174,3	248,6	340,2	338,3	340,2	1,9
Итого по отраслям	15471,0	20449,5	247733,6	31397,0	35085,5	2,3

***Рассчитано автором по**:* Статистический ежегодник Республики Таджикистан. -Душанбе: АСПРТ, 2014. - С.197-200.

Данные табл. 1 свидетельствуют, что если в 2008 г. промышленными предприятиями республики было выпущено товаров на 2515,8 млн. сомони, то в 2013 г. этот показатель составил 5290,8 млн. сомони, что означает рост более чем в 2,1 раза. Также можно отметить увеличение в общем объеме ВВП более чем в 2,3 раза, доли строительства (в 2013 г. рост по сравнению с 2008 г. составил более 2,3 раза), сельское и лесное хозяйство – в 2,4 раза. Динамично развивается сфера услуг республики, о чем свидетельствует стабильный рост объемов оказанных услуг. В финансовом выражении производство услуг увеличилось с 7744,3млн. сомони в 2008 г. до 17370,6 млн. сомони в 2013 г.

Наряду с ростом валового внутреннего продукта (ВВП) растет и валовой региональный продукт (ВРП), который свидетельствует ниже приведенная таблица 2. Так, темп роста валового регионального продукта только за последние два года 2010-2012 гг. составило 143,42%, а в зональном разрезе занимаемая доля в валовом региональном продукте районов Центрального Таджикистана составляет 40,31%, тогда как, Хатлонская область-30,62%, Согдийская область- 27,35% и ГБАО всего лишь 1,72%.

Таблица 2

Динамика роста валового регионального продукта

млн. сомони

	2008	2010	2011	2012	2013	2012/2010 %	Удельный вес в %
Валовой региональный продукт	15886,1	22308,8	26446,3	31996,1	35759,4	143,42	100,00
Удельный вес ВРП к ВВП, в %	90,2	90,3	88,0	88,5	88,2	98,00	100,00

ГБАО	333,9	416,0	382,3	548,9	666,0	131,95	1,72
Согдийская область	4037,7	5716,2	7032,7	8749,8	10141,2	153,07	27,35
Хатлонская область	4904,2	6493,2	8050,8	9799,9	10223,7	121,72	30,62
Районы Центрального Таджикистана	6610,3	9683,4	10980,5	12897,5	14728,6	133,19	40,31

Рассчитано автором на основе данных: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. –Душанбе: АСПРТ, 2014. - С. 197.

Рост денежных доходов населения приводит к существенным сдвигам не только в соотношении расходов на покупку продовольственных и непродовольственных товаров, но и к изменениям в структуре внутри продовольственной и непродовольственной групп товаров. Так, с ростом доходов на члена семьи увеличивается доля расходов на некоторые виды товаров. Например, в группе непродовольственных товаров растет доля расходов на такие товары длительного пользования, как мебельные гарнитуры, товары для украшения интерьера, домашние кинотеатры, акустические музыкальные центры, электротовары, автоматические стиральные и посудомоечные машины, гладильные аппараты, легковые автомобили и т.п.

На изменение структуры спроса значительное воздействие оказывает степень дифференциации доходов разных групп населения. Это проявляется в том, что группы семей с неодинаковым уровнем душевого дохода имеют разную структуру покупок товаров и потребления. Поэтому в коммерческой деятельности предприятий на региональном рынке потребительских товаров необходим учет спроса не какого-либо совокупного абстрактного покупателя, хотя и это важно, а вполне определенных групп покупателей.

На формирование объема и структуры покупательского спроса на рынке товаров длительного пользования существенно влияет уровень цен на товары, но связь здесь, как правило, обратная: снижение цены на тот или иной товар влечет за собой увеличение спроса на него, и, наоборот, с ростом цен спрос на товар уменьшается. Это характерно, прежде всего, для тех групп населения, доходы которых не обеспечивают полного удовлетворения потребности в данных товарах. В тех группах населения, доходы которых полностью обеспечивают удовлетворение спроса на какие-либо товары по более высоким ценам, снижение цен на них не приводит к увеличению спроса на эти товары. При этом денежные средства, сэкономленные при покупке товаров по сниженным ценам, направляются на покупку других товаров, на которые спрос еще не удовлетворен. Следовательно, реакция на изменение цены товара различными группами населения неодинакова. Для одних групп эта реакция выражена слабее, для других - сильнее.

Во многом это зависит от того, к какой группе с точки зрения степени необходимости относится товар, на который изменяется цена. Так, с повышением цен на товары первой необходимости спрос на них уменьшается, но в значительно меньшей степени, чем это имело бы место при повышении цен на менее необходимые товары.

Существенное воздействие на спрос и предложение регионального рынка ТДП оказывает не только уровень цен на тот или иной товар, но и изменение его на другие товары (Табл.3).

Таблица 3

Изменение индекса потребительских цен (ИПЦ) в Таджикистане в период 2007-2013 гг.

Отрасль	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Сводный ИПЦ, в т.ч.:	121,5	120,4	106,4	106,5	109,3	105,8	105,1
- продтовары, в т.ч. алкоголь	115,5	116,2	111,7	104,4	110,3	103,6	105,4
- непродовольственные товары, в т.ч. ТДП	110,3	107,7	105,2	106,6	106,3	107,2	106,3
- услуги	127,1	120,5	114,5	108,8	106,2	112,9	101,6

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. -Душанбе: АСПРТ, 2013. - С. 141.

Данные таблицы 3 свидетельствует об изменение индекса потребительских цен на товары и услуги, которые были связаны с ростом повышения цен почти на все потребительские товары, в частности ввозимых товаров. Особо заметно было подорожание транспортных расходов, связанные с повышением цен на бензин, дизтопливо и горюче-смазочные материалы.

Важным фактором, влияющим определенным образом на уровень обеспеченности населения региона товаров длительного пользования, в частности, посудой, коврами и ковровыми изделиями, холодильниками большой емкости, телевизорами, компьютерами и другими электробытовыми приборами массового пользования, является ***фактор коэффициента семейности***, который в Таджикистане отличается традиционно высоким показателем и составляет в среднем по республике 5-7 человек. Так, по данным местной статистики, среднее число членов таджикской семьи выросло с 5,6 чел. в 2007 г. (при населении республики 6,9 млн. чел) до 6,4 чел. в 2013 г. (при населении 8,1 млн. чел.).

В то же время, данные проведенного в рамках исследования анкетного опроса подтверждают, что, несмотря на все имеющиеся в регионе социально-экономические проблемы, с ростом коэффициента семейности, растет обеспеченность населения республики некоторыми ТДП.

Потребление ТДП осуществляется при условии, если есть потребность на товары, наличие денег на приобретение (платежеспособный спрос) и наличие товара (предложение). Потребление данного вида товаров в силу ряда своих обстоятельств и особенностей формирования потребностей отличается от формирования потребностей других товаров. Поэтому одной из наиболее сложных проблем является оценка потребностей в товарах длительного пользования. Если при определении спроса на продовольственные товары и прогнозировании их потребления на перспективу можно руководствоваться изменением доходов, розничных цен, демографических условий и физиологических факторов, то с товарами длительного пользования проблема стоит по-другому. Наряду с основным экономическим фактором, определенное влияние на приобретение этих товаров оказывают региональные, морально-психологические и специфические факторы, которые трудно определить и количественно измерить. Особое место в формировании потребностей и развития спроса населения Таджикистана на ТДП занимают национально-бытовые традиции и привычки, которые проявляются в сельской местности: в 2013 году 73,4% населения Таджикистана составляли сельские жители и 86,7% населения села приходится на долю районов Центрального Таджикистана (табл. 4).

Таблица 4

Удельный вес городского и сельского населения в общей численности населения, 2008-2013 гг.

(на конец года; в %)

	2008		2010		2012		2013	
	город	село	город	село	город	село	город	село
Таджикистан	26,3	73,7	26,5	73,5	26,4	73,6	26,6	73,4
ГБАО	13,3	86,7	13,6	86,4	13,6	86,4	13,6	86,4
Согдийская область	24,9	75,1	24,9	75,1	24,8	75,2	24,8	75,2
Хатлонская область	17,3	82,7	17,2	82,8	17,2	82,8	18,0	82,0
Районы Центрального Таджикистана	112,6	87,4	113,5	86,5	113,3	86,7	113,3	86,7

Рассчитано авторами по: Регионы Республики Таджикистан. -Душанбе: АСПРТ, 2014. -С.26-27.

Воздействие на спрос и предложение социального состава населения сказывается в частности, на структуре расходов на покупку товаров в семьях рабочих, служащих и дехкан с одним и тем же уровнем душевого дохода. Структура товарных расходов в этих семьях существенно различается. Так, в семьях рабочих и служащих весьма велика доля расходов на покупку продуктов питания. В дехканских же семьях эта доля значительно меньше. И наоборот, доля расходов на покупку непродовольственных товаров в семьях дехкан намного больше, чем в семьях рабочих и служащих. Все это обусловливается спецификой труда, условий быта и образа жизни разных социальных групп населения.

На структуру покупательского спроса воздействуют и многие другие факторы общего характера. Все они в большей или меньшей степени влияют на процесс формирования покупательского спроса на рынке потребительских товаров. Наряду с общими факторами имеются сугубо специфические, которые влияют на спрос и предложение только на вполне определенные товары и группы товаров, что связано, как правило, с особенностями потребительских свойств отдельных товаров. Это относится в основном к ТДП, таким, как мебель, холодильники, стиральные машины, телевизоры, швейные машины. При формировании спроса на данные товары действуют те же факторы, что и на спрос на товары повседневного и периодического спроса, но вместе с тем имеются специфические факторы, обусловленные особенностями потребления этих товаров. Особенностями товаров длительного пользования является то, что их потребление и приобретение существенно разделены во времени, и они в основном предназначены для совместного семейного пользования. В связи с тем, что процесс потребления ТДП как бы растянут во времени, они накапливаются у населения. В результате повышается уровень обеспеченности населения этими товарами, что существенно влияет на размеры спроса.

Данные анкетного опроса еще раз подтвердили о том, что с ростом коэффициента семейности, растет обеспеченность семей ТДП.

Например, данные табл. 5, построены на основе полученных ответов анкетного опроса. Как видно из табл. 5, самая высокая обеспеченность товарами домашнего обихода наблюдается в семьях с высоким коэффициентом (от 7 до 10 и выше человек). Высокий процент обеспечения населения сельской местности, в частности и в городах данного региона некоторыми предметами домашнего обихода как ковры

ковровые изделия, национальные одеяло - курпа и курпачи, подушки объясняется национально-этническими традициями и обычаями ведения домашнего хозяйства.

Таблица 5

Обеспеченность семей предметами домашнего обихода в зависимости от членов семей (в % к числу ответов)

Количество человек в семье	Ковры	Паласы	Трельяж	Сервант	Шифоньер	Нац. одеяла	Подушки
От 1 до 3	238,2	192,9	33,1	58,3	99,2	628,0	690,0
От 4 до 7	263,1	133,3	43,6	69,6	148,7	1434,9	1271,0
От 7 до 10	358,5	224,4	63,4	102,4	176,6	2182,8	1484,0

Рассчитано авторами по: проведенный анкетный опрос потребителей

Даже в г. Душанбе таджикская семья кроме использования в быту современных наборов мебели имеет набор национальных одеяло и подушки, обеденных столов на низких ножках и топчанов для дворов и общественных мест (чайханах, парках, санаториях и курортных зонах)

Обследование обеспеченности населения республики важнейшими ТДП, показало, что в пользовании у населения имеется достаточно большое количество предметов для проведения отдыха, обрядов и средств передвижения.

Потребление этих товаров связано с такими факторами, среди которых особое место занимает социальная принадлежность семьи, уровень доходов, размер и возраст семей, местожительства, размер и географическое расположение населенного пункта и др. По данным анкетного опроса выяснилось, что городские семьи лучше обеспечены, чем сельские семьи исследуемого нами региона домашними кинотеатрами, телевизорами LCD, LED от 30 до 108 дюймов, DVD, часами, пианино и роялями, цифровыми фотоаппаратами и кинокамерами с 3D и HD поддержками, кондиционерами зима и лето, легковыми автомобилями и т.д.

В свою очередь сельские жители больше обеспечены портативными радиоприемниками, аккордеонами, национальными видами музыкальных товаров, как рубобы, дутары, сеторы, торы, дойра, тавлак и домра т.д., а также велосипедами, мотоциклами и т.д. Если населенный пункт находится в горных и предгорных зонах, то населения предпочитает иметь в хозяйстве такие виды средств передвижения, как легковые автомобили «Нива» и «Нива-Шевролет», «Мусо» китайского производства.

Вместе с тем проведенный нами анкетный опрос в регионах показал, что фактическая обеспеченность семей многими видами этих товаров еще недостаточно для полного удовлетворения потребностей населения. Так, желаемая обеспеченность сельских семей швейными машинами, электронагревательными приборами, велосипедами, мопедами, мотоциклами, национальными музыкальными инструментами и т.д. по сравнению с городскими семьями значительно выше. Высокий уровень обеспеченности семей, исследуемый нами региона на ТДП, объясняется уровнем валового дохода домохозяйств. (табл. 6).

Таблица 6

Структура валового дохода домашних хозяйств Республики Таджикистан за 2008-2013 гг.

(в среднем на одного члена домохозяйства в месяц, сомони)

Показатели	2008	2010	2011	2012	2013	2013/ 2008, %.
Валовой доход	153,16	190,18	225,62	258,8	293,6	191,7
в т.ч.: - трудовые доходы	65,20	77,49	96,23	111,13	129,23	198,2
- социальные трансферты	4,27	8,25	9,92	13,63	16,14	3,8 раза
- доход от личных подсобных хозяйств	33,41	43,22	45,64	50,70	54,71	163,6
- доход от продажи недвижимости	2,64	0,44	0,48	0,36	0,73	37,9
- доход от собственности	0,18	0,28	0,08	0,19	0,17	94,5
- прочие денежные поступления	47,46	60,50	73,27	83,80	92,60	195,1

Рассчитано авторами по: Статистический ежегодник.- Душанбе: АСПРТ, 2013. - С.-113-114 и расчеты автора.

Анализ данных табл. 6 показывает, что с 2008 по 2013 г. происходил постепенный рост величины валовых доходов и ее составляющих: в среднем за год валовой доход домохозяйств увеличивались на 1,9 раза (293,6 сомони на одного члена домохозяйства в месяц), трудовые доходы - 2,0 раза (129,23 сомони) и доходы от личных подсобных хозяйств - 1,6 раз.

Обеспечение населения региона ТДП как основного индикатора роста благосостояния служит ориентиром определение объема и структуры рынка данных товаров, хотя уровень материального достатка домохозяйств проживающих в городе превышает уровень трудовых доходов жителей сельской местности.

За анализируемый период наблюдается рост денежных доходов и расходов населения, которые показаны в следующей таблице (табл. 7)

Таблица 7

Денежные доходы и расходы населения Республики Таджикистан за 2008-2013 гг., в текущих ценах соответствующих лет, млн. сомони

Показатели	2008	2010	2011	2012	2013	2013/2008 раза
Доходы населения, всего	9476,1	13256,0	16190,9	20161,2	22346,2	3,1
В среднем на душу населения в год, сомони	1321,0	1762,9	2098,8	2552,9	2767,7	2,1
Расходы и сбережения,	9511,2	13948,5	16393,1	22409,6	27202,1	2,8
На покупку товаров и оплату услуг	5803,7	7876,1	9097,7	11752,0	14742,6	2,5
Обязательные платежи и другие налоги и сборы	2436,6	3760,7	4936,8	5993,9	7035,7	2,9
Прирост вкладов и ценных бумаг	329,3	938,1	424,91	437,6	752,7	2,3

Рассчитано авторами по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе: АСПРТ, 2013. -С. 115-116.

Из данных вышеизложенной таблицы 7 можно сделать вывод, что с 2008 по 2013 г. происходил постепенный рост денежных доходов. Так в среднем за год, денежные доходы населения увеличились -3,1раза, расходы и сбережения соответственно - 2,8 раза, в том числе расходы на покупку товаров и услуг -2,5 раза, обязательные платежи и другие налоги и сборы -2,9 раза, а прирост вкладов и ценных бумаг только за последние годы вырос на 2,3 раза.

Исходя из этого, можем выделить следующие факторы, определяющие конъюнктуру и емкость регионального рынка ТДП, такие как;

а) экономические, как степень развития материального производства и территориального разделения труда, развития инновационных процессов промышленности и в сфере услуг, уровень и соотношение цен на предлагаемые товары и услуги, денежные доходы населения и их распределение между группами населения, наличие парка ТДП у населения и др.;

б) социальные, то есть социальная структура общества, уровень развития культуры региона, национально-этнические и бытовые особенности и традиции, политика государства в области социального обеспечения и развитие общественных фондов потребления и т.д.;

в) технические, то есть уровень технического развития региона, степень оснащенности компьютерной технологии, организация совершенствование системы интернета и развитие ее инфраструктуры и др.;

г) пиродно-климатические, как географическое расположение отдельных зон в регионе, уровень температуры воздуха в летний и зимний сезон, влажность воздуха, продолжительность отдельных сезонов и т.д.;

Так как основную часть населения – более 80% - составляют сельские и горные жители, где температура воздуха колеблется даже в летний период от +8 до +16^{0}С. В связи с этим обеспеченность сельских семей холодильниками, морозильниками, кондиционерами несколько ниже обеспеченности городских семей.

Жители северных районов и высокогорья Памирской зоны в летний период вместо холодильников используют традиционные погреба, где хранят продукты питания. Тем не менее, данные различия между потребления городских и сельских населения идет на постепенное сглаживание. На вопрос анкетного опроса: «Что намерены купить в ближайшие 2-3 года?», были получены следующие ответы. Например: 34,9% городские семьи хотят приобрести холодильники большой емкости, а в сельской местности эти данные составляют 22%.

Низкая обеспеченность семей республики сервантами, шифоньерами, шкафами объясняется тем, что традиция ведения быта особенно в северной части северных зон РЦТ связана со специально встроенными нишами в жилых помещениях для посуды, национальных одеял, курпачи и сундуков (емкости для хранения одежды, белья), которые своеобразно украшали гостиную комнату.

Наиболее высокие показатели желаемой обеспеченности семей республики товарами хозяйственного обихода как, фарфорофаянсовая посуда, эмалированная посуда, алюминиевые мантушницы, казаны, свидетельствуют о влиянии национально-бытовых факторов, как особенности приготовления и подачи горячей пищи. Например, северная зона республики потребляют такие первые горячие блюда, как суп-шурпа, суп-лапша, молочные супы, и т.д. в кисэ, а жители Южной зоны все эти блюда потребляют в больших деревянных блюдцах.

Национально-бытовые особенности приготовления пищи оказывают действенное влияние и на обеспеченность семей мантушницами, казанами, и кумганами. Манты, плов, лагман являются национальными блюдами Среднеазиатских республик. Поэтому в каждой семье можно встретить не одну мантушницу и казаны разных емкостей. Это свидетельствует о высоких показателях желаемой обеспеченности семей мантушницами 117,8% и казанами 241,9%.

В связи с жаркими климатическими условиями, исследуемыми нами региона, с его традиционным чаепитием, из года в год растет уровень потребления фарфорофаянсовых чайников и пиал, эмалированных и нержавеющих чайников, а также электрических чайников для заварки чая. На ближайший период намерены совершить покупку фарфорофаянсовых чайников в размере 9240 шт. из числа ответивших на вопросы анкетного опроса, эмалированных чайников - 2279 шт., большие плоские фарфорофаянсовые блюда для плова - 7049 шт., чайных сервизов 855 шт. и т.д.

Национально-бытовые традиции ведения домашнего хозяйства, комфортности проживания особенно в селе предпочитают потреблять вместо наборов для отдыха, журнальных столиков, мягких кресел, курпачи и подушки для отдыха, топчаны, национальные обеденные столы с невысокими ножками. Поэтому устойчивые темпы роста продажи и потребления данных товаров сохранится и в перспективе.

Несмотря на достигнутые успехи в области потребления товаров для проведения досуга жителей данного региона, в данной сфере потребления еще есть немало недостатков. Спрос населения республики на многие товары спортивно-туристического и культурного назначения и в значительной степени не удовлетворяется, материально-техническая база организации свободного времени и отдыха трудящихся не является достаточно мощной и развивается медленно. Жаркие природно-климатические условия республики способствуют развитию и совершенствованию таких видов спорта как велоспорт, авторалли, футбол, баскетбол, теннис, плавание, легкая атлетика, гимнастика и т.д. Поэтому спрос населения на спортивные одежды и снаряды данных видов спорта, инвентарь для рыбной ловле развивается быстрее, чем спрос на лыжи, коньки, и клюшки для хоккея, лодки и т.д.

Важным направлением сглаживания межрегиональных различий в уровне потребления товаров культурно-бытового назначения и хозяйственного обихода, при помощи, которой можно бороться с накоплением, является повышение культуры потребления данных товаров в сфере потребительских комплексов «Жилище, его оборудование и домашняя обстановка», «Домашнее хозяйство и бытовое обслуживание», «Средства передвижения и сопутствующие им товары и услуги», «Отдых, туризм, спорт» и «Духовные блага и культурный досуг». Последнее предусматривает сокращение дифференциации в уровне и структуре потребления семей разных регионов, достижение или максимальное приближение к 2000 г. уровней потребления товаров длительного пользования и выравнивание степени удовлетворения потребностей населения различных слоев, на данные товары в регионе. Для этого целесообразно изучит существующий норматив рациональной обеспеченности семей на ТДП в республике и с учетом происходящих изменение последних лет разработать новый более совершенный и близкий к реальным состояниям спроса населения и потребности рынка.

Таким образом, нормативами рациональной обеспеченности следует предусмотреть сохранение дифференциации в уровне и структуре потребления семей различных зон региона, включая природно-климатические и демографические

факторы развития отдельных регионов, социального состава населения, а также сложившихся национальных обычаев и традиций, не подлежащих искоренению и не препятствующих развитию прогресса рационализации быта в домашнем хозяйстве.

В процессе исследования были выявлены, что ряд нормативных показателей нуждающихся в уточнении. Например, сложившиеся традиции в самостоятельном домашнем изготовлении одежды, особенно национальной обусловили высокий уровень обеспеченности швейными машинами населения в республике, объясняется не развитием сети бытового обслуживания по пошиву одежды до периода 90-х и 2000-х гг. В настоящее время с развитием малого и семейного предпринимательства (открытия ряд ателье) в республике и ее регионах потребность на швейные машины несколько снизилось. Также нуждаются в дополнительном обосновании, некоторые разработки по отдельным регионам страны средние сроки службы некоторых технически сложных товаров в виду специфики их потребления в республике (стиральные и швейные машины, электропылесосы, холодильники и др.)

Вышеизложенный анализ и исследование регионального потребления ТДП позволили выявить особенности обеспеченности городских и сельских семей региона. Сохранение социально-демографических, национально-бытовых и природно-климатических условий республики оказывают значительное воздействие в дифференциации потребления материальных благ на перспективу. Особенно ощутима эта дифференциация в потреблении товаров для дома, оформления интерьера жилища коврами, национальными покрывалами, вручную вышитыми сюзане, скатертями, а также потребление национальных видов посуды.

Таким образом, природно-климатические условия отдельных зон республики и национально-исторические особенности также оказывают существенное влияние на объем и структуру потребления различных товаров культурно-бытового назначения и хозяйственного обихода.

Важнейшей задачей исследования рынка ТДП является определение перспективы его развития, и обеспечение правильных пропорций между выпуском данных товаров и спросом на них. Определение соотношение спроса и товарного предложения объективно обусловливается действующим при рыночных условиях основным требованиям рынка, сущность которого заключается в наиболее полном удовлетворении постоянно растущих потребностей всех членов общества. Так как в условиях рынка все ярче проявляется товарно-денежные отношения, когда потребности населения выступает в виде платежеспособного спроса, то есть потребности каждого покупателя товаров и услуг удовлетворяются по мере обеспечения его денежными доходами.

Так, среди различных определений количественных и качественных пределов платежеспособного спроса населения страны на перспективу особый интерес представляет выявление платежеспособной потребности населения на товары культурно-бытового назначения и хозяйственного обихода отдельных территориальных единиц-народов, областей, отдельных экономических районов, союзных республик. Следовательно, проблемы разработки региональных прогнозов занимают важное место в народнохозяйственном масштабе страны.

Литература

1. Аминов И. Формирование регионального рынка продовольственных товаров на основе товарно-торгового бизнеса (на материалах регионов Республики Таджикистан). Автореф. дис. док. эк. наук. - Душанбе, 2013. - 37 с.
2. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – М.: ГУВШЭ, 2001. – 495 с.
3. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 196 с.
4. Сарабекова И.З. Особенности спроса на товары культурно-бытового и хозяйственного назначения в Таджикистане // Вестник ТНУ, №6(62), серия экономических наук, часть 1. - Душанбе: «Сино» 2010.- С. 153-158.
5. Факеров Х.Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка. Душанбе: «Ирфон», 2002. – 165 с.

МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ В ЭКОНОМИКИ И ТЕХНОЛОГИИ

УДК 65

Исмоилов Д.,
д.ф.-м.н., профессор, член – корр. МАН ВШ, Инновационный Евразийский Университет, г. Павлодар, Республика Казахстан.

140000, г. Павлодар, ул. Ломова 45,
Тел: (+7 7182) 34 00 10,
E-mail: mba_ineu@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕОРИИ ОПРЕДЕЛИТЕЛЕЙ К ПРОИЗВОДСТВЕННЫМ ЗАДАЧАМ

В настоящем сообщении рассматривается одно применение теории определителей в производственных задачах.

Ключевые слова: *система линейных уравнений, определитель, минор, алгебраическое дополнение, матрица, транспонированная матрица, взаимная матрица.*

Ismoilov D.,
dr.ph.-m.sc., prof. member of corr. MANVSh, Innovative university of Eurasia, Pavlodar, Republic of Kazakstan.

140000, Pavlodar, Lomova str. 45,
Tel: (+7 7182) 34 00 10,
E-mail: mba_ineu@mail.ru

APPLICATION OF THE THEORY DETERMINANTS TO PRODUCTION PROBLEMS

In the present communication discusses one application of the theory of determinants in the production tasks.

Key words: *system of linear equations, determinant minor, the cofactor matrix, transposed matrix, mutual matrix.*

Сообщение посвящено одному из важных прикладных вопросов – применение теории систем линейных уравнений в производственных задачах. Точнее показывается, каков производственный смысл понятия алгебраического дополнения. Раскрывается производственный смысл элемента и соответствующее алгебраическое дополнение производственной (технологической) матрицы.

В целях успешного применения математических методов и моделирование при решении практических задач в различных отраслях науки, техники, теории управления, экономики и в других сферах человеческой деятельности, начиная от специалистов, инженеров, управленцев и учёных, которые занимаются не только практической деятельностью, но и исследовательской работой, требуются знания в определённом объёме науки математики.

Линейная алгебра, в том числе теория систем линейных уравнений (СЛУ), занимает особое место в составлении математических моделей. К ним относятся производственные, технические, экономические и др. задачи и их решения. Такими задачами являются технологические процессы производства, социологические

исследования, управленческие процессы, задачи экономики (особенно задача целенаправленного расхода и контроля ресурсов лицами, осуществляющими руководство в государственных производственных учреждениях и в частном предпринимательстве). Общеизвестно, что почти 80% экономических задач решается с помощью СЛУ, а многие экстремальные экономические задачи – с помощью методов линейной алгебры.

В линейной алгебре существует три основных метода исследования СЛУ: на базе применения теории определителей (теорема Крамера – квадратичные системы), метод последовательного исключения Гаусса – на базе элементарных преобразований над системой (или над расширенной матрицей СЛУ), теорема Кронекера – Капели (вопрос существования решения СЛУ) на базе теории матрицы (более точно понятие «ранга матрицы»).

В нашем сообщении мы, в основном, рассмотрим экономический смысл числовых характеристик СЛУ (элементы и соответствующие алгебраические дополнения данного элемента производственной матрицы), возникший в конкретной производственной задаче. Для наглядности рассмотрим следующую производственную задачу.

<u>Постановка задачи.</u> ***На некотором производственном предприятии для изготовления трёх видов готовой продукции:*** M_1, M_2, M_3 ***используются три вида сырья*** A_1, A_2, A_3. ***Объём расхода сырья, используемый для изготовления одной единицы готовой продукции (в конкретных учётных единицах) в определённый период времени (например, за один день), задаётся следующей таблицей***

Резерв сырья по каждому виду продукции	Объём расхода сырья для изготовления одной единицы готовой продукции			Общий объём расхода сырья за один день (в у.е.)
	M_1	M_2	M_3	
A_1	5	3	4	$N_1 = 2700$
A_2	2	1	1	$N_2 = 900$
A_3	3	2	2	$N_3 = 1600$

Найти объём ежедневной выпускаемой готовой продукции по каждому виду (объёмы затрат задаются какой-либо единицей стоимости).

Для решения этой задачи, прежде всего, составим СЛУ. С этой целью обозначим через x_1, x_2, x_3 соответственно количество ежедневно выпускаемой готовой продукции по каждому виду. Тогда в соответствии с таблицей получим СЛУ.

$$\begin{cases} 5x_1 + 3x_2 + 4x_3 = 2700 \\ 2x_1 + x_2 + x_3 = 900 \\ 3x_1 + 2x_2 + 2x_3 = 1600 \end{cases} \Leftrightarrow AX = b \quad (1)$$

где A - так называемая производственная (технологическая) матрица и

$$A = \begin{pmatrix} 5 & 3 & 4 \\ 2 & 1 & 1 \\ 2 & 1 & 1 \end{pmatrix}; \quad X = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \end{pmatrix}; \quad b = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ b_3 \end{pmatrix}. \quad (2)$$

$X-$ неизвестная матрица готовой продукции, $b-$ матрица ресурсов (базовая матрица)

Каждый элемент матрицы A характеризует объём расхода сырья для получения одной единицы итоговой продукции по каждому виду, который назовём ***мерой расхода сырья.*** Например, элемент $a_{11}=5$ выражает необходимый объем сырья первого вида для изготовления одной единицы готового продукта первого вида, и т.д.

Следуя известному правилу Крамера, сначала вычислим определитель нашей матрицы $\Delta=\det A=|A|$.

$$\Delta=|A|=\begin{vmatrix}5&3&4\\2&1&1\\2&1&1\end{vmatrix}=1\neq 0$$

Следовательно, согласно теореме Крамера наша система имеет единственное решение:

$x_1=200, x_2=300, x_3=200$ (это решение получено после вычисления трёх дополнительных определителей: $\Delta_1=200, \Delta_2=300, \Delta_3=200$ и $\Delta=1$).

Таким образом, по данному принципу технологического процесса к концу дня ***управленец*** должен принять выпущенное количество готовой продукции по каждому виду. Здесь возникает следующая **проблема** для управленца. Он должен убедиться в правильности расхода выделенного ресурса (сырья) по целевому назначению.

С этой целью, мы рекомендуется составить ***контрольную систему*** линейных уравнений вида:

$$\text{(3)}\qquad \begin{cases}N_1A_{11}+N_2A_{21}+N_3A_{31}=x_1=200\\N_1A_{12}+N_2A_{22}+N_3A_{32}=x_2=300\\N_1A_{13}+N_2A_{23}+N_3A_{33}=x_3=200\end{cases}\Leftrightarrow A^*N=X$$

где, N_1, N_2, N_3-являются соответствующими заданными объёмами сырья за один день, $A_{ij};(i,j=1{,}2{,}3)-$алгебраические дополнения элементов a_{ij} матрицы A СЛУ (1). Величины $A_{ij}-$назовём ***мерой контроля расхода (сырья,*** $N-$матрица - столбец, составленный из величин N_1, N_2, N_3, то есть $N=(N_1,N_2,N_3)'$, штрих означает транспонирование матрицы.

Матрица $A^*=(A_{ij})-$называется взаимной матрицей (матрица контроля расходов), и она также является невырожденной. Поэтому согласно теореме Крамера СЛУ контроля (3) должна иметь единственное решение $\{2700{,}900{,}1600\}$. Следует заметить, что наша система ***«контроля»*** СЛУ (3) имеет девять неизвестных $A_{ij}=(-1)^{i+j}\cdot M_{ij}$, где $M_{ij}-$ минор элемента a_{ij} и является определителем второго порядка, составленный из матрицы $A=(a_{ij})$. Тем самым они находятся однозначно по элементам матрицы A.

Таким образом, управленец по СЛУ контроля ресурсов (3) всегда имеет возможность контролировать своё производство в целом. Такую систему естественно следует назвать ***балансовой*** производственной экономической СЛУ.

В общем случае точно также формулируется и исследуется общая производственная задача, когда количество наименований готовой продукции равно любому натуральному числу n и соответственно количество видов используемого сырья также равно натуральному числу n. Сформулируем задачу в общем виде.

Постановка общей задачи. *На некотором производственном предприятии для изготовления n видов готовой продукции: $M_1, M_2, M_3, \cdots. M_n$ используются n видов сырья $A_1, A_2, A_3, \cdots. A_n$. Объём расхода сырья (в конкретных учётных единицах), расходуемый для изготовления одной единицы готовой продукции (необязательно использование всех видов сырья) в определённый период времени (например, за один день), задаётся следующей таблицей*

Резерв сырья по каждому виду продукции	Объём расхода сырья для изготовления одной единицы готовой продукции				Общий объём расхода сырья за один день (в у.е.)
	M_1	M_2	$\dots$	M_n	
A_1	a_{11}	a_{12}	$\dots$	a_{1n}	N_1
A_2	a_{21}	a_{22}	$\dots$	a_{2n}	N_2
$\dots$	$\dots$	$\dots$	$\dots$	$\dots$	$\dots$
A_n	a_{n1}	a_{n2}	$\dots$	a_{nn}	N_n

Найти объём ежедневной выпускаемой готовой продукции по каждому виду (объёмы затрат задаются какой-либо единицей стоимости).

Для решения поставленной задачи, прежде всего, составим СЛУ (для краткости в дальнейшем воспользуемся матричными обозначениями). Обозначим через $x_1, x_2, \cdots, x_n$ соответственно количество ежедневной выпускаемой готовой продукции по каждому виду в соответствие с таблицей. Тогда получим основную СЛУ.

(4) $$AX = N$$

где A - так называемая производственная (технологическая) матрица и

(5) $$A = (a_{ij})_{n\times n};\ X = (x_1, x_2, x_3)',\ N = (N_1, N_2, N_3)'$$

X – неизвестная матрица - столбец готовой продукции, N – матрица ресурсов (базовая матрица).

Каждый элемент a_{ij} матрицы A характеризует объём расхода сырья для получения одной единицы итоговой продукции по каждому виду. Величину a_{ij} назовём ***мерой расхода сырья.*** Например, элемент a_{ij} – выражает необходимый объем сырья i – го вида для изготовления одной единицы j – го готового продукта, и т.д.

Следуя правилу Крамера, сначала вычислим определитель нашей матрицы $\Delta = \det A = |A|$.

$$\Delta = |A| = \det(a_{ij})$$

Далее, исследуем задачу при условии, что $\Delta = |A| = \det(a_{ij}) \neq 0$. Следовательно, согласно теореме Крамера наша система будет иметь единственное решение:

(6) $$\Delta \cdot x_j = \Delta_j,\ j = 1,2,\cdots,n.$$

При этом, дополнительные определители Δ_j получены соответственно из основного определителя Δ СЛУ (4) путём замены элементов $j-$го столбца на столбец матрицы N. Теперь разложим Δ_j по элементам $j-$го столбца по известному правилу (см. например учебники [1,2,4, 5, 6]). Получим систему равенств:

(7) $$\Delta_j = \sum_{k=1}^{n} N_k \cdot A_{kj};\ j = 1,2,...,n.$$

В соответствии с равенствами (6) будем иметь **взаимную балансовую** СЛУ к системе (4) следующего вида

(8) $$\Delta \cdot x_j = \sum_{k=1}^{n} N_k \cdot A_{kj};\ j = 1,2,...,n,$$

Таким образом, по указанному способу организации технологического процесса на предприятиях к концу дня каждый ***управленец*** должен принять итоговое выпущенное количество готовой продукции в соответствии с равенствами (8). Здесь возникает принципиальная **проблема** для любого производителя (независимо от того, что оно государственное или частное, малое или крупное предприятие).

Управленцы должны убедиться в правильности использования выделенных ресурсов (сырья) по целевому назначению.

Таким образом, мы рекомендуем управленцам, финансистам и ответственным лицам на производстве в статистических центрах, а также в других сферах человеческой деятельности в широком смысле этого слова, деятельность которых поддаётся математическому моделированию на базе квадратичных СЛУ с единственным условием (отличность от нуля основного определителя системы), пользоваться ***контрольной*** **(*балансовой*)** ***системой*** линейных уравнений вида:

(8) $$A^* N = X;$$

(9) $$A^* = \left(A_{ij}\right)_{n\times n};\quad X = \left(x_1, x_2, x_3\right)',\ N = \left(N_1, N_2, N_3\right)'$$

где, $N-$являются соответствующими заданными (предусмотренными) объёмами сырья, для выпуска готовой продукции за один день,
$A_{ij};\ (i, j = 1,2,3)$ – алгебраические дополнения элементов a_{ij} матрицы A СЛУ (4).

Величины A_{ij} – назовём ***мерой контроля расхода*** **(*сырья*),** $X-$матрица – столбец, составленный из величин $x_1, x_2, \cdots, x_n$.

К сожалению, можно констатировать многочисленные **негативные примеры** во многих отраслях человеческой деятельности, в которых из-за отсутствия должного контроля, а порою отсутствия профессионализма или игнорирования балансовых (математических) расчётов в производственных сферах, происходят провалы достаточно обоснованных планов в сфере экономики, разрушительные экономически невыгодные процессы, банкротство крупных производственных учреждений, корпораций и центров, и многие другие нежелательные явления, приводящие к большим непредвиденным проблемам. Не зря говорят в народе: **Цифры правят Миром! Семь раз отмерь? А затем отрежь!** и т. д.

В завершении данного сообщения следует заметить, что в настоящее время проблема решения СЛУ с большим числом неизвестных достаточно хорошо разработана. Созданы соответствующие программы для применения к решению таких СЛУ с помощью быстродействующих ЭВМ, так, что нет определённых принципиальных препятствий в решении вышеназванных задач.

Естественно, мы здесь не затронули проблемы производственных процессов, связанные с оптимизационными экономическими вопросами. Как правило, в задачах где, изначально отсутствует единственное решение, специалисты довольно эффективно применяют известные методы решения оптимизационных задач с помощью науки **Линейного и нелинейного программирования**.

В частности, при исследовании многих производственных и экономических задач широко применяются различные методы линейного программирования (симплексный метод, построение двойственных задач, графический метод построения оптимального решения, дискретные методы применительно к транспортным задачам и другие) в целях нахождения оптимальных решений. Для обстоятельного знакомства с методами решения этих и ряда других задач линейного программирования можно обратиться, например, к источникам [4-8].

Следует отметить, что при решении линейных оптимизационных задач также широко применяется теория системы линейных неравенств см., например, [9].

Литература

1. Курош А. Г. Курс высшей алгебры. –М., 1974.
2. Фаддеев Д.К. Лекции по алгебре. – СПб., М.,Краснодар: Издательство Лань, 2004.
3. Исмоилов Д, Сарбасова Н.Д. Применении теории определителей к оптимизации 3одной нелинейной задачи// Вестник ИнЕУ.№1(33)., 2009.- С.139-143.
4. Исмоилов Д. Лекции по линейной алгебре и элементы линейного программирования (на таджикском языке). - Худжанд,2005.
5. Исмоилов Д. Основы линейной алгебры и линейного программирования (на таджикском языке). –Худжанд,2005.
6. Бокаева М.С. Исмоилов Д, Сарбасова Н.Д. Основы линейной алгебры и линейного программирования. – Павлодар,2011.
7. Экономико-математические методы и модели. Учебное пособие, коллектив авторов; под редакцией Макарова С.И. –М.: Кнорус, 2007.
8. Экономико-математические методы и модели. Задачник, коллектив авторов; под редакцией Макарова С.И.-М.: Кнорус, 2007.
9. Ляпин Е.С., Евсеев А.Б. Алгебра и теории чисел. Часть II. –М., 1978.

УДК 664:579.672

Зубайдов С.,
к.т.н., доцент, ТГУК

734055, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
Тел: (+992) 951709571,
E-Mail: zubaydov57@mail.ru

Тыртышный Д.О.,
Младший научный сотрудник, ПГПИ

г. Павлодар, ул. Мира 60,
Тел: (871 82) 324796,
E-Mail: priem@ppi.kz

ИССЛЕДОВАНИЕ УДЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ НЕКОТОРЫХ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

В статье исследуется удельной активности некоторых пищевых продуктов. Известно, что количество ионизирующих частиц в воздухе ежедневно меняется, поэтому значение в воздухе при повторной измерении не совпадает, а в исследуемых образцах по прошествии 1 месяца видно, что имеется тенденция к накоплению радионуклидов в своей молекулярной структуре.

Ключевые слова: *удельное активность, пищевые продукты, радионуклид, нуклид, соль, сахар, гречка.*

Zubaydov S.,
c.t.sc., docent, TSUC

734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel: (+992) 951709571,
E-Mail: zubaydov57@mail.ru

Tyrtyshny D.O.,
Junior researcher, PSPI

Pavlodar, Mir str. 60,
Tel: (871 82) 324796,
E-Mail: priem@ppi.kz

STUDY OF SPECIFIC ACTIVITY OF CERTAIN FOODSTUFFS

This article examines the specific activity of certain foods. It revealed that the number of ionizing particles in the air is changed every day, so the value is not the same in the air, and in the samples after one month shows that there is a tendency to the accumulation of radionuclides in its molecular structure.

Key words: *Specific activity, foods radionuclide nuclide, salt, sugar, buckwheat.*

Как известно, основную часть облучения население земного шара получает от естественных источников радиации. Большинство из них таковы, что избежать облучения от них совершенно невозможно.

Радиоактивные вещества могут находиться вне организма и облучать его снаружи (внешнее облучение). Радиоактивные вещества могут оказаться в воздухе, в пище или в воде и попасть внутрь организма (внутреннее облучение) [1].

Природная радиоактивность обусловлена радиоактивными изотопами естественного происхождения, присутствующими во всех оболочках земли — литосфере, гидросфере, атмосфере, биосфере.

Радиоактивные элементы условно могут быть разделены на три группы.

1. Радиоактивные изотопы, входящие в состав радиоактивных семейств, родоначальниками которых являются уран U^{238}, торий Th^{232} и актиноуран AcU^{235}.

2. Генетически не связанные с ними радиоактивные элементы: калий K^{40}, кальций Ca^{48}, рубидий Rb^{87} и др.

3. Радиоактивные изотопы, непрерывно возникающие на Земле в результате ядерных реакций, под воздействием космических лучей.

Наиболее важными из них являются углерод (C^{14}) и тритий (H^3).

Естественные радиоактивные вещества — это в основном долгоживущие изотопы с периодом полураспада 10^{8}-10^{16}лет.

Продукты питания — источники поступления радионуклидов в организм человека. По данным научного комитета по действию атомной радиации при ООН, 2/3 дозы облучения, которую человек получает от естественных источников радиации, поступает от радиоактивных веществ, попавших в организм с пищей, водой и воздухом.

Прежде чем попасть в организм человека, радиоактивные вещества проходят в окружающей среде по сложным маршрутам (рис. 1)

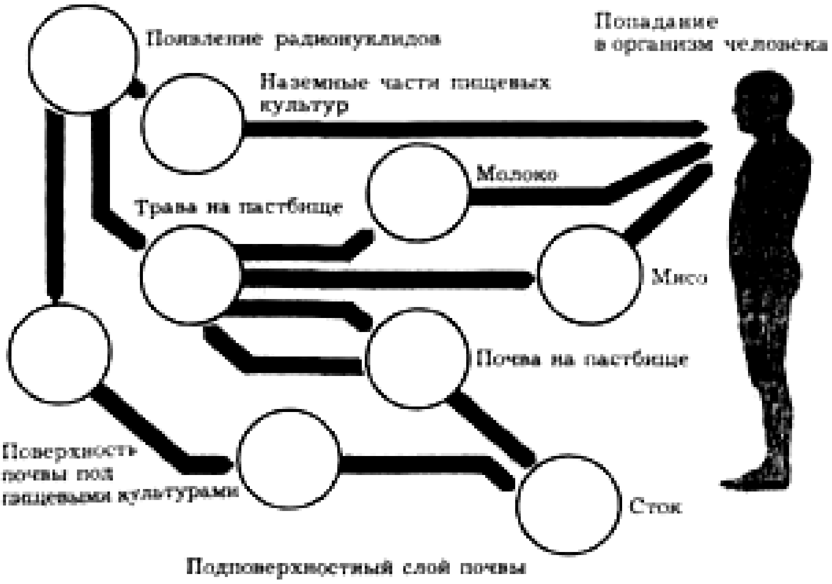

Рис. 1. Распространение радиоактивный веществ в окружающей среде.

Характер и уровень радионуклидов в продуктах питания определяется сложившейся радиационной обстановкой. Продукты питания могут содержать отдельные радионуклиды, а также различного рода их смеси. В растения радионуклиды поступают в результате непосредственного загрязнения и из почвы. Особое значение имеет прямое загрязнение растений из радиоактивного облака в период их вегетации. По степени содержания радионуклидов растения могут быть расположены в ряд: капуста — свекла — картофель — пшеница — естественная травяная растительность.

По скорости листовой абсорбции водорастворимые радионуклиды можно расположить в ряд: Cs-Ba—Sr-Pu.

Из почвы растения поглощают те радионуклиды, которые растворяются в воде. По степени поступления из почвы радионуклиды можно расположить в ряд: Sr-I-Ba—Cs—Pu— -Ce-Zn-Nb-Po.

В организм животных радионуклиды могут поступить через желудочно-кишечный тракт, органы дыхания и кожный покров. По способности концентрировать всосавшиеся радионуклиды основные органы можно расположить в ряд: щитовидная железа — печень — почки — скелет мышцы. [2]

Технологическая переработка пищевого сырья и кулинарная обработка продуктов приводят к значительному снижению содержания в них радионуклидов, удаляемых с малоценными в пищевом отношении отходами. Например, в картофеле и свекле при их очистке удаляется 30-40% Sr^{90}. При варке активность радионуклидов

снижается еще на 10-20%. Со свеклы, капусты, гороха, щавеля, грибов в отвар переходит соответственно 60, 80, 45, 50, 85% радионуклидов. При варке говядины в бульон переходит от 20 до 50% Cs^{137}, а мяса кур — до 45%.

Для измерения интенсивности ионизирующего излучения широко применяются ионизационные камеры и газовые счетчики. С помощью счетчик Гейгера-Мюллера исследовали некоторые виды пищевых продуктов выпускаемые предприятиями г. Павлодара и Павлодарской области.

С помощью установки счетчиа Гейгера-Мюллера [3] исследованы образцы, схема представлена на рисунке 2.

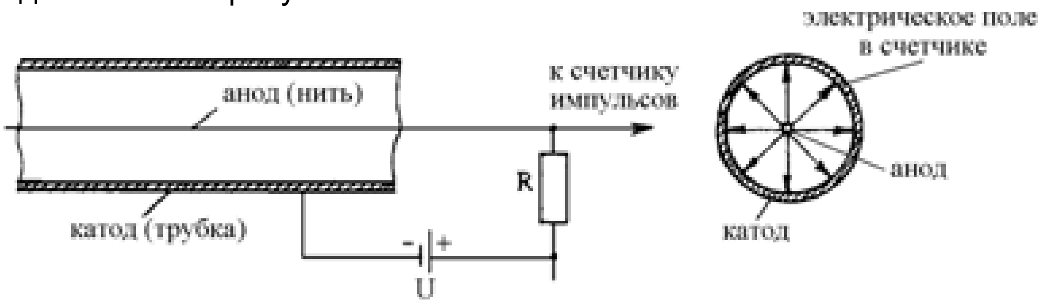

Рис. 2. Газовый счетчик в двух проекциях (с боку и с торца).

Счетчик состоит из полого металлического цилиндра, по оси которого натянута укрепленная на изоляторах нить. Цилиндр заполняется разреженным газом, например, аргоном. Между нитью, которая служит положительным электродом (анодом), и стенками трубки (катодом) батарея элементов (U) создает разность потенциалов.

По числу зарегистрированный импульсов рассчитана активность и удельная активность радионуклеидов, а так же поглощенная радиация для исследуемых образцов (табл. 1).

Таблица 1.

Результаты исследования образцов

№	Образцы	Время регистрации, $\tau_{ср}$, сек	Число импульсов $N_{ср}$	Активность A=n/τ, (Бк)	Удельная активность A_m=A/m (Бк/кг)	Поглощенная радиация N*0.75 (мкР/час)	m, 10^{-3} кг
1.	Воздух	60	19	0,3166	39,575	14,25	0,008
2.	Гречка	60 300	20 101	0,3333 0,3366	68,0	15,0 75,75	4,9
3.	Рис	60 300	25,6 108	0,4266 0,360	69,9	19,2 81,0	6,1
4.	Сахар	60	20,6	0,3433	55	15,45	6,2
5.	Молоко 7.5% жирность	60 300	27,4 126	0,4566 0,42	9,1 8,4	20,6 94,5	50
6	Соль Павлодарская предприятие «Тавалтан»	60	20,4	0,340	40,4	15,30	8,4
7.	«Аралтуз» Кызылординское производство	60	18,4	0,3067	38,3	13,8	8,0

8.	«Белорусская» (мелкая, упаковано в Павлодаре)	60	23,6	0,393	43,70	17,7	9,0
9.	Пищевая сода	60	20,6	0,343	49,7	15,45	6,9

С целью выявления достоверности данных через месяц были проведены повторные измерения некоторых образцов исследуемых ранее (табл. 2).

Таблица 2.

Результаты повторного измерения образцов

№	Образцы	Время регистрации, $τ_{ср}$, сек	Число импульсов, $N_{ср}$	Активность $A=n/τ$, (Бк)	Удельная активность $A_m=A/m$ (Бк/кг)	Поглощенная радиация N*0.75 (мкР/час)	m, 10^{-3} кг
1.	Воздух	60	22,3	0,371	46,45	16,73	0,008
2.	Соль Павлодарская предприятие «Тавалтан»	60	20,6	0,343	47,8	15,45	8,4
3.	Соль «Аралтуз» Кызылординское производство	60	18,8	0,313	42,9	14,1	8,0
4.	Соль «Белорусская» (мелкая, упаковано в Павлодаре)	60	24,1	0,401	34,8	18,075	9,0
5	Пищевая Сода	60	21	0,35	50,7	15,75	6,9

Как видно из таблицы 1 и 2, значение испускаемых импульсов, удельной активности и уровню поглощенной радиации для некоторых исследуемых объектов, почти совпадает кроме воздуха, это свидетельствует о том что, регистрация импульсов идет за счет самого исследуемого образца.

Количество ионизирующих частиц в воздухе ежедневно меняется, поэтому значение в воздухе не совпадает, а в исследуемых образцах 2 – 5 по прошествии 1 месяца видно, что имеется тенденция к накоплению радионуклидов в своей молекулярной структуре.

Литература

1. Информационный сайт Яскина А.С. / [Электронный ресурс]: http://phys-bsu.narod.ru/lib/ftt/ftt/411.htm.
2. Государственная система обеспечения единства измерений. Методики радиационного контроля. Общие требования МИ 2453-2000*
3. СанПиН 2.6.1.2523-2009. Нормы радиационной безопасности (НРБ 99/2009).

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ ТАДЖИКИСТАНА

УДК 574

Аброров Ҳ.,
ходими калони илмии ИМОГ ва Э АИ ҶТ

734002, ш.Душанбе, к. Парвин 12,
Тел: (+992) 934053061,
E-Mail: owp@tojikiston.com

Дар мақола кӯлҳои шифобахши Тоҷикистон таҳлил карда шуда, роҳҳои истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои кӯлҳои шифобахш пешниҳод карда шудааст.

***Вожаҳои калидӣ:** кӯлҳои шифобахш, сифати об, истифодаи оқилона, ҳифзи об*

КӮЛҲОИ ШИФОБАХШИ ТОҶИКИСТОН: ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНА ВА ҲИФЗИ ОНҲО

Аброров Х.,
старший научный сотрудник ИВПГ и Э АН РТ

734002, г.Душанбе, ул. Парвина 12,
Тел: (+992) 934053061,
E-Mail: owp@tojikiston.com

ЛЕЧЕБНЫЕ ОЗЕРЫ ТАДЖИКИСТАНА: РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И ИХ СОХРАНЕНИЕ

В статье проведен анализ о лечебных озерах Таджикистана и предложены пути их рационального использования, защиты и сохранение.

***Ключевые слова:** лечебные озера, качества воды, рациональное использование, сохранение воды.*

Abrorov H.,
Senior researcher of the IWPH&E AS RT

734002, Dushanbe, Parvin str. 12,
Tel: (+992) 934053061,
E-Mail: owp@tojikiston.com

MEDICAL LAKE TAJIKISTAN: MANAGEMENT AND CONSERVATION

The article analyzed the information on medicinal lakes Tajikistan and developed ways of rational and conservation of medicinal lake.

***Key words:** healing lake, water quality management, conservation of water.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни мамлакатҳои Осиё аз ҷиҳати фаровонии захираҳои обӣ аз қабили пиряххо, дарёҳо, кӯлҳо, обҳои зеризаминию маъданӣ мақоми шоиста дорад.

Бино ба маълумоти лимонологҳо дар марзи Тоҷикистон беш аз 1300 кӯл бо масоҳати умумии 709 км^2 мавҷуд мебошад. Дар байни ин кӯлҳо 20 кӯле мавҷуд аст, ки обу лойқаи шифобахш доранд. Мутаассифона, кӯлҳо ва алалхусус кӯлҳои шифобахш нисбат ба дигар унсурҳои табиати Тоҷикистон номукаммал омӯхта шудаанд. То ба имрӯз доир ба кӯлҳои кишвар аз ҷумла доир ба кӯлҳои шифобахш таълифоти ҷамъбасткунанда арзи вуҷуд накардааст. Аз ин лиҳоз мо тасмим гирифтем, ки дар заминаи таълифотҳои парокандаю номукаммал ва мушоҳидаҳои шахсии худ доир ба чанде аз кӯлҳои шифобахш, истифодаи оқилона ва ҳифзи онҳо андешаронӣ намуда бо ҳамин васила диққати муҳаққиқонро ба ҳалли ин масъалаҳои доманадор ҷалб намоем. Аз ин лиҳоз ин маърӯзаи мо хусусияти гузоришӣ дорад. Сабаби ба ин масъала рӯ овардани мо аз он манша мегирад, ки солҳои охир бо роҳу воситаҳои гуногун аз хориҷа доруҳои қалбакӣ, вақти истифодаашон сипарӣ шуда дохил гашта, на ба манфиати беморон, балки барзарари онҳо равон мегардад. Барои ҳамин ҳам қисме аз беморон аз дорухонаҳо дору намехаранд, ба табибони халқӣ, гиёҳшиносон муроҷиат мекунанд, ба курорту санаторияҳои обтабобату гилдаво рӯ меоваранд.

Вазъияти пешомада масъулонро водор менамояд, ки ба ин масъала ҷиддӣ баҳо диҳанд, барои васеъ намудани муассисаҳои обдавою гилдаво саҳми бештар гузоранд, талаботи рӯзафзунро хубтар қонеъ гардонанд. Барои ба ҳалли ин масъала хубтар ноил шудан лозим аст, ки захираҳои табиию табобатӣ (обҳои маъданӣ ва кӯлҳои шифобахш)-ро ба таври маҷмӯъ (комплексӣ) омӯхта, баҳои дурусти тиббию табобатӣ дода шавад.

Лойқаҳои шифобахш аз ҷиҳати пайдоиш **вулқонӣ** (дар назди конҳои нафт), **гили сулфидӣ** (сулфиди гидроген, гази карбонат, метан ва ғайра доранд – Оқсукон, Танобчӣ), **лойқаҳои сапропилӣ** (дар зери кӯлҳои норавон ва халиҷҳои баҳрӣ дар кӯлҳои мамнӯъгоҳи «Бешаи палангон», кӯлҳои поёнҷараёни дарёи Панҷ, Помири Шарқӣ пайдо шудаанд), **лойқаҳои торфӣ** (дар маҳалҳои ботлоқзамин) мешаванд.

Лойқаҳои шифобахш тавассути аломату хосиятҳои химиявӣ, физикӣ, механикӣ ва биологӣ (моддаҳои фаъоли биологӣ-витаминҳо, ферментҳо, ҳормонҳо) ба пӯсти бадани инсон ва системаи асаб таъсир расонида барангезишро ба амал меоранд, кори узвҳо ва системаҳои алоҳидаи баданро метезонад, мубодилаи моддаҳо авҷ мегирад, бо ғизо таъмин шуданро беҳтар мекунад, омосу варамҳоро бартараф, дардро таскин мебахшад ва ба сиҳатшавии узвҳо таъсири мусбат мерасонанд.

Гилтабобатро ба беморони аъзоҳои такяву ҳаракат (аз ҷумла сутунмӯҳра, буғумдард, мушакҳо), ҷароҳату осебҳои дершифоёбанда, бемории аз зарбу лат хӯрдани маркази системаи асаб пайдошуда, асабҳои канорӣ, бемориҳои хоси занонаю мардона, иллати меъдаю рӯда, баъзе вайрониҳои рагҳои хунгард тавсия дода мешавад.

Гилдаворо барои бемориҳои илтиҳоби шадид, бемории харчанг(рак), силкасал, бемориҳои дилу рагҳои хунгард, лоғаршавии умумии бадан ва ғайра тавсия дода намешавад.

Ҳамагуна навъу намудҳои бемориро на воситаҳои нави ташхис, доруворӣ, обу лойқаҳои шифобахш, балки табиби ҳозиқ табобат мекунад, мутаассифона, «духтур ҳама ҷо, вале табиби ҳозиқ ҷо-ҷо».

Бояд гуфт, ки илми пеллоидшиносӣ ин илми комплексӣ мебошад. Дар таҳқиқи ин соҳаи илм бояд духтурон, гидрогеологҳо, гидрохимикҳо, гидробиологҳо, гидрофизикҳо ва географҳо ҳамкории зич дошта бошанд. Мутаассифона, ҳанӯз чунин ҳамкорӣ дар Тоҷикистон ташаккул наёфтааст, вагарна кӯлҳои шифобахшро барвақттар ва сахеҳ омӯхта, истифодаи самараноки онҳоро васеъ ба роҳ монда мешуд. Ҳоло кори зиёд, мушкил, заҳматталаб, вале боифтихор дар пеш аст.

Кӯлҳои шифобахши Тоҷикистон аз ҷиҳати пайдоиши ғудолашон (котловинаашон) **тектонӣ, дарёкӯлӣ, карстӣ** ва **пиряхӣ** мешаванд. Ин кӯлҳо дар марзи Тоҷикистон нобаробар ва дар минтақаҳои биёбонию нимбиёбонии субтропикӣ ва баландкӯҳи Помир воқеъ гардидаанд. Дар ҳарду ҳолат ҳам шароити табиию географӣ барои зиндагӣ ва қабули гилдаво чандон созгор нестанд, вале ҳангоми фароҳам овардани шароити мӯътадил ин носозиро бартараф ва барои табобати ғайри гилдаво (бемории гурда) низ муваффақ шудан мумкин аст.

Аз дарёкӯлҳои давоии поёноби дарёи **Панҷ** Дарахтикӯл, Охташкӯл ва Шӯркӯл қиммати хуби табобатиро соҳибанд. Ин дарёкӯлҳо ба ҳисоби миёна 1,5-2 км тӯл, 60-150 м паҳнӣ, 0,4-8 м умқ ва 9-10 то 40-49 г/л маъданнокӣ доранд. Лойқаи зери оби ин кӯлҳо аз 0,15 то 0,6 м ғафсӣ доранд. Намнокии гил аз 37 то ба 50% ва моддаҳои органикӣ дар кӯлҳо аз 0,73 то ба 1% мерасанд, ба талаботи гилдаво ҷавобгӯй мебошанд. (Нишондиҳандаҳои морфометрии кӯлҳо дар «замима» оварда шудааст).

Шӯркӯл (Шуккӯл) 6 км ҷанубу ғарбии шаҳраки Панҷи Поён дар болои зинаи якуми дарёи Панҷ воқест, ба моҳи ҳилол шабоҳат дорад. Аз самти шимол обҳои зеризаминии сулфатию натригӣ ва аз самти ҷануб обҳои хлору магнигӣ ва гоҳо оби дарёи Панҷ ворид мешавад. Дар таркиби оби кӯл йод, бром, оҳан, мис, титан, молибден, кислотаи метаборат мавҷуд. Намакоби давоии кӯл аз 0,3 то ба 0,8 м ғафсӣ дорад. Маъданнокии оби кӯл дар самти ҷанубу ғарб 158-225 г/л, дар самти ҷанубу шарқ ба 350-375 г/л мерасад. Захираи лойқаи давоии кӯл ба 95 ҳазор тонна баробар аст. Аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои физикию химиявӣ ин лойқа ба талаботи гилдаво мувофиқ аст. Дар атрофи кӯл ташкили минтақаи ҳифзи санитарӣ муҳим аст. Лойқаи кӯл ҳанӯз истифодаи ҳақиқии худро наёфтааст.

Дарёкӯлҳои канори дарёи Чубек дар наздикии гумбази намаки Хоҷамӯмин воқеъ гардидаанд.

Ташаккули обу лойқаи ин кӯлҳо ба обҳои зеризаминии аз самти дарёи Чубек ва гумбази намаки Хоҷамӯмин воридшаванда алоқаманд мебошанд. Аз ҷиҳати таркиби химиявӣ хлоридию натригӣ ва сулфатию натригӣ иборатанд, маъданнокиашон ба 255-263 г/дм^3 мерасанд. Дар таркиби оби чашмаҳо кислотаи борат (19,5 мг/л) бром, алюминий, стронсий, манган, титан, мис, нуқра, ванадий мавҷуд аст. Аз ҷиҳати мавқеи географи дарёкӯлҳои канори дарёи Чубекро ба гурӯҳи Шарқӣ, Шимолӣ, Марказӣ ва Ҷанубӣ ҷудо мекунанд, кӯлҳои Шарқӣ ва Шимолӣ қиммати беҳтарӣ давоӣ доранд. Мутаассифона, обу лойқаи дарёкӯлҳо ва шӯробаи аз чашмаҳои канори гумбази Хоҷамӯъмин бароядаро ҳамчун маводи табобатӣ ба дараҷаи даркорӣ истифода намебаранд. Дар атрофи гумбази намак якчанд ғорҳо кашф карда шудаанд. Хуб мешуд дар заминаи лойқаҳои давоӣ, шӯробаи рӯдҳо ва ғорҳои намаки маҷмааи тиббию табобатӣ ва инфрасохтор созмон дода шавад. Тавассути ғорҳои намакдор бемориҳои диққии нафасро табобат кардан имконпазир аст, таҷрибаи ҷаҳонӣ инро собит кардааст. Созмони маҷмааи тиббию табобатӣ натанҳо барои табобати беморон, балки барои бо кор таъмин намудани сокинони музофоти Кӯлоб такони ҷиддӣ мебахшид.

Аз кӯлҳои **пайдоиши карстӣ** дошта дар музофоти <u>Кӯлоб</u> кӯлҳои Афғонделӣ, Дилоро, Пушион ва Танобчӣ маълуманд. **Кӯлҳои Танобчӣ** дар ноҳияи Темурмалик воқеъ гаштаанд ба гурӯҳи Шарқӣ ва Ғарбӣ ҷудо мешаванд. Намакоби табобатии кӯлҳои Шарқӣ ба типии сулфатию натригӣ мансуб буда, маъданнокиашон баҳорон 35 мг/л ва тобистон 320 г/л-ро ташкил медиҳанд. Намакоби муолиҷавии кӯлҳои Ғарбӣ ба типии хлору магнигӣ мансуб буда, маъданнокиашон то ба 330 г/л мерасанд. Захираи лойи кӯлҳои Танобчӣ аз рӯи дараҷаи А+В ба 19,3 ҳазор тонна баробар буда, ба талаботи гилдаво ҷавобгӯй мебошад. Бошандагони маҳаллӣ дар моҳҳои июлу

август аз лойқаи шифоии ин кӯлҳо баҳрабардорӣ мекунанд. Мутаассифона, ин маводи табобатӣ истифодаи босамари худро наёфтааст.

Ба гурӯҳи **кӯлҳои пайдоиши пиряхии муоличавӣ доштаи Помири Шарқӣ** Чуқуркӯл, Сасиққкӯл ва Шоркӯл (Шӯркӯл) мансуб мебошанд.

Чуқуркӯл дар ҳавзаи дарёи Ғунт (Аличур) ҷанубтари Яшилкӯл воқест. Дар таркиби оби кӯл хлориди натрий ва карбонати натрий бартарӣ дорад, маъданнокиаш ба 370 г/л баробар аст. Дар таркиби намакоби кӯл йод, бром, кислотаи метаборат, фтор (то 800 мг/л) ва маргимуш (то 10 мг/л) мавҷуд аст. Оби рӯду чашмаҳои ба кӯл дохилшаванда хосияти соддагӣ ва калсигӣ доранд, маъданнокиашон ба 417 мг/л баробар аст.

Сасиққкӯл шарқтар аз Яшилкӯл воқест, оби беҷараёни шӯру талх дорад. Ҳарорати лойқаи кӯл дар тобистон аз канор ба самти марказ аз 10 то ба 27^{0}C баланд мешавад. Лойқа бо метан (64,4%), нитроген (33%), оксиген (2,1%), гази турши ангишт (0,5%) ғанӣ гардидааст. Маъданнокии намакоби кӯл аз сатҳ (141 г/л) ба самти қаър (300 г/л) тағйир меёбад. Дар таркиби лойқаи кӯл, бром, бор, фтор, кислотаи метаборат, маргимуш, нуқра, мис, симоб ва ғайра дорад, қиммати шифоии онро баланд бардоштаанд.

Шоркӯл (Шӯркӯл) яке аз кӯлҳои беҷараёни шарқии Помири Шарқӣ буда, шӯр ва хосияти баланди радиоактивӣ дорад. Обу лойқаи Шоркӯлро бо мақсади табобат истифода бурдан мумкин аст.

Дар шароити баландкӯҳ воқеъ гардидани кӯлҳои шифобахши Помири Шарқӣ истифодаи онҳоро маҳдуд гардонидааст. Дар баробари истифодаи обҳои маъданӣ ба роҳ мондани истифодаи лойқаҳои шифобахш самти нави хизматрасонӣ ва ҷойҳои нави корӣ пайдо мешавад, дараҷаи зиндагӣ ва саломатии одамон беҳбудӣ меёбад.

Оқсукон ягона кӯли шифобахши серистеъмол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар ҳудуди ноҳияи Ашти вилояти Суғд воқеъ гаштааст. Он дар хамидаи байни пасткӯҳҳои Суффатоғ, Оқбел, Қизилҷар ва Шумтоғ аз сатҳи баҳр дар баландии 450 м воқеъ буда, аз маркази ноҳияи Ашт-Шайдон - 22 км, аз обанбори Қайроққум 15 км ва аз ш. Хуҷанд 82 км дур воқеъ гаштааст. Оқсукон ба тариқи арзӣ аз ғарб ба шарқ ба масофаи 13 км тӯл кашидааст, паҳниаш ба 0,5-2 км, умқаш ба 0,7 м ва майдони сатҳаш ба 8,8 километри мураббаъ мерасад. Соҳили ҷанубии кӯл байзашакл, шимолиаш аз халиҷҳои хурду нимҷазираҳо иборат, қаъраш нисбатан ҳамвор мебошад.

Табиат. Манбаъҳои обгирии Оқсуқонкӯл чандон фаровон ва боэътимод нестанд. Боронҳои баҳорӣ (200-250 мм) тавассути маҷрои рӯди муваққатии Даҳана ва сойҳои паҳлӯӣ, чашмаҳои шӯри сойи Қарокон ва чашмаҳои дигари доманакӯҳи Оқбел ба Оқсукон мерезанд. Ҳангоми тобистон (ҳарорати миёнаи июн +29^{0}C) аксари чашмаҳои шӯроби доманакӯҳҳои атроф мехушканд. Барои ҳамин ҳам андозаи сатҳ, дарозӣ ва умқи кӯл вобаста ба фаслҳои сол тағйир меёбад.

Тобистон оби Оқсуқон мехушкад ва сатҳи болои онро қабати тунуки намаки ошӣ (5 см) мепӯшад. Ин рӯйпӯш чун ҷилд лойқаи давоии дар зер хобидаро аз хушкшавии минбаъда ҳифз мекунад. Лойқаи шифобахши Оқсукон ба ҷисми зиндаи том, ки худ худашро ба низоми муайян дароварда мистад, шабоҳат дорад. Дар таркиби лойқаи кӯл 93 элементи химиявӣ, пайвастагиҳои ғайриорганикию органикӣ, микроорганизмҳо, бақияи вайроннашудаи организмҳои мурда, элементҳои радиоактивӣ, хлориди натрий, сулфати натрий, кислотаи селикат, пайвастагиҳои алюминий, оҳан, магний, бор, калий, фосфор, моддаҳои фаъоли биологӣ, (ҳормонҳо, ферментҳо, витаминҳо, антибиотикҳо) ва ғайра дигар унсуру моддаҳои химиявӣ мавҷуданд. Шӯрии об дар зимистон 10-15% ва тобистон ба 35-40% мерасад. Қисми болои лойқаи зери кӯл бастаи сиёҳи равғанмонанд буда, қабати поёнаш ранги

хокистарӣ дорад ва аз он бӯи гази гидрогенсулфид меояд. Лойқаи давоӣ асосан дар қисми шарқии кӯл воқест, ки ғафсии он ба 50 см мерасад. Асоси шифобахшандагии лойқаро ғайр аз элементу моддаҳои дар боло номбар шуда, об, гилхок, таносуби омилҳои физикӣ, механикӣ, химиявӣ ва биологӣ ташкил медиҳанд. Лойқаи шифокор зери таъсири ин омилҳо дарди баданро таскин мебахшанд, омосу варамро мегардонанд, унсуру моддаҳои нолозимро зимни мубодилаи моддаҳо тавассути системаи ихроҷ аз ҷисми бемор берун мекунанд. Тавассути лойқаи ин кӯл бемориҳои аъзоҳои такягоҳу ҳаракат, ҳозима, системаи асаб, пӯсту пай, баъзе касалиҳои хоси занонаю мардона ва ғайраро бо муваффақият табобат кардан мумкин аст. Ин лойқа хосияти косметикӣ ҳам дорад.

Аз соли 1930 ин лойқаи шифобахшро дар табобатхонаҳои физиотерапевтии ш. Хуҷанд, табобатхонаҳои ш. Душанбе ва минбаъд дар бемористонҳои Чкаловск, Конибодом, Хоҷаобигарм, Ғулакандоз, Зумрад, осоишгоҳҳои канори обанбори Қайроққум, муассисаҳои табо-батию осоишгоҳҳои ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ истифода бурда меоянд.

Ҳоло дар назди Оқсукон боргоҳи табобатӣ амал мекунад, ки дар як вақт метавонад 200-300 нафар ҳоҷатмандон ва дар бемористони Қамишқурғон (6 км дур аз кӯл) соле то 600 нафар беморонро ба табобат фаро гирад. Аз лойқаи шифобахши Оқсукон на танҳо сокинони дохили кишвар, балки сокинони ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, Россия (шаҳрҳои Москва, Тюмен, Иркутск) ва даҳхо дигар шаҳру ноҳияҳои бурунмарзӣ баръхурдор гардидаанд.

Мавзеи Оқсукон манбаи хӯби ҷамъоварии намаки ошӣ (зимнан захираи онро 1 млн. т ҳисоб карда шудааст ва соле беш аз 35 ҳазор тонна намаки ошӣ истеҳсол мешавад) буда, ноҳияҳои Тоҷикистони Шимолӣ ва баъзе музофотҳои ҷумҳуриҳои Осиёи Миёнаро бо ин маводи ҳаётан муҳими зиндагӣ таъмин карда мешавад.

Мушкилоти экологӣ. Дар баробари он ки Оқсукон ба ҳазорон маризон шифои комил бахшида, онҳоро ба кору зиндагӣ дилгарм менамояд, вале ин кӯли мӯъҷизаангез имрӯзҳо ба монанди беморон ба табобат, ғамхорӣ ва ҳифз эҳтиёҷ дорад. Агар бемории Оқсукон саҳеҳ ташхис нашавад ва ба табобат фаро гирифта нашавад, он гоҳ он фалаҷ ва ба тезӣ нобуд хоҳад шуд. Ин маънои онро дорад, ки марги Оқсукон ҳазорон маризони имрӯзу фардоро аз табобат маҳрум мемонанд. Пас, кадом омилҳо боиси коҳиши нерӯю тавони Оқсукон гардидаанд? Омилҳои ҷойдоштаро ба гурӯҳҳои табиӣ ва инсонсириштӣ тақсим намудан равост. Ба омилҳои табиӣ инҳо дохил мешаванд:

- паст шудани сифат ва миқдори лойқаи давоиро сабаб он аст, ки селу селобаҳои баҳорӣ лойқа, сангреза, шағал ва дигар ҷинсҳои дағалро шӯста аз ҷониби ғарб вориди кӯл месозад. Ин амали носавоб боиси ифлосии обу лойқаи шифобахш мегардад;
- дигар сабаб ин камшавии шӯробаи чашмаҳои доманакӯҳҳои Қизилҷару Оқбел ва дар фасли тобистон зери ҳарорати баланд хушк шудани онҳост;
- сабаби сеюм ин дар фасли тобистон хушкидани оби болои лойқаи давоӣ мебошад.

Ба омилҳои инсонсириштӣ (антропогенӣ) мансубанд:

а) Шӯробаи аз чашмаҳои мавзеи Қарокон мебаромадаро то ба кӯл омада рехтан намемонанд, зеро ин обро дар ҳавзҳо боздошта, мехушконанд аз он намаки ош мегиранд;

б) Сол то сол шумораи аҳолии мамлакат дар афзоиш мебошад, вобаста ба он дар муассисаҳои тиббию табобатӣ талабот ва эҳтиёҷ то рафт беш мегардад ва он масрафи бештари лойқаро металабад. Мувофиқи қоидаҳои маъмул муассисаҳои табобатӣ масъуланд, ки лойқаи истифодашуда, ки сифати аввалаи табобатиашро то

андозае талаф медиҳад, бозпас ба кӯл баргардонанд то ин ки он хосиятҳои шифоии худро дубора (такроран) барқарор намоянд. Аммо қисми зиёди лойқа талаф меёбад, бақияи боқимонда, умуман ба кӯл бар намегардад;

в) Одамони ба худмуоличҷа омада на дар муассисаҳои табобатӣ табобат мегиранд, балки дар болои кӯл гашту гузор менамоянд, хандак мекобанд, худашонро зери намаку лойқа мегуронанд. Аз тарафи дигар ин қабил одамон миқдори муайяни лойқаи давоиро ба халтаҳои селофанӣ андохта онро ба хона мебаранд, ки чунин амал торачҷгарист.

Тақдири минбаъдаи ин дорухонаи табиӣ ба ихтиёри қудрати табиат гузошта шудааст, онро касе назорат намекунад ва баҳри беҳдош-ти ин мӯъҷизаи табиат тадбиру ғамхории ҷиддӣ андешида намешавад.

Тадбир. Лойқаи шифокори Оқсукон ин боигарии беҳамтои миллист. Он чун ба монанди дигар сарватҳои зеризаминӣ тамомшаванда мебошад. Аз ин лиҳоз на танҳо ғами дардмандони имрӯзаро хӯрдану ҳоҷати онҳоро баровардан, балки ғами наслҳои ояндаро дар мадди назар дошта, ин лойқаро сарфаю сариштакорона истифода бурда, аз ифлосшавӣ, коҳишёбӣ ва тороҷшавӣ наҷот додан талаботи ақлу инсофи дурбинанда мебошад. Пас, чӣ бояд кард, чӣ тадбиру чораҳо андешид?

Пеш аз ҳама месазад, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба истифодаи оқилона ва ҳифзи ин сарвати табиию табобатии нодири табиат барномаи махсуси маҷмӯи таҳия ва баҳри амалӣ гаштани он тадбирҳои мушаххас андешида шавад. Яке аз чунин тадбир тадқиқоти амиқи муҳандисию гидрогеологӣ, экологию тиббӣ ва иқтисодию географӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд шароите фароҳам овардан лозим аст, ки барқароршавии лойқаи шифокори кӯл аз миқдори солонаи истифодаи он кам набошад.

а) Чӣ тавре, ки болотар изҳор доштем селу селобаҳо боиси ифлосӣ ва коҳишёбии захираи лойқаи шифобахши кӯл мегарданд. Аз ин хотир тавассути тадбирҳои муҳандисию техникӣ фаъолияти селҳоро коҳиш додан мумкин аст. Чунин тадбир бояд ба самте ҷараён ёбад, ки обҳои мавсимӣ ба осонӣ вориди кӯл шуда тавонанд, вале ҷинсҳои дағалу нолозим боздошта, таҳшин карда шавад. Бо ин мақсад сохтмони селамбор, дарғот ва ҳавзҳо ба мақсад мувофиқ хоҳад буд.

б) Сабаби дигари бад шудани сифати лойқаи давоии кӯл ин барвақт хушкидани оби болои лойқа мебошад. Пас, барои муҳайё намудани ҷараёни мӯътадили физикӣ, химиявӣ ва биологии он аз дигар манбаъҳо об оварда ба кӯл дохил кардан аст. Ин амалро бо ду роҳ таъмин кардан мумкин аст: якум бо роҳи кандани пармачоҳ ва ба сатҳ баровардани обҳои зеризаминии хоҳ ширин ва хоҳ шӯр; дуввум дар ҳолати фароҳам омадани шароити хуби молиявӣ (хоҳ дохилӣ ва хоҳ грантҳои хориҷӣ) тавассути лӯлаҳо ва обкашҳои барқӣ аз обанбори Қайроқум об овардан ба мақсад мувофиқ хоҳад буд. Барои ҳамин ҳам дар яке аз гӯшаҳои кӯл ё халиҷи он ҳавз - озмоишгоҳи мухтор сохта, рафти пайдоишу ташаккул ва барқароршавии хосиятҳои давоии лойқаро ҳаматарафа омӯхта хулоса-ҳои асосноки илмӣ баровардан лозим аст. Танҳо пас аз чунин озмоиши ҷиддӣ онро барои қисмҳои боқимондаи кӯл татбиқ кардан раво мебуд.

в) Барои таъмини сифати лойқаи шифоии кӯл ғилзати (консентратсияи) мӯътадили онро маълум намуда, баҳри бонизом нигоҳ доштани он чораю тадбир андешида шавад. Ҳар сари чанд вақт шӯробаҳои аз Қароқон барояндаро ба Оқсукон равон кардан лозим аст. Аз тарафи дигар муҳаққиқонро лозим аст, ки таъсири мусбату манфии рӯйпӯши намакро омӯхта оиди нигоҳ доштан ва ё аз байн бурдани ин рӯйпӯш тавсияҳои асоснок пешниҳод намоянд.

г) Бо мақсади аз талафоти беасос боздоштани лойқаи давоии Оқсукон, яъне бемонеа ба кӯл баргардонидани лойқаҳои истифодашуда аз тарафи муассисаҳои

табобатӣ ва аз тарафи давоҷӯён ба хона бурдани лойқа хотима дода шавад, назорати қатъӣ ҷорӣ ва дараҷаҳои гуногуни ҷарима, ҷазоҳои маъмурӣ ва ҷиноятӣ пешниҳод карда шавад.

Бо мақсади сарфаю сариштакорона истифода бурдани лойқаи давоии Оқсукон ташкили истифодаи қитъагӣ ба мақсад мувофиқ мебуд, зеро дар ин ҷараён ба сифати шифобахшидагии қитъаҳои ҷудогона баҳои миқдорию сифатӣ дода, миқдори ҳақиқии лойқаи давоӣ ба ҳисоб гирифта, баргашти лойқаи давоӣ аз тарафи муассисаҳои табобатӣ назорат бурда мешавад.

д) Хуб мешуд дар атрофи кӯли Оқсукон минтақаи сабзи санитарию истироҳатӣ - дарахтзоркунӣ ба роҳ монда мешуд, гиёҳҳои ба шароити камнамӣ ва ба гармию шӯрзамин тобовар парвариш меёфт. Шояд дар навбати аввал шинонидану парвариш намудани саксавул, черкез ба мақсад мувофиқ мебуд. Парвариши рустаниҳои алафӣ, буттагӣ ва дарахтӣ намуди атрофи кӯлро дилрабо мегардонид, тобистон ҳарорати ҳаво пасттар мегашт, чангу ғубор камтар ба амал меомад, кори харобиовари боронҳои селовар то андозае коҳиш меёфт.

Бақои умр. Ниҳоят саволе ба миён меояд, ки захираи боқимондаи лойқаи шифобахши кӯли Оқсукон барои чанд соли оянда мерасад? Барои ба ин савол ҷавоб додан моро лозим аст, ки қаблан ба чанд саволи дигар посух ёбем: 1. ҳоло дар кӯл чанд тонна (ва ё чанд метри мукааб) лойқа боқӣ мондааст; 2. ҳоло ҳар сол чанд тонна лойқа масраф мешавад; 3. дар оянда сарфи лойқа ба чанд тонна боло меравад; 4. чанд тоннаи лойқаи истифода шуда, барои барқарор намудани хосиятҳои давоӣ ба кӯл бармегардад. Ба ин саволҳо ҷавоб пайдо кардан айни замон мушкил аст, зеро дар ин самтҳо ҳисоби оморӣ вуҷуд надорад. Ҳамин қадар маълум аст, ки мувофиқи ҳисоби соли 1932 дар кӯл 100000 тонна лойқа мавҷуд буд, ва то соли 1950 30%-и он харҷ шуда 62430 т боқӣ мондааст ва он мувофиқи баъзе ҳисобҳо барои 30-50 соли оянда мерасад гуфта буданд, вале ин сана сипарӣ шуда бошад ҳам, ҳоло дар кӯл лойқа бисёр аст. Агар тахмин кунем, ки аз соли 1950 то ба имрӯз боз 30%-и лойқаи кӯл талаф ёфтааст, он гоҳ дар кӯл 41620 т лойқа боқӣ мондааст. Агар дар навбати аввал барои муассисаҳои тиббӣ 1000 т лойқа истифода, ва лойқаи истифодашуда мунтазам ба кӯл баргардонида шавад, чунон миқдор барои идомаи ояндаи кор басанда буд. Дар оянда кифоя мебуд, ки ба рақами боло соле 100 т лойқаи нав илова карда шавад, он гоҳ лойқаи кӯл барои 300-400 соли минбаъда мерасад. Ба ҳар навъе, ки набошад тадқиқоти маҷмӯиро доир ба Оқсукон идома дода, истифодаи онро дар асоси меъёри муайян, бо тартиби муайян ва мувофиқи пешниҳоди илмӣ-иқтисодӣ ба роҳ мондан аз рӯи адолат хоҳад буд.

Хулоса аз тавсифи мухтасари андешаҳои дар боло овардашуда бар- меояд, ки дар Тоҷикистон захираи лойқаҳои шифобахш дар дохили кӯлҳо фаровонанд, вале онҳо ҳанӯз ба дараҷаи кофӣ омӯхта нашудаанд. Чунин вазъият боиси он гардидааст, ки ин захираҳо ба таври оқилонаю самарабахш истифода намешаванд (истисно лойқаи Оқсукон). Доир ба истифодаи оқилона ва ҳифзи ин неъмати нодири табиат тадбиру чораҳои судманд андешида нашудаанд. Дар ҳолати фароҳам овардани шароити хуби табобат ва истироҳат давоҷӯён ба хориҷи мамлакат камтар мераванд, асъори миллӣ камтар талаф меёбад, дар дохили мамлакат табобат мегиранд, муассисаҳои тиббӣ-табобатӣ афзун мегарданд, одамон бо кор бештар таъмин мешаванд, шароити зиндагиашон беҳбудӣ меёбад.

Адабиёт

1. Аброров Ҳ. Тоҷикистон – кишвари кӯлҳои беназир. Душанбе, 2003.

2. Бедер Б.А., Чуршина Н.М. Минеральные воды Таджикистана и их использование и охрана. Душанбе, 1976.

3. Гидрогеология СССР. Т.41. Таджикская ССР. М.1972.
4. Мадумаров В. Лойқаи шифобахш. Душанбе, 1974.
5. Мальцев А.А., Фоменко В.Д. Иловые лечебные пелоиды Таджикистана.// Вопросы гидрогеологии и инженерной геологии Таджикистана». Душанбе, 1965.
6. Пачаджанов Д.Н., Патина Д.Л., Волкова Н.И. Гидрохимия поверхностных вод Таджикистана. Часть 2. Озера. Душанбе, 1999.

УДК 664.2 65.53.39 663.81

Суфиев М.М.
муаллими калон кафедраи экспертизаи
молҳо ва фаъолияти гумрук, ДДТТ

Назарбекова Н.А.
ассистенти кафедраи экспертизаи
молҳо ва фаъолияти гумрук, ДДТТ

734055, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ, 1/2.
Тел: (+992 37) 2348626,
E-mail: tguk@mail.ru

АРЗИШИ ИСТЕЪМОЛИИ ШАРБАТИ МЕВАҲО

Мақола оид ба аҳамияти ғизоӣ ва хусусияти табобатии шарбати меваҳо бахшида шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *Боғпарварӣ, шарбатҳо, витаминҳо, моддаҳои маъданӣ*

Суфиев М.М.
старший преподователь кафедры
Товарная экспертиза ир таможенное дело, ТГУК

Назарбекова Н.А.
ассистент кафедры
Товарная экспертиза ир таможенное дело, ТГУК

734055, г. Душанбе, ул. Деҳотӣ, 1/2.
Тел: (+992 37) 2348626,
E-mail: tguk@mail.ru

ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ СВОЙСТВО ПЛОДОВО-ЯГОДНЫХ СОКОВ

Статья затрагивает значение плодово-ягодных соков в питании и его лечебние свойство.

Ключевые слова: содоводство, соки, витамины, минералные вещества.

Sufiev M.M.,
Senior lecture of the Goods expertise and customs department, TSUC

Nazarbekova N. A.,
Senior lecture of the Goods expertise and customs department, TSUC

734055, Dushanbe, Dehoti str., 1/2.
Tel: (+992 37) 2348626,
E-mail: tguk@mail.ru

CONSUMER PROPERTIES OF FRUIT JUICES

Article affects the value of fruit juices in the diet and its medicinal properties.
***Key words:** horticulture, juices, vitamins, minerals.*

Шарбати меваҳо барои сиҳату саломатии одамон нақши муҳимро мебозад. Хусусан онҳоро дар вақти тару тоза будан истеъмол кардан зарур аст. Аз ин рӯ, донистани таркиби мева ва хусусияти шифоию ғизоии онҳо ниҳоят зарур аст.

Ҳангоми бо технологияи зарурӣ тайёр намудани шарбатҳо тамоми маводҳои шифоӣ ва ғизоии меваҳо пурра нигоҳ дошта мешавад. Аз он ҷумла, витаминҳо, карбогидрадҳо, мрддаҳои даббоғӣ, равғанҳои хушбӯй ва ғайраҳо. Меваҳо аз витамини С (кислотаи аскорбин) витаминҳои гурӯҳи B_1, PP, провитамини А, намакҳои минералӣ ва ғайра хеле бой аст.

Шарбати меваҳо болаззат буда, нӯшиданашон гуворо аст. Ҳангоми тайёр намудани шарбати меваҳо бояд ба меъёрҳои санитарию гигиенӣ ва бехатарии онҳо риоя намудан зарур аст.

Аввал барои тайёр намудани шарбат зарфе, ки аз ҳама ҷиҳат тоза бошад бояд истифода бурд;

Дуюм маҳсулот бояд тару тоза ва нағз пухта бошад, чунки аз меваи норасида, шарбати кам ҷудо мешавад. Қобили қайд аст, ки нақши меваҳо дар ташкил ва барқароркунии саломатии инсон ва таъмини он бо ҳар хел элементҳои зарурӣ, аз он ҷумла, витаминҳо, кислотаҳои органикӣ, моддаҳои минералӣ ва ғайра ниҳоят калон аст. Истеъмоли доимии шарбати меваҳо кори узвҳои баданро ба танзим дароварда, ҳолати руҳию ҷисмонӣ, ҳазми хӯрок, кори дилро беҳтар гардонида, муқовимати организмро аз бемориҳои сирояткунанда пурзӯр мегардонад.

Барои истеҳсоли шарбатҳо дар навбати аввал бояд ба ҷамоварӣ ва ба навъҳо ҷудо кардани маҳсулоти тару тоза диққати ҷиддӣ дод. Хулоса ба тарзи истифодаи меваҳо ҳатман риоя намуд, зеро сифати шарбатҳо ба сифати меваҳо алоқамандии зич дорад. Меваҳое, ки барои истеҳсоли шарбат ҷамоварӣ менамоянд, бояд пурра пухтагӣ бошад. Чунки дар таркиби меваҳои нимпухта миқдори қанд, моддаҳои хушбӯй ва витаминҳо каманд. Барои нигоҳ доштани витамин ва қандҳо дар меваҳо шарбати онро баъд аз ду соати ҷамоварӣ ҷудо намудан зарур аст. Агар чунин шароит фароҳам набошад, бояд меваҳоро дар таҳхонаҳои хунук, торик ва яхдонҳо то ҳарорати 1-3^{0}С нигоҳ доштан зарур аст. Пеш аз ҷудо намудани шарбати мева, меваҳоро бояд аз чангу хок ва дигар ифлосиҳо тоза карда дар об тоза бояд шуст. Пас аз шустан онҳоро камтар дар таги оби равон бояд нигоҳ дошт.Олуча, қоти сиёҳ, қоти сурхро дар сабатчаҳое, ки ҷобаҷо кардаанд, бояд шуст. Барои ин онҳоро дар зарфи калони обдор андохтан лозим аст. Себ, нок, олу ва биҳиро бошад, дар сабатча мешӯянд.

Дар таркиби шарбати ба тозагӣ ҳосилшуда, албатта ҳиссачаҳои хурди маҳсулот боқӣ мемонад. Дар шарбати баъзе меваҳо (афлесун, нок, зардолу) чунин ҳиссачаҳо дар шарбат буда, маводи муҳими ҳаётии барои бадан заруриро дорад (аз он ҷумла витаминҳо) ва тоза кардани онҳо сифати шарбатро паст мекунад. Аммо дар шарбати ангур ғайр аз маводи фаъолияти ҳаётӣ боз ҳиссачаҳои бисёр

майдакардашудаи он низ ҷой дорад. Аз ин ҷиҳат онҳоро ҷудо кардан лозим аст. Аз ҷиҳати технологӣ шарбатҳо соф, хира ва ҳамчунин бо лаҳми мева дошта тақсим мешаванд.

Шарбатҳои соф кардашудаи асилро аз як намуди мева бе омехта намудани қанд тайёр менамоянд. Дар ин шарбатҳо ҳиссачаҳои меваҳо боқӣ мемонад ва соф карда намешавад. Аз ин ранги онҳо хирашакл бошад, ҳам ба бадани одам хеле фоидаоваранд. Шарбатҳои софи асилро бо ёрии филтратсия аз ҷудо намудани таҳшинҳои онҳо ва таъсири гармӣ тайёр менамоянд, ки ранги тозаи дилкаш дорад. Аз қабили маҳсулоти соф ва асиланд. Аммо нисбат ба шарбатҳои соф кардашуда аз ҷиҳати маззаю моҳияти ғизонокиашон пастаранд.

Шарбати асили лаҳмдор аз нуқтаи назари ғизоӣ ниҳоят аълоянд ва аз меваи тару тоза фарқ надоранд. Барои истеҳсоли чунин шарбатҳо меваҳоеро истифода мебаранд, ки таркибашон аз маводи дар об ҳалшаванда бояд. Ин гуна шарбатҳо бо шакар ва бешакар тайёр карда мешаванд.

Шарбатҳоро дар зарфҳои шишиагин маҳкам мекунанд ва ҳамчун нӯшоба истифода мебаранд. Ин гуна шарбатҳо ҳангоми нигоҳ доштанашон дар зарф ба дуқабат ҷудо мешаванд. Аз ин рӯ пеш аз истифода бурдан онҳоро таконидан лозим аст. Шарбати ба тозагӣ ҷудо кардашударо, ки аз ҳиссачаҳои фаровони иборатанд, бо ёрии матоъи буммазӣ ё докаи чорқабата меполанд.Зарфи калони сирдорро дар оташ гузошта, шарбаташро то 75-80^{0}С гарм мекунандва ин ҳароратро 3-4 дақиқа нигоҳ медоранд.Гуфтан зарур аст, ки агар ин корро болои оби ҷӯшида истода анҷом диҳем, боз ҳам беҳтар мешавад.Баъди ин кор шарбати гармшударо ба ягон зарфи калони оби хунук дошта ҷойгир намуда шарбатро хунук менамоянд ва боэҳтиёт 2 соат дам медиҳанд, то ки таҳшинро ба ҳаракат наоранд. Шираи софшударо ба зарфи тоза шуста ва хунуккардашуда бо ёрии шланги резинӣ кашида мегиранд ва аз нав гарм мекунанд.

Ҳангоми ҷамъоварии меваҳо ва ҷудо намудани шарбати онҳо бояд чунин қоидаҳо риоя намуд:

1. Меваҳоро бояд боэҳтиёт ҷамоварӣ кард, то ки захмдор нашаванд ва микробҳоро ҷамъ наоранд;
2. Меваҳо бояд нағз пӯта расида ва сероб бошанд;
3. Меваҳои зарардидаро ҷудо карда гирифтан лозим аст;
4. Меваҳои пӯхтагузашта, мағорзада ва бӯйнокро истифода бурдан лозим нест;
5. Баъд аз 2 соати ҷамъоварӣ намудан ва кашонидан шарбатро ҷудо намудан зарур аст;
6. Агар барои гирифтани шарбат шароити мусоид набошад, онҳоро то фароҳам омадани шароит дар таҳхонаҳои хунук ё яхдонҳо дар ҳарорати 1-3^{0}С бояд нигоҳ дошт.

Адабиёт

1. Василев Г.А. Нагоперянц Н.А. Коммерческая товароведения и экспертиза. Москва 1997.
2. Николаева М.А. Товарная экспертиза. Москва 1998.
3. Журавлёва М.Н. Троян А.В. Товароведение продовольстенных товаров. Теоретические основы, зерномучные товары, плоды и овощи. Москва 1995.
4. Фақеров Ҳ.Н., Ҳикматов С.И., Суфиев М.М. Молшиносӣ ва экспертизаи молҳо. Душанбе: Империал-групп, 2009.

УДК 330.5(575.3):620.9.

Назарова Г. Ш.,
Ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони ДДТТ

Қаландаров А.А.,
н.и.г., дотсент, мудири кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва молияи ДИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикисто.

734055, ш.Душанбе, к. Деҳотӣ 1/2,
Тел: (+992 37) 234 86 26
E-Mail: tguk@mail.ru

ИДОРАКУНӢ ВА РУШДИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола доир ба роҳҳои тараққиёти гидроэнергетика ва идоракунии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон,бунёди стансияҳои обии барқӣ бо назардошти шароит ва имконяти кишвар мавриди назар шудааст. Дар ин маврид, ба андешаи муаллифон пеш аз ҳама манфиатҳои миллии мамлакатҳои Осиёи Марказиро ба инобат гирифтан аз аҳамият холӣ нест. Бинобар ин, Туркманистон, Узбекистон ва Тоҷикистонро зарур аст, ки мушкилотҳои мавҷударо дар ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ ҳал намоянд.

Вожаҳои калидӣ: *гидроэнергетика, ирригатсия, энергетика, энергоэкосистема, экоситема,иқтидор, обанбор.*

Назарова Г.Ш.
Ассистент кафедры мировая экономики ТГУК

Каландаров А.А.,
к.г.н., доцент, зав. кафедры экономики и финансы ИГУ при Президенте Республики Таджикиста.

734055, г.Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
Тел: (+992 37) 234 86 26
E-Mail: tguk@mail.ru

УПРАВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена решению развитию приоритетного сектора гидроэнергетики, их строительства гидроэлектростанций с учётом условиям и возможности нашей республики. Теперь должно служить интересам двух или более стран Центральной Азии (пособий: ирригационные и энергетические). Вот почему Туркменистан, Таджикистан и Узбекистан должны устранить существующие проблемы совместно.

Ключевые слова: *гидроэнергетика, ирригация, энергетика, энергоэкосистема, экосистема, мощность, водохранилищ.*

Nazarova G.S.,
Assistant of the World economy Department of the TSUC

Kalandarov A.A.,
c.g.s., associate professor, Head of the Economics and finance Department of the SMI under the President of the Republic of Tajikistan

734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel: (+992 37) 234 86 26
E-Mail: tguk@mail.ru

MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF HYDROPOWER IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article deals with the solution of priority sector development of hydropower resources of their construction advantage to the conditions of our country. Now must serve the interests of two or more countries of Central Asia (benefits: irrigation and energy). That's why Turkmenistan, Tajikistan and Uzbekistan must eliminate the existing problems jointly.

Key words: *hydro energy, irrigation, energy, energo-ecosystem, ecosystem, power, reservoir.*

Гидроэнергетика яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии халқи мамлакат буда, ҳиссаи энергияи барқ дар энергосистемаи Тоҷикистон зиёда аз 95% мебошад, ки тавлидгарони асосии барқи обӣ ин истгоҳҳоянд [1] (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Истгоҳҳои барқии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номи истгоҳи барқӣ	Иқтидор, МВТ
Норак	3000
Бойғозӣ	600
Сангтуда-1	670
Қайроққум	126
Сарбанд	240
Шаршара	29,95
Марказӣ	15,1

Ҳоло сохтмони нақби Сангтуда -2 низ анҷом ёфта, имкониятҳои дигар оид ба сохтмони чунин нақбҳо дар пешанд. Дар байни солҳои 50-80-и асри гузашта сохтмони нақбҳои барқи дар кишвари мо авҷ гирифта буд. Дар охири ин давра истеҳсоли солонаи қувваи барқ ба 16 млрд квт соат расида буд. Дар он вақт шумораи аҳолии мамлакат 4 млн нафарро ташкил медод, ки ба ҳар сар одам дар як сол 3,7 ҳаз. квт соат барқ мувофиқ меомад, ки ин нишондиҳандаи хело назаррас буд. Ин сабаб гардид, ки иқтисодиёти ҷумҳурӣ хело пеш рафт. Дар ин муҳлат маҷмӯи маҳсулоти миллӣ 13,5 баробар, маҳсулоти саноат 15,5 баробар, майдони заминҳои обёришаванда 2,2 баробар афзуда буд, ки дар обёри нақши пойгоҳҳои обкашӣ хело калон буд. Сохтани обанборҳои Қайроқум (1957) ва Норак(1978) сабаб гардид, ки майдонҳои зиёд дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ аз худ карда шаванд. Лоиҳаҳои нав оид ба тараққии ин соҳа дар солҳои 80-ум мавҷуд буданд, ки асосан бунёди накбҳои калонро дар назар доштанд.

Охири солҳои 80 –ум барномае таҳия гардида буд, ки мувофиқи он дар Точикистон бояд 8- нақби калон, аз ҷумла 3-то дар Помир сохта мешуд, ки ҳамаи онҳо бояд аз ҳисоби маблағи давлатӣ он вақта сохта мешуд. Ҳамаи ин ба он хотир буд, ки Тоҷикистон дорои захираҳои калони гидроэнергетикӣ мебошад. Ҳоло бошад вазъият оид ба истифодаи барқ хело ҳам ташвишовар мебошад. Агар қаблан дар байни мамлакатҳои минтақа доду гирифти барқ мавҷуд бошад, ҳоло ин нест. Аз ин сабаб ҳоло дар кишвари мо дар фасли зимистон 3-4,5 млрд кВт соат барқ

намерасад. Тобистон бошад 1,5 млрд кВт соат барқӣ зиёдати истеҳсол мешавад, ки харидорӣ худро надорад. Аз ин сабаб барпокунии истгоҳҳои барқӣ масъалаи афзалиятноки мамлакати мо дар олами муосир мебошад. Дар ин вақт бояд манфиатҳои ду ва бисёртарафаи мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ба инобат гирифта шавад (манфиатҳои ирригатсионӣ ва энергетикӣ). Бинобар он Туркманистон, Узбекистон ва Тоҷикистонро зарур аст, ки мушкилотҳои мавҷударо дар ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ ҳал намоянд. Барои баробар шудан ба нишондиҳандаҳои миёнаи ҷаҳонӣ бояд иқтисодиёти Тоҷикистон 6,8-11,4 баробар афзоиш ёбад, ки ин фақат дар сурати пешрафти энергетикӣ мумкин аст. Ин чорабинӣ инчунин ҳамоҳанги протоколи Киото мебошад. Чунки бунёди муассисаҳои гидроэнергетикӣ гази карбон хорич накарда муҳитро низ ифлос намекунад.Зикр бояд кард, ки дар давраи шӯравӣ оид ба ҳамгирои иҷорабиниҳо бобати риояи ҳамгирои дар ҳалли масъалаҳои гидроэнергетикӣ ва ирригатсионӣ корҳои назаррас анҷом дода мешуданд. Пас аз пошхурии давлатӣ абадқудрат оид ба ҳалли мушкилотҳои гидроэнергетикӣ ва ирригатсия дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ нофаҳмиҳо пайдошуда ин хилофатҳо дар солҳои охир чуқуртар шуда истодаанд. Чунин тезутундшавии муносибатҳо пеш аз ҳама вобастааст ба саршавии корҳои барқароркунӣ дар сохтмони нақби барқии обии Роғун бо иқтидори 3600 МВт бо обанбори 13,3 км куб ва нақбҳои Камбаратин дар Қиргизистон (ду нақб бо як обанбор дар нақби якум, бо хаҷми 5 км куб). Оид ба ҳалли ин проблемаҳо дар олам ақидаҳо гуногунанд. Аз ин лиҳоз ҳалли ин масъала бояд дар худи минтақа ба суббот расонида шавад. Сарварони дигар мамлакатҳои минтақаро зарураст, ки мушкилиҳои имрӯз сарзадаро дуруст дарк кунанд ва оид ба ҳалли воқеии масъала сари як миз нишинанд.

Моҳи апрели соли 2010 котиби генерации ТДМ Пан Ги Мун ба Осиёи Марказӣ сафар карда дар яке аз баромадҳояш гуфта буд, ки захираҳои табиии Осиёи Марказӣ бояд одилона истифода шаванд ва барои истифодаи оқилонаю одилона пеш аз ҳама сарварони мамлакатҳо ҷавобгӯянд ва бояд бо мақсади ҳалли он сари миз нишаста тавассути гуфтушунид масъаларо ҳал намоянд.

Мусаллам аст, ки афзоиши мунтазами аҳолии минтақа дар оянда сабаби боз ҳам зиёдшавии заминҳои обёришаванда ва истифодаи об мегардад (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Зиёдшавии майдони заминҳои обёришаванда дар ҳавзаи Арал (ҳаз.га).

Сол	Қазоқистон	Қирғизистон	Тоҷикистон	Туркманистон	Узбекистон	Ҷамъ
1990	782	410	706	1329	4222	7449
1995	786	416	719	1736	4298	7955
2000	786	415	719	1714	4259	8101
2010	806	434	1064	2240	4355	8899
2025	815	471	1188	2778	6441	11693

Хилофи ирригатсия захираҳои гидроэнергетикӣ, ки хело ҳам кам аз худ карда шудаанд. Масалан агар захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон 527 млрд кВт соат сол бошад, ҳоло фақат15-17 млрд аз худ карда шуда, аз 246 млрд кВт-и Қирғизистон танҳо 10-14 млрд аз худ карда шудаасту халос. Аз ин сабаб дар Осиёи Марказӣ гидроэнергетика соҳаи хело хам афзалиятнок мебошад.Зикр бояд кард, ки пешрафти гидроэнергетика ва дигар сохаҳои хоҷагии халқ дар Осиёи Марказӣ бе идоракунии оқилонаи захираҳои обӣ ғайриимкон аст, ки дар олами муосир

идоракунии ҳамгироёна беҳтарин усули идоракунии захираҳои об ҳисобидашуда,ин усулҳоро дар назар дорад:

-идоракунии захираҳои обӣ дар доираи сарҳадҳои гидрографии ҳавзаҳо; -ба ҳисобгирӣ ва истифодаи ҳама намуди захираҳои обӣ;

-мувофиқа кардани ҳавасмандии истифодабарандагони об дар соҳаҳои гуногун;

-мувофиқа кардани идоракунии захираҳои об дар сатҳҳои гуногун;

-таъмин намудани иштироки васеи мақомотҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар идоракунии захираҳои обӣ;

-риояи муносибати экосистемавӣ;

-сарфакорона,оқилона ва муфид истифода бурдани захираҳои об;

-беҳдошти таъминоти иттилоотӣ;

-амали гардонии чорабиниҳои боло сабаб мегардад, ки:

-даромад зиёд шуда сатҳи камбизоати паст фарояд;

-аҳолӣ бо кор таъмин гардад;

-саломатии аҳолӣ беҳ гардад;

-ҳифзи муҳити зист беҳ гардад;

-сатҳи маърифати экологии аҳолӣ баланд гардад.

Албатта амали гардонии ҳама гуна чорабинӣ бемавҷудияти маблағи муайян ғайриимкон аст, ки солҳои зиёд ба зиммаи давлат гузошта мешуд.

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 апрели соли 1996 таҳти №460 «Дар бораи ҷорӣ намудани пардохт ба хизматрасониҳо оид ба обтаъминкунӣ аз системаҳои давлатии обёрикунию ва обдиҳӣ» ва ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ боис гардид, ки тадриҷан ҳиссаи давлат дар ҷудокунии маблағ бо мақсади дар ҳолати мӯътадил нигоҳ доштани системаҳои обёрӣ кам гардида, ҳамагӣ ба 20% наздик буда, боқимонда зиёда аз 80% аз ҳисоби истифодабарандагони об пардохт карда шавад. Лекин ин пардохт на ҳама вақт дар ҳаҷми муайян ва сари вақтӣ амалӣ карда мешавад.

Адабиёт

1. Назриев Д., Салимов Т. Обҳои Тоҷикистон: дар бораи онҳо чӣ медонед? Душанбе,2000.
2. Валаматзоде Т.Г. Водные ресурсы: стратегия национальной и региональной политики. Экономика Таджикистана. Стратегия развития 1999 №3 с.107-113.
3. Муртазаев У.И.Водные ресурсы Таджикистана. Душанбе,2003.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2015 года. Душанбе,2006.
5. Назриев Д., Салимов Т. Обҳои Тоҷикистон: Душанбе,2000.
6. Мусоев З., Каландаров А.А. Имкониятҳои истифодабарии захираҳои обӣ-энергетикии Тоҷикистон дар шароити тағйирёбии иқлим. Душанбе, 2009.
7. Мусоев З. Масъалаҳои идоракунӣ ва самаранок истифода бурдани захираҳои обии Осиёи Марказӣ. Душанбе,2010.
8. Муртазаев У.И. Состояние и перспективы интегрированного управления водными ресурсами в Республике Таджикистан. Душанбе, 2010.
9. Мусоев 3. Водно-ледниковые ресурсы Таджикистана и их использование.// Водные ресурсы, их использование и охрана». Горький, 1985.

УДК 631.15:635.1/9

Қосимов М.
н.и.и., дотсенти ДДТТ
734055, Душанбе, ул. Деҳоти 1/2,
Тел: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

МЕВАПАРВАРӢ ЯКЕ АЗ САРЧАШМАҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии қишлоқ - мевапарварӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, аҳамияти он дар таъмини рушди иқтисодиёти минтақаҳои Тоҷикистон муайян карда шудааст.

***Вожаҳои калидӣ**: минтақа, мевапарварӣ, сарчашма, соҳаи кишоварзӣ, маводи истеъмолӣ, рушди иқтисодиёт*

Косимов М.,
к.э.н., доцент ТГУК
734055, Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
Тел: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

ФРУКТОВОДСТВО ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье исследовано фруктоводство - как один из важных отраслей сельского хозяйства, выявлено его значение в обеспечение экономического роста в регионах Таджикистана.

***Ключевые слова:** регион, фруктоводство, источник, сельское хозяйство, продукты потребления, экономический рост.*

Qosimov M.,
c.e.sc., docent of TSUC
734055, Dushanbe, Dehpti str. 1/2,
Tel: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

FRUIT-ONE OF THE SOURCES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN IN MODERN CONDITIONS

In the article studied fruit-one of the important sectors of agriculture, revealed its importance to economic growth in the regions of Tajikistan.

***Key words:** region, fruit-source, agriculture, consumer products, economic growth.*

Тоҷикистон таърихи бою бисёрсолаи боғдориро соҳиб мебошад ва аз қадимулайём боғоту ангурзори мамлакат қисми ҷудонашавандаи маводи истеъмолии аҳолии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад.

Дар давоми таърихи тулонии ҳаёту фаъолияти аҳолии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон, хусусиятҳои хоси дарахтони мевадиҳандаро омӯхта, аз байни онҳо намудҳои махсусро интихоб ва ҷойдори намуда, навъҳои беҳамто офаридааст,

ҳосили парваришёфтаро барои истеъмол чун маводи хӯрока ва махсулоти парҳезию табобати пешниход кардааст.

Зардолу яке аз меваҳои васеъпаҳнгардида ва ҳосили баланду устувордиҳанда буда, он дар манотиқи гуногуни Тоҷикистон дар давоми ҳазорсолаҳо парвариш меёбад.

Дар вилояти Суғд ва Вилояти Мухтори Бадахшони Куҳӣ меваи зардолу маводи махсусан зарури истеъмолии аҳоли ба ҳисоб меравад. Навъҳои гуногуни ин дарахти нодири мевадиҳанда дар давоми давраҳои тулони, ки аз заҳмати зиёди аҳолии маҳаллии ин ё он минтақа ба даст омадааст, бо мурури замон ба минтақаҳои дигари Осиёи Марказӣ ва берун аз он васеъ паҳн гашта, майдонҳои зиёдро ташкил менамоянд. Меваи ин дарахт, дар хакикат, баҳои арзандаи худро дар мамлакатҳои гуногуни дунё дарёфт кардааст.

Аз байни навъҳои офаридашудаи аҷдоди дарахти зардолу, ки дар манотиқи гуногуни Осиёи Маркази паҳн гардидаанд, ба монанди: «Мирсанҷали», «Қандақ», «Бобоӣ», «Хурмоӣ», «Субҳонӣ», «Исфарак», «Фалгарӣ», «Ғулингӣ» ва дигарон, истеҳсоли меваи он мавқеъи махсус доранд.

Меваи навъҳои номбурда дар минтақаҳои ҷойгиршавии онҳо барои таъмини талаботи рӯзгори мардум бо моддаҳои ғизои ва витаминхою микроэлементҳо нақши арзандаро мебозад.

Ҳудуди парвариши зардолуи дастпарвар аз 50 арзи шимолӣ то 35 арзи ҷануби ва қисман он то 61 арзи шимолӣ (Норвегия) паҳн гаштааст. Зардолу хамчун зироати дастпавар дар минтақаҳои муътадили гарм ва қисман тафсони нимкураи шимоли ва минтақаҳои гарму муътадили нимкураи ҷануби маъмул аст. Майдони боғҳои зардолу дар минтақаҳои гуногуни чахон такрибан 350 ҳазор гектарро ташкил мекунад (ҷадвали №1).

Ҷадвали 1.

Майдони боғҳои зардолу, соли 2005

№ б/т	Давлатҳои асосии истехсолкунандаи меваи зардолу	Майдони боғҳои зардолу (ҳазор /га)	Ҳосилноки, (т/га)	Ҳосили умуми, (ҳазор тонн)
1	Туркия	63,5	6,9	444,0
2	Эрон	32,0	8,9	285,8
3	Испания	22,6	6,3	142,3
4	Руссия	18,0	3,5	63,0
5	Италия	15,0	7,4	111,0
6	Фаронса	13,0	9,6	285,0
7	Марокко	12,6	7,8	97,9
8	Сурия	12,0	8,0	100,9
9	Арманистон	12,0	12,0	82,0
10	Украина	10,0	8,0	80,0
11	ИМА	7,3	12,2	88,8
12	Греция	4,7	15,9	75,0
	Ҳамагӣ	222,7	8,9	1855,7

Тоҷикистон яке аз қадимтарин минтақаи парвариши зардолу ба ҳисоб меравад. Мутобиқати хуби дарахти зардолу ба шароити махал, ҳосилдихии харсолаи он ба хама маълум аст. Меваи он аз қадимулайём аз тарафи аҳоли хамчун маводи ғизоии хуштаъму болаззат истифода карда мешуд, инчунин кисми махсулоти коркарди он ба минтақаҳои бурунмарзи содирот мегашт.

Ҳоло зардолу яке аз намуди афзалиятноки мевагии Тоҷикистон ба шумор меравад. Майдони зардолузорҳо дар Тоҷикистон тахминан баробар ба 50% майдонҳои умумии боғҳои зардолугии собиқ Давлати Шӯравӣ ё 10-12 % майдонҳои ҷаҳонии онро ташкил медиҳад. Майдони умумии феълии боғҳои зардолу дар ҷумҳурӣ 39 ҳазор гектар мебошад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Майдони боғҳои зардолу дар минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳисоби га), соли 2010

Минтақахо	Майдони боғҳои зардолу, га
Вилояти Суғд	33000
Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон	3000
Вилояти Хатлон	1700
Нохияҳои тобеи ҷумҳурӣ	1300
Дар ҷумҳури	39000

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вактҳои охир барои рушди соҳаи боғдори ва токпарвари ахмияти махсус дода, барномаи давлати оиди барқарор кардани боғҳои кухна ва бунёди боғҳои навро барои солҳои 2007-2010, инчунин бунёди боғу токзорҳои нав дар солҳои 2010-2014, (то 46900 га) қабул намудааст; аз ин ҳисоб 16700 га бояд боғҳои зардолу ташкил диҳад.

«Зардолуи тоқик» ба ақидаи А.Пулодов [8] – ин доди тайёри табиат танҳо барои истеъмол нест. Мушоҳидаҳо дар тӯлии ҳазорсолаҳо оид ба зардолу ба одамон имкон доданд, ки хусусиятҳои хоси парвариши онро омузанд, талаботашро ба ҳисоб гиранд.

Одамон дониши худро бой карда, эҳтиёҷи тағйирдиҳии табиати зардолуро ба манфиати зарурии худ равона карданд. Бо усули интихоб аз руи аломатҳои гуногун дарахтон ҷудо карда мешаванд: яке аз руи ҳосилнокӣ, дигаре аз рӯи пешпазии мева, сеюм аз руи зебогии калонии мева, чорум аз рӯи устуворӣ, ба шамолҳое, ки дар ин минтақа ҷой дорад ва ғ.

Аз меваҳои хуб донакҳоро ҷудо карда гирифта дар марзаҳо ва атрофи қитъаҳои замини худ мекориданд. Дар натиҷа як қатор навъҳои ба маҳал мутобиқ ва бо сифати баланди мева пайдо шудаанд. Ба мурури замон намунаҳои хубро бо усули пайванд афзоиш доданд. Ҳамин тавр, бо роҳи селексияи халки чунин навъҳои маъмул пайдо шуданд. Аз ҷумла: «Хурмоӣ», «Субҳонӣ», «Мирсанҷалӣ», «Бобоӣ», «Қандак», «Хучандӣ», «Моҳтобӣ», «Сафедак», «Наботак», «Фалгарӣ», «Исқодарӣ», «Кошифӣ» ва дигарҳо.

Дар Бохтар ва Суғди қадим зардолу ҳамчун рамзи тоҷиконро мебозид. Шарбати таъмаш нотакрору шифобахш аз боғҳои мевадиҳандаи Тоҷикистон имрӯз берун аз марзи он машҳур аст. Минтақаҳои қадимаи парвариши зардолу, бе шубҳа Осиёи Марказӣ (Тян-Шани ғарбӣ), ба ҳисоб меравад.

Тавассути ҷустуҷуиҳои археологӣ дар водиҳои Зарафшону Фаргона донакҳои зардолу ёфт шудаанд, ки ба 5-6 ҳазорсолаи то давраи мо тааллуқ доранд [3].

Муҳимтарин минтақаҳои қадимаи парвариши зардолу водиҳои Фаргонаю Зарафшон мебошанд. 65% майдони умумии зардолузорҳои Осиёи Марказӣ дар водиҳои Фарғонаю Зарафшони вилояти Суғд ҷойгир шудаанд. Хусусиятҳои биологии зардолу гуногун мебошанд. Навъҳои зардолуи дар ҳудуди Тоҷикистон паҳнгашта ба намуди «Armeniaca Vulgarislam» тааллуқ дошта ба гуруҳи Осиёи Марказӣ дохил мешаванд.

Дар баъзе мавридҳо миқдори ниҳоят ками дарахтон аз намуди A.dasycarpa [7] во мехурад. Зардолуи маҳалли навъу шаклу намунаҳои хеле зиёд дошта аз руи давраҳои пухта расидани мева шакл, андоза, ранг, таъм, сифатҳои технологи, таркиби химиявӣ ба баъзе хусусиятҳои биохимиашон тафовут доранд [2,3,4,6,8]. Хусусияти фарққунандаи биологии навъҳои махали аз навъҳои аврупои - ин гули худгардолуднашавандаи онҳо мебошад [5,6]. Синну соли кисми зиёди навъу шаклҳои дарахтони зардолуи махалли, ки бепайванданд (хасаки), аз 75-80 сол зиёд буда назар ба навъҳои аврупои хело дарозумранд.

Дар дехаҳои Ворух, Чоркуҳ ва гирду атрофи нохияи Исфара: деҳаҳои Рарз, Фатмев, Зосун, Варзи- Манори нохияи Айнии вилояти Суғд дарахтони 200-250 солаи навъҳои «Хурмоӣ», «Бобоӣ», «Искодарӣ», «Фалгарӣ», «Мирсанҷалӣ» ва ғайра мавҷуданд, ки то имруз ҳосили хело зиёд медиханд ва сифати меваашон ниҳоят баланд аст.

Зардолу – дарахти нисбатан рушноидуст, ба ҳарорати пасти то 27 ва хунукии кутохмудати то -30-32° тоб оварда, осеб намебинад.

Зардолу дарахти зудамал ва тезбароваранда мебошад. Аксарияти навъхо аз 3-4 солаги ба ҳосилбандӣ сар карда дар 5-6 солагиашон ба ҳосилбании пурра медароянд. Ҳосилбандии мунтазами зардолу аз шароити иклими махал ва сатхи гузаронидани корҳои агротехники дар боғ вобаста аст.

Дар шароити Тоҷикистон навъҳое, ки моҳи май, дар давраи норасогии мева пухта мерасонд, мухлати истеъмоли меваи навро 10-20 рӯз пештар таъмин мекунанд. Бо вучуди ин, навъҳои миёнараси самти истифодабарии меваашон гуногун (тару тоза истеъмолкуни, коркарди саноати, хушккуни) нисбатан арзишнок ба ҳисоб мераванд.

Дар Тоҷикистон меваи зардолу аз қадимулайём яке аз махсулотҳои зарурии ғизои ба ҳисоб меравад. Чунки истеъмоли он гуруснагиро тез таскин бахшида, баданро бо витаминхо ва микроэлементҳои зарури таъмин мекунад ва ба шифоёбии баъзе касалиҳо дармон мебахшад.

Боигарии таркиби кимиёвии меваи зардолу аз шароити хоку иқлими парвариши он вобаста мебошад. Меваи тару тозааш дорои 7,8-32,8% моддаҳои хушк, 4,7-20 % кандхо, 1,12- 1,35% моддаҳои нитрогени, 0,38-6,8% ҷавҳар (туруши лиму ва қисман турушии себ), 4,0-7,1% пектин, 0,62-0,72% намакҳои калий, магний ва ангидроиди фосфор , 3,1-17,5 мг дар 100 г. Витамин 5,15 мг. Дар 100 гр.каротин (витамин А) ва 0,05 мг. дар100 г.витамини В мебошад. Дар таркиби меваи хушкаш 51,6-72,6% кандхо мавҷуданд. Дар меваи тару хушкаш микдори зиёди макро- ва микроэлементхо мавҷуд аст [4,5,6].

Таркиби биокимиёвии байни ин меваро ба ҳисоб гирифта, онро ба гуруҳи ғизоҳои парҳези дохил намудаанд.

Олимон исбот кардаанд, ки моддаҳои фаъоли биологии дар меваи зардолу мавҷудбуда, кобилияти аз бадани одам рафъкунонандаи моддаҳои заҳрнок ва радиоактивии зараррасон, инчунин дагалҳои нолозимро доранд.

Меваи зардолуро ҳамчун воситаи беҳтаркунандаи хазми хӯрок, мунаффас сабуккунандаи сулфа, табшикан ва пешоброн истифода мебаранд. Истеъмоли он махсусан барои кӯдакон зарур ба кадкаши ва солимгардонии бадан, кувватбахш аст. Меваи зардолу барои табобати касалиҳои меъдаю руда ва мубодилаи моддахо дар бадан тавсия карда мешавад. Истеъмоли зардолу туршии ширaи меъдаро ба танзим меорад, аз ин ру сабаби беҳтаргардии фаъолияти ҷигар ва талха мегардад. Инчунин задолуро ҳангоми шамолхурӣ истифода мебаранд. Мавҷудияти миқдори зиёди оҳан

дар меваи зардолу, хусусияти шифоии онро барои камхунӣ баррасӣ карда, барои зиёдшавии гемоглобини хун ва дарди дил ахмияти калон дорад.

Меваи пурра расидаи зардолу дорои миқдори зиёди бета-каротин провитамини «А» мебошад. Муайян карда шудааст, ки бо туфайли миқдори зиёди каротин доштан меваи зардолу организмро аз саратони шуш, меъда, масана, сурхрӯда ва касалии гулӯ ҳимоя мекунад. Барои таъмини организм бо каротин дар давоми як шабонаруз истеъмоли аз 3/4 хиссаи стакан шарбати зардолу, ё 6-8 дона меваи тару тоза ё ин ки 8-10 меваи хушки он кифоя аст.

Мавҷудияти намакҳои хаётан муҳими кали таркиби меваи зардолу хангоми истеъмоли мунтазами он, имконият ба вуҷуд меорад, ки аз организм бо воситаи пешоб моддаҳои зараровар рафъ гашта, пайдошавии касалиҳои хун ва дилу рагхо пешгири гардад.

Мавҷудияти микдори зиёди фосфор ва магний дар меваи зардолу ба зиёдшавии фаъолияти фикри ва бехтаргардии хотира мусоидат мекунанд. Магний дар мева хосияти ғизоии зардолуро афзуда, боиси он гаштааст, ки онро ба ҷойи нон истифода баранд, организми худро бо сафеда таъмин намоянд. Ин ба солимии бугумхо ва рагҳои хунгузар мусоидат мекунад. Бо вуҷуди ин, аз сабаби зиёд будани кандхо дар таркиби меваи зардолу истеъмоли онро ба шахсони гирифтори касалии диабети қанд тавсия намекунанд.

Ривояте ҳаст, ки дар куҳҳои Ҳиндустону Тибет қабилае бо номи Хиндзу зиндаги кардаасту мардумаш 100-130 сол умр медидааст ва бо зебоғӣ, солимӣ ва чолокӣ машҳур буданд.

Тадқиқотҳои олимон нишон додаст, ки 90% таркиби хӯрокашон зардолу буда аст.

Ҷадвали 3.

Зардолуҳои Тоҷикистон

Намунахо	Равғанноки, %	Туршиҳои равғани, % дар мачмуъ					
		Палминтини	Палмитолени	Стеарени	Олеини	Линолеви	C18:2/C18:1
ВВ-5	58,8	4,8	0,7	1,0	7	15,5	0,20
ВВ-6	55,8	4,6	0,7	0,9	70,2	23,6	0,34
ВВ-9	55,1	4,2	0,5	1,0	75,0	19,3	0,26
ВВ-10	58,0	4,3	0,6	0,8	79,0	15,9	0,20
Бо ҳисоби миёна	56,9	4,5	0,62	0,92	75,6	18,6	0,25
Гф-101	51,9	3,9	0,5	1,1	81,6	12,9	0,16
ГФ-104	48,0	4,3	0,5	0,7	78,3	16,8	0,21
ГФ-112	48,6	4,0	0,3	0,6	80,3	14,8	0,18
Ба ҳисоби миёна	49,5	4,07	0,43	0,8	80,1	14,8	0,18
С-9	55,7	4,8	0,4	0,9	74,9	19,0	0,25
СУ-1	50,2	4,7	0,6	0,7	66,3	27,2	0,41
СК-1	51,6	4,1	0,4	0,6	79,3	15,6	0,20
СК-3	56,5	4,6	0,4	1,1	79,0	14,9	0,19
СП-2	51,3	4,6	0,4	0,9	72,6	22,0	0,30
Ба ҳисоби миёна	53,1	4,6	0,44	0,84	74,4	19,7	0,26

Сарчашма: [2, С.18], [1,С.18] Микдори турушии ленелови нисбати турушии олейнӣ.

Дар баробари меваи тару тоза ва хушкаш, донаи он низ аҳамияти калони ғизогӣ дорад. Донаи он аз равғани баландсифат ва сафедаҳо бой буда, инчунин макро- ва микроэлементҳои барои организми инсон зарурро дорад.

Равғаннокии донаи зардолу вобаста аз навъи он 48,0- 60,4 % ташкил мекунад.

Миқдори туршиҳои равғанӣ дар таркиби донаи зардолуҳои Тоҷикистон [4].

Миқдори турушии равғани алеин дар баъзе навъхо то 81,6% ва ленолеви хос 27,2 мерасад. Махсусан турушии равғани ба сифативитамини f истифода мешавад, кимати баланд дорад. Мувофики маълумотҳои ҷадвали 5 донаи зардолу вобаста ба навъхо аз 23,1 то 31,8% сафеда дорад, аз он чумла аминокислотаҳои ивазнаша-вандаи кисмати ғизоиащон дар алохидаги нисбати этолони ФАО аз 45,5 то 110% мебошад. Микдори макро ва микроэлементхо дар таркиби донаи зардоду, вобаста аз навъи он, чунинчанд: калий 0,83-1,61%, фосфар 0,50-0,80%, магний 0,22-0,44%, сулфур 0,12-0,26%, калсий 0,1-0,36%, охан 0,003-0,007% синк-0,004-0,009% ва гайра. Дар донаи зардолу витаминҳои В1, В2, РР, В9 мавҷуд аст. Равғани аз догаи зардолу истеҳсолшавандаро дар косметика ва атторӣ васеъ истифода мебаранд. (Камолов, 2006)

Ҷадвали 4.

Микдори аминокислотаҳои ивазнашаванда ва кимати ғизои сафедаи донаи зардолу [4]

Аминокислотахо	Микдори мекрокислотахо, г/100г сафеда		Киматиғизои,% нисбат ба сафедахо (ФАО)		Этолон ФАО, г/100 сафеда
	Танирёби	Ба ҳисоби миена	Танирёби	Ба ҳисоби миена	
Лизин	2,5-3,1	2,7	45,5-56,4	49	5,5
Треонин	2,3-2,6	2,4	57,5-65	60	4,0
Валин	3,1-4,4	4,2	62-88	84	5,0
Метионин	0,4-0,8	0,6	11,4-22,9	17	3,5
Изолейтсин	3,3-4,6	3,6	82,5-115	90	4,0
Лейтсин	6,0-7,7	3,8	85,7-110	97	7,0
Тирозин	1,9-3,6	2,6		120	6
Фенилаланин	3,6-5,0	4,6			
Чамъи аминокислотаҳои ивазнашаванда	23,1-31,8	27,5	91,7-143,3	79	

Дар Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, аз он чумла дар Тоҷикистон, аз истеъмоли мунтазами зардолуи тару тоза, хушк ва инчунин донаи он дар махалҳои алохидаи одамон бо солими ва дарозумрии худ фарк мекунанд. Гули зардолу, пӯчоқи донак ва чуби зардолу дар хоҷагии халқ аҳамияти расо калон доранд.

Яке аз усулҳои коркарди мева - ин тайёр кардани хушкмеваҳо: гулинг, аштак (меваи хушки бедона) , нонаштак, аштаки хубони, аштаки Зарафшони, хушкмева бо донаи зардолу, баргак, чапоти, дона, донақшурак мебошад.

Зардолуи бо донакаш якчоя (бутун) хушк карда , махсулоти гулингиро медихад. Баромади гулинг, вобаста аз навъ ва сифати ҳосили парваришикарда, аз 20- 40 %-ро ташкил медихад. Ин махсулотро дар хамаи минтақаҳои ҷумҳури бо усули соддаи анъанави- хушконидан дар офтоб истехсол мекунанд. Меваҳои аз дарахт чидашуда бе ягон коркарди пешаки дар замин, болои маводҳои гуногун , аз кабили матоъҳои халтаги,кох, болои санг, когаз, боми иморатхо хушк карда

мешаванд. Мавриди нигох доштани махсулоти хушк, барои ҳифзи онҳо аз хашаротҳои зарарасон аҳоли гохо хушкмеваҳоро бо пудинаи хушки майдакардашуда омехта мекунанд. Ин усул хело бо тарзҳои такмилдодашудаи хушккуни иваз карда шудааст, ки ба таври васеъ дар минтақаҳои асосии зардолупарварии ҷумҳури, алалхусус вилояти Суғд чори шуда истодааст.

Аз аввали солҳои 60- уми карни XX нисбат ба фаркияти усулҳои номбурдашуда хушккунии зардолу бо сулфур дуд доданро ба кор мебаранд, инчунин як катор чорабиниҳои дигарро мегузаронанд, аз он чумла ба навъхо чудо кардани меваҳо вобаста аз сифаташон, шустани меваҳо, буридан ё кафонидан ва чудо кардани ниммеваҳо (барои гирифтани баргак), чудо кардани донак (барои аштак), дар лаълиҳо гузоштани меваҳо, тоза кардани асбобу анчоми лозими , хушконидан то камнокии на зиёда аз 18% ва ғайра.

Дар мавриди дуруст амали кардани онҳо сифати махсулоти хушккарда хуб мегардад. Баъзе аз фермерон, ба монанди Маҳмадов Ҳоҷи Абдулло аз чамоати дехоти Телмони нохияи Кумсангири вилояти Хатлон ба чои бо сулфур дуд кардан, меваҳоро дар тури металли чой карда, дар давоми чанд дакика дар чушидаи махлули содаи хӯроки нигох дошта, пас хушк мекунад. Дар натича махсулоти гулинги хушсифат мегардад.

Баргак (ғулинги бедона) – ин зардолуи хушки бе дона аст. Онро чунин тайёр мекунанд: меваҳои ба навъ чудо шударо бурида, ба ду қисм чудо карда, ба лаъли бо то хушк шудан мегузаранд.

Буридан чунин ичро карда мешавад: кордро бо дасти рост капида, бо дасти чап меваро гирифта аз чои думчаи мева аз болои чоки шикам гирдогирд мебуранд.Бурриш бояд то болои донак расад. Бахри буридан меваро бо ду пала чудо карда , донакро аз он мегиранд, палаҳои буридаро ба лаъли чунон мегузоранд , ки чои бурида боло монад, то ки шираи мева ба лаъли нарехта дар даруни чойи аз донак холишуда чамъ шуда хушк шавад.

Буридани зардолу кори хело масъулиятнок аст, чунки ба сифати махсулоти хушккарда таъсири калон мерасонад. Мисол дар мавриди пурра набудани лахми мева, вакти ба кисмхо чудо кардани он чои набуридаи лахм меканад. Ингуна палахо дар вакти хушк карданмепечанд ва сифати стандартии меваи хушк гум мешавад.

Меваҳои буридашудаи кафидаро дар лаълихо гузошта, барои дуддодан бо зуди ба дудхона мегузоранд, то ки сиёх нашаванд.

Ранги меваи буридаи зардолу дар хавои кушод бо тези сиёх мешавад. Сиёхшави аз таъсири хаво бо ферменти «оксидоза»-и таркиби мева ба амал меояд. Баъди бо сулфур дуд додан, лаълихоро катор ба руи замин, аз самти шарк ба гарб мегузоранд. Аз таъсири нури офтоб меваҳои бурида намии худро гум карда, хушк мешаванд. Дар болои чойи бурида пардаи хушк пайдо мешавад. Атрофи меваи бурида ба тарафи байни он майл мекунад. Хамин, ки ин дарачаи хушкшави фаро расид (одатан ин ҳолат дар ду- се руз ба амал меояд), лаълихоро бо меваҳо дар ҳамон майдонча болои хам мегузоранд. Ба болои хар кабат лаълии холи гузошта мешавад. Дар ин гуна холат меваҳо то хадди лозими хушк мешаванд. Дар зери офтоб то хадди охирин хушк кардан тафсия дода намешавад, чунки дар ин холат палаҳои бурида хело тоб хурда, ранги махсулоти хушк сиёх мешавад. Палаҳои тайёршуда вакти бо даст гирифтан бояд хушк бошанд ,вале часпак набошанд. Агар палахоро дар кафи даст гирифта, фишор дихед, бояд онҳо бо якдигар начаспанд. Дар холати кушодани каф онҳо бояд аз як дигар ҷудо шуда шакли пештараро гиранд. Намнокии онҳо бояд аз 18% боло набошад: ин махсулоти хушкшударо аз часпидан ва вайрон шудан дар давраи нигохдори эмин медорад. Баромади баргак вобаста аз навъ 20- 30%- ро ташкил медихад.

Аштак (кайса)- зардолуи бе донак баъди дуд додан бо сулфур, яклухт хушк кардашуда, намуди хамвор ва фишурда дорад. Барои ин меваҳои тару тозаи зардолуро шуста аз онҳо меваҳои захми ва вайроншударо чудо мекунанд. Меваҳоро дар лаълихо як кабат чой карда, барои дуд додан мегузаранд.

Баъди дуд додан, лаълихоро дар майдончаи хушккуни мемонанд, ки давоми 1,5- 2,0 руз меваҳо чанде хушк шаванд. Давра ба давра аз онҳо намуна гирифта месанчанд, ки бо осони донак аз мева баъди фушурдан чудо мешавад ё на. Ин холат, ки фаро расид, ба чудо кардани донакхо аз меваҳо сар мекунанд. Меваҳоро нихоят хушкконидан лозим нест, чунки дар ин маврид аз як чанд чой пусти мева кафида, онҳо шакли мукарарии худро гум мекунанд, ин боиси паст шудани сифати хушкмева мегардад.

Барои аз донак озод кардани мева онро бо ду ангишти даст гирифта ба суи чукураки поён фишор дода, аз чои кафидаи мева донакро мебароранд. Баъди берун кардани донак, меваро каме фишурда дар лаълихо яккабата чой мекунанд. Бо ин тарз ашёи тайёркардаро бо лаълихо ба майдончаи мевахушкуни гузошта, онҳоро дар офтоб боз ду рузи дигар мехушкононанд. Давомнокии хушконидан аз 6 то 12 руз давом мекунад. Аломатҳои махсулоти тайёршуда бо мисли аломатҳои баргак мебошад. Баромади аштак вобаста аз навъ 21- 29%-ро ташкил медихад.

Раванди тайёр кардани «Нонаштак» ё аштаки хубони бо мисли тайёр кардани аштак аст. Аммо ин маврид баъди чудо кардани донак байни нимпалахо бо чои он магзи донаи зардолу, ё бодом, ё чоряки магзи чормагз чой карда мешавад.

«Аштаки Зарафшонӣ» -ро танхо дар нохияи Айни ва кухистони Мастчох тайёр мекунанд. Меваҳои аз донак тоза ва ба навъхо чудошударо тарзе мемонанд, ки палаҳои онҳо аз якдигар канда намешаванд. Пас 6-8 руз то чунин меваҳоро болои хам гузошта каме мефишоранд, то ки онҳо бо ҳамдигар часпида, шакли хашт-ро гиранд. Чунин маҳсулотро ба лаълихо гузошта дар майдончахо барои хушконидан мемонанд. Баъзе вақт аҳолии маҳалли зардолуро дар болои сангҳои хамвор хушк мекунанд.

«Чаппотӣ» (пастила) –ро бо роҳи дар лаълиҳо хушк кардани меваи зардолу дар офтоб, то расонидан ба дарачаи лозимии холати он, тайёр карда мешавад. Ин махсулот хамчун ғизои бомазза истеъмол ва барои тайёр кардани хӯрок истфода бурда мешавад.

Ғунучинӣ меваи зардолу кори меҳнатталаб буда, сарфи зиёди меҳнати дастӣ ва маблағро металабад. Дар баъзе ҳолат то 60% - и масрафи истехсоли ба ҷамъоварӣ ва ҳамлу нақли ҳосил равона мегардад.

Аз давраҳои қадим ҳосили зардолуи навъҳои маҳаллиро дастӣ ғунучин менамуданд. Чунин тарзи чиндан «халқи» гирифтааст . Давраи пухта расидани мева дар таги дарахтон чодар ё брезент паҳн карда, бо ёрии чуби дароз ба танаи шохчахо зада, меваҳоро мерезонанд. Дар натичаи шапонидан меваҳо аз думча чудо шуда, бо руи чодар мерезанд, пас онҳоро чинда ба кутихо чой мекунанд. Чиндани ҳосил бо чунин усул натичаи хуб намедихад . Аввал ин, ки меваҳои бо ин тарз чидашуда аз руи сифат ба талаботи стандарти мувофикат намекунад, чунки онҳо дар вакти афтидан захми мешаванд. Дуюм, ин усули чиндани ҳосил мехнатталаб ва самаранокиаш паст мебошад. Ғайри ин дар вакти шапонидани меваҳо навдаҳои ҳосилдех шикаста, баргхо мерезнад. Ин ба ҳосили чамъоварда танхо барои коркард дар корхонаҳои консервабарори ва барои хушконидан истифода мешаванд.

Дар шароити истехсолот бовоситаи асбобҳои соддаи боғдори меваҳо дасти гунучин мешаванд: сатилхо, сабадчахо, куттиҳои 8-10кг, чангакҳои металӣ, банд, норбонҳои боғӣ, чорпояҳо. Вале дар ин ҳолат чинакчикори беҳатарро бояд таъмин намуд.

Чидани меваҳо бо таври зерин амали мешаванд: звено аз 3-4 нафар иборат, онҳо кабат ба кабати дарахт меваҳоро чамъовари менамоянд. Як нафар дар болои норбон истода, меваҳои кабати болои шохсорро мечинад, каси дигар аз болои чорпоя ҳосили кабати мобайнро ва каси сеюм меваҳоро ки аз руи замин дасрас мебошанд, мечинад. Як нафар звено меваҳои чинакчиёнро кабул мекунад. Меваҳои ҷамъшуда фавран ба нуктаи борбанди ё майдони хушкуни фиристода мешаванд.

Чӣ тавре, ки бисёре аз олимон баҳо доданд термини «Комплекси аграрии саноатӣ» муайян кунонидани як зухурот дар муттаҳидшавии соҳаҳои истеҳсолот бо иқтисодиёт, истеҳсолкунандаҳо бо коркарди маҳсулоти хоҷагии кишлокро катъи назар аз шакли ташкили ва сабти аҳамияти хоҷагии халқи доштанаш ифода мекунад.КАС дар адабиёти иктисоди хамчун чамъи сохаҳои хочагии халке, ки ба хочагии кишлок дохил мешаванд ва ба иктисодиёт алокаманд буда хизмати истехсолоти хочагии кишлокро ичро менамоянд ва махсулоти онро ба истеъмолгарон мерасонанд машгул мебошанд ифода менамоянд.

Дар комплекси агросаноати савдо нақши асосиро мебозад.

Савдо звенои охир дар занчири иктисоди ва технологи хамчун харакати махсулоти иктисоди ва технологи хамчун харакати махсулоти хӯрока дар истеъмолот ба ҳисоб меравад.

Соҳаи бағпарварӣ яке аз чабхаи муҳимтарини комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Деҳқонони асили нохияҳои вилояти Суғд дар соҳаи боғпарварӣ, токпарварӣ, асоси пешрафти ин соҳа ниҳолпарварӣ тачрибаи беҳамто доранд. Дар парвариш ва руёнидани ҳосили дилхоҳ боғпарварони ин китьаи Тоҷикистон бо хусусиятҳои хоси худ бахри пешрафт ва таракиёти соҳа аз нишондодҳои илм, тачрибаи бойи пешкадами ачдодони худ мунтазам истифода мебаранд ва аз роху усулҳои навтарини замона бахрабар мебошанд. Солҳои 1970-1980 бо ташабус ва рохбарии Вазорати саноати хӯроквории Тоҷикистон барои хушк кардани анҷир-, куфаи себ ва зардолу аввалин маротиба аз Булғористон хушкакҳои типпи «Чачак» оварда шуда дар хочагии махсус гардонидашудаи давлатии токпарварии «Ӯротеппа» васл карда шуданд ва ба натичаҳои хуб хам ноил гардиданд. Вале афсус баробари бархам додани хочагиҳои махсуси давлати ин хушкунакхо ба сабабҳои номаълум аз байн рафтанд ва ба кисмҳои алохида чудо карда ба моликияти шахсони алоҳида мубаддал гаштанд.

Пас аз ба даст омадани истиқлолият барои баланд бардоштани сифати мевазорҳои вилояти Суғд дар кишвар, нахустин дар шахри Исфара бунед гардидани аввалин корхонаҳои коркарди меваи хушк бо технологияи нав имкониятҳои навро фароҳам овард. Аз чумла аз чониби корхонаҳои муштараки «Баракат-Исфара», ки бо сармоягузории соҳибкорони русу-точик таъсис дода шудааст, корхонаҳои «Исфарафуд», «Неъматҳои Исфара», «Исфогрупп», «Таджфрукт», «Кадр», «Саодат» ва гайра зиёда аз 20-25 намуди махсулоти меваи муосир босифат коркард ва бо истифода аз технолонияи нав банду баст намуда, махсулоти тайёрро дар кутиҳои андозаашон гуногун ва барои халу нақш мувофик ба Ҷумҳуриҳои Русия, Белорусия, Казокистон ва давлатҳои дигар ба фуруш баровардаанд. Агар соли 2014 аз шахри Исфара зиёда аз 55 ҳазор тонна меваи хушк ба хоричи мамлакат содир гардида бошад, зиеда аз 20 ҳазор тоннаи он коркард ва бандубаст гардида, баъдан ба хорича интикол дода шуда аст. Мувофики факту ракамҳои ба воситаи телефон чамъ овардашуда аз нохияи Конибодом 11 ҳазор тонна меваи хушк, аз нохияи Ашт-13 ҳазор тонна, аз ш. Хучанд 8 ҳазор, нохияи Айни 5,4 ҳазор тонна ба хоричи мамлакат ва савдои дохили фурухта шуда аст. Нақши боғдори умуман ва аз чумла меваи хушк дар иктисодиёти мамлакат нихоят калон аст.

Солҳои 1960-1970 барои мустахкам кардани саломатии аҳоли кисми шимоли Русия ва Казокистон Ҳукумати собик Иттиходи Шурави бо Карорҳои махсус ба Ҷумҳурии Узбекистон ва Тоҷикистон барои равон кардани мева, ангур, сабзавоти тару-тоза ва хусусан меваи хушк ба вилоятҳои Барнаул, Свердловск Челябинск, кишвари Хабаровск ва гайра супоришҳои катъи медод. Вазорати саноати хӯроквории Тоҷикистон аз соли 1966 ва «Точикплодвинпром» аз соли 1977, Точикматлубот бошад аз соли 1960 сар карда ба ин кор шуруъ карда буданд. Ин мавзуи махсус тахлили васеъ ва тулониро талаб мекунад.

Солҳои охир пас аз бархам хурдани Ҷумҳуриҳои собик Иттифоки Шурави ва гузаштан ба муносибатҳои иктисоди бозоргони талабот ба мева ангур сабзавоти тару тоза ва хусусан меваи хушк дар вилоятҳои Русия ва Казокистон афзуда истодааст. Талаботи аҳолии Русия, Казокистон, Хитой, Авгонистони хамсояро ба инобат нирифта сол аз сол майдони боғоту токзорро васеъ ва махсулоти онро зиёд карда истодаанд.

Агар даромади сохаи боғдори аз чумла меваи тару-тоза ва хушки зардолуро гирем дар хакикат яке аз воситаи баланд бардоштани иктисодиёти хочагиҳои деҳқони, фермери, кооперативҳои истехсоли, хочагиҳои коллективи, чамоави ва инфиродии вилояти Суғд ав вилояти Бадахшони Кухи ин таракки додани боғпарвари хусусан зардолупарвари ба ҳисоб меравад. Хочагиҳои вилояти Суғд аз майдони 33000 гектар боғҳои зардолузор ба ҳисоби миена агар аз хар гектар дар шакли тару тоза 145 сентнери ҳосил чамъовари карда бошад, аз ин микдор аз ҳисоби аз 4 кг меваи тар 1 кг меваи хушк тайёр карда шуда аст.

Мувофики маълумотҳои омори, хочгихо ва гайра нархи 1 кг гулинг ба ҳисоби миёна (22-30 сомони)-26 сомони, 1 кг кайса (40-45)- 42,5 сомони, 1 кг баргак (35-40)-37,5 сомони, гелоси хушк, (45-60)-52,5 сомонӣ олучаи хушк-30 сомони ва куфаи себ-30 сомони фурухта шуда аст.

Ҳамин тариқ хоҷагиҳои вилояти Суғд аз ҳисоби фуруши гулинг-87,4 тонна бо нархи 26 сомони чамъ-22620104х.сомони, кайса бо нархи42,5 сомони чамъ-2100 тонна х 42,5=89250 х.сомони, баргак бо нархи-37,5 х 2900 тонна чамъ 108750 х.сомони, гелоси хушк-бо нархи 52,5 сомони чамъ 10,7 тн х 52,5=561750 х.сомони олучаи хушк 17000х30=510000 х.сомони, куфаи себ 194000х30=598200000 х.сомони ба фуруш рафта бошад, дар соли 2014 ҷамъ вилоят танҳо аз ҳисоби меваи хушк-192636854 сомонӣ даромад-фоида, ба даст оварда аст. Аз ин 40% барои истехсол, ҷамъоварӣ, басту банд ва наклиёт харочот шуда бошад (192636854-7704=115,6 млн)-115,6 млн фоидаи сода боки мемонад.

Яке аз сарчашмаи асосии даромади ояндаи хочагиҳои вилоятҳои Суғд ва вилояти Бадахшони Кухи боғпарвари, токпарвари ва сабзавотпарвари ба ҳисоб меравад.

Масъалаи баланд бардоштани ҳосилнокии боғҳо ва зиёд кардани истехсоли мева хусусан меваи зардолу дар Тоҷикистон ва дар навбати аввал навъҳои пешпазак ва навъҳои барои тайёр намудани хушкмева , хело муҳим ва халталаб аст. Бо максади халли он татбики як катор чорабинихо зарур мебошад.

Дар Тоҷикистон дарахтони зардолу дар баландиҳои аз 330 то 3000 метр аз сатхи бахр парвариш меёбад. Бо назардошти тараккиёти ояндаи боғпарвари дар ҷумҳури як қатор минтақа ва зерминтақаҳои зардолупарварияро чудо кардан мумкин аст. Ин як қисми водиҳои Фаргона ва Зарафшони вилояти Суғд, кисми водигии вилояти Хатлон, кисми гарбии Вилояти Мухтори Бадахшони Кухӣ, минтақаҳои Рашт, инчунин нохияҳои наздикухии минтақаҳои Кулоб барои истеъмоли махалли мебошанд. Вобаста аз ин ба деҳқонону боғпарварони Тоҷикистон лозим аст, ки чораҳои ҳифз ва нигохдории намуду навъҳои хуби зардолу ва бунёди боғҳои навро

бо назардошти шароити махал, хусусиятҳои биологии навъхо ва самтҳои истифодабарии ҳосилро андешанд. Боғҳо бояд аз ҳисоби нихолҳои сифатнок бунёд ёбанд, дар онҳо сатхи баланди нигохубин таъмин гардад.

Чӣ тавре, ки дар боло нақши хушкмева дар иктисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таври равшан оварда шудааст ба ин соҳаи муҳимтарини аз ҷиҳати иқтисодӣ фоидаовар аҳмияти ҷиддӣ дода, барои рушт ва тараққӣ додани он роҳбарияти Вилояти Суғд, Вилояти Мухтори Бадахшони Куҳӣ, роҳбарони шахрҳои Исфара, Хучанд, Конибодом, нохияҳои Ашт, Айнӣ ва дигарон аҳмияти махсус зоҳир намоянд. Соҳаи боғпарварӣ, токпарварӣ ва сабзавоту картошкапарвариро ҳамчун соҳаҳои асосӣ дониста шуда, ба аҳолӣ эълон карда шавад. Чунин муносибат ба соҳа метавонад барои пешрафт таккони ҷиддӣ диҳад.

Адабиёт

1. Ашуров А. Солнечная сушка абрикоса. - Душанбе, 2010.
2. Демочкин Л. Сады на Памире. –Душанбе: «Ирфон»,1965.
3. Денисов В. П. Плодовые культуры бассейна Заравшана. – М.: ВНИИР. 1985.
4. Камолов Н. Биохимический состав семян абрикоса в Центральном и Южном Таджикистане. – Душанбе, 2002.
5. Ломакин Э. Н. Плодоводство Таджикистана. – Душанбе,1969
6. Мирзоев М.М. Культура абрикоса в Узбекистане. - Ташкент, 2000.
7. Попов М. Г. Происхождение таджикского плодоводство. –М.:ВНИИР, 1935.
8. Пулатов А. П. Таджикский абрикос. – Душанбе:, Ирфон, 1976.

УДК 61:378.146

Салимов Н.С.,
к.ф-м.н.,доцент ТГУК
734055, Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
Тел: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

БАЛЛЬНО-РЕЙТИНГОВАЯ СИСТЕМА ОЦЕНКИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ УСПЕВАЕМОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается процедура принятия экзаменов и оценка уровня знаний студентов при кредитной системе образования для преподавателей и студентов высшей школы.
Ключевые слова: *рейтинг, итоговый экзамен, балльно - рейтинговая система, кредитная технология обучения.*

Salimov N.S.,
c.ph.-m.sc., docent of TSUC
734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel: (+992 37) 2348346,
E-mail: tguk@mail.ru

POINT-RATING SYSTEM FOR ASSESSING ACADEMIC PERFORMANCE OF STUDENTS

The article discusses the procedure for the adoption of examinations and assessment of students' knowledge in the credit system of education for teachers and high school students.
Key words: *rate, the final exam, the score - rating system, credit education technology.*

Вхождение Республики Таджикистан в мировое образовательное пространство, т.е. переход образовательной системы страны на принципы Болонской Декларации предопределяет расширение связей в рамках трансграничного высшего образования. Это, соответственно, вызывает необходимость использования методики кредитной технологии обучения, в которой одно из важных положений занимает принимаемая система оценивания уровня знаний студентов.

Система оценки уровня знаний студентов при кредитной системе образования осуществляется на основе балльно-рейтинговой системы оценки показателей, которая используется в большинстве стран мира.

Рейтинговая оценка знаний студентов - это система, которая показывает деятельность студентов в течение семестра и его результаты: текущий, промежуточный и итоговый экзамен.

Кредитная технология обучения дает возможность объективно оценивать уровень знаний каждого студента. Необходимое условие в кредитной системе оценки, это иметь возможность объективно оценить уровень знаний студентов. Оценивание при кредитной технологии обучения, имеет некоторые предпочтения в том числе:

- Принимает во внимание ежедневную деятельность студентов и значительно активизирует его самостоятельную работу;
- За счет использования 100-бальной шкалы оценок, более объективно и точно оценивает уровень знания студентов;
- Для дифференциации студентов, важно обеспечить здоровую конкуренцию среди студентов, критерием которого является полученный уровень знаний, особенно при переходе на многоуровневую систему обучения;
- Дает возможность получения подробной информации о выполнении каждым студентом реализации плана самостоятельной работы.

В условиях кредитной системы образования, каждая кафедра высшей школы должна обеспечивать учебный процесс в соответствии с планом работы и снабжать необходимым учебно-методическим материалом. К таким образовательным и методическим материалам входит:

- путеводитель студента;
- конкретные рабочие программы (Силлабусы);
- учебные материалы для аудиторных занятий по каждой дисциплине (тексты лекций, планы семинарских и практических занятий, наглядные пособия, раздаточный материал т.д.);
- раздаточные материалы для самостоятельной работы студентов (текстов домашних заданий, руководство к выполнению курсовых работ, материалы самоконтроля по каждой дисциплине, рефераты, и другие учебные материалы);
- материалы для контроля уровня знаний студентов (письменные контрольные задания, письменные и электронные тесты по каждой дисциплине и т. д.;
- методические руководства для проведения учебной и производственной практики, образцы формы для отчетных документов;
- технологическая карта обучения предмета - таблица контроля учебного процесса, предмета с определением критериев оцененных баллов в соответствие с видами и формами контроля.

Кредитная система образования использует различные формы обучения и контроля, такие как:

- аудиторные занятия - лекции, практические занятия (семинары, коллоквиумы, кейсы и т.д.), лабораторные работы;
- внеаудиторные работы - индивидуальные и групповые консультации, выполнение самостоятельной работы под непосредственным руководством преподавателя, самостоятельная работа студента без участия преподавателя, организация и проведение конференций и конкурсов;
- контроль текущего уровня знаний студентов – проверка контрольных работ и домашних задач, проведение контрольных тестов по отдельным темам изучаемого предмета, защиты курсовых работ и т. д.;
- промежуточные аттестации - принятие рейтинговых экзаменов и итоговые тестовые экзамены по конкретным предметам в соответствии с индивидуальным учебным планом;
- итоговая аттестация - защита отчетов по производственной практике, защита дипломных работ, сдача государственных экзаменов по установленным квалификационным предметам.

Рейтинговая система содержит результат интегральной оценки всех видов учебной деятельности на основе учебной программы студента.

Принятая балльно - рейтинговая система оценивания знания студентов должно быть обязательным для всех преподавателей университета и имеет следующую структуру:

- 50 баллов за промежуточные экзамены;
- 50 баллов за итоговый экзамен.

При этом рейтинговые экзамены (промежуточные) включают в себя следующие части:

- баллы, которые накапливается во время сдачи выбранных частей предмета;
- баллы, полученные и накапливаемые в результате деятельности на практические занятии, семинарах, индивидуальная деятельность, тестирование и т. д.;
- баллы, полученные за выполнение курсовых работ, написания рефератов, статьей, подготовки презентаций;
- баллы для стимулирования студентов за участие в общественных мероприятиях, конкурсах и т.д.;

Так как, каждый предмет имеет свою специфику, преподаватель имеет право устанавливать количество баллов по каждому предмету, модулю, разделу или другой деятельности студентов, который указан в силлабусе.

Преподаватель, используя критерии оценивания уровня знаний студентов, оценивает каждое текущее задание, в зависимости от тех показателей, которые были указаны в силлабусе или таблице контроля обучения предмета (технологическая карта) и вводит баллы в журнале регистрации оценок.

Балльно-рейтинговая система дает возможность оценить состояние работы студентов, эффективность работы профессорско-преподавательского состава. Это позволяет управлять учебным процессом, выявлять и устранять возможные недостатки.

Балльно-рейтинговая система оценки знаний студентов применяется во всех курсах и по всем дисциплинам, изучаемом в Таджикском государственном университете коммерции (ТГУК). Оценка знаний студентов для всех форм обучения осуществляется на основе единых измерителей.

Постоянный контроль текущей работы осуществляется без прерывания занятий, предусмотренных расписанием. Видами текущего контроля являются лабораторные, практические (семинарские) и контрольные работы, семестровые или домашние задания, коллоквиумы, типовые расчеты, дискуссии, и т.д.

В зависимости от содержания и общего объема учебной нагрузки по дисциплине, определяемые *рабочей программой или силлабусом*, должны проводиться рубежные контрольно-проверочные мероприятия для промежуточной оценки знаний обучающихся по изучаемой дисциплине. Количество рубежных контрольных мероприятий должно быть не менее двух. Сроки проведения рубежного контроля указываются в графике учебного процесса по дисциплине.

Сроки сдачи всех видов текущего контроля определяются календарным графиком учебного процесса, указанным в силлабусах по дисциплине.

Количество видов текущего контроля зависит от содержания дисциплины и ее объема, которые приводятся в рабочей программе дисциплины (табл. 1).

Подготовка необходимых материалов по всем видам контроля является неотъемлемой частью работы преподавателя и соответственно кредиты дополнительно не выделяются. Количество рубежных контролей ($РК_i$) определяется

в силлабусе дисциплины и оценивается в процентах. Максимальное процентное содержание каждого рубежного контроля соответствует 100 %. Лектор выставляет оценки текущего и рубежного контроля в журнал учета успеваемости студентов.

Таблица 1.

Календарный график учебного процесса по дисциплине

«__________________________»

наименование дисциплины

Недели	1	2	3	4	5	6	7
Недельное количество контроля	Л1, СР	Л1, СР	Дз1,СР, Эс1	Л2, СР, Р1	Ср1, СР	Л3, СР	Тр1, СР
Виды контроля: Л – лабораторная работа, К – контрольная, СР – самостоятельная работа, РК – рубежный контроль, КР – курсовая работа, КП – курсовой проект, Кл – коллоквиум, Р– рефераты, Эс – эссе, Тр – типовые графические расчеты, Кс – кейс-стади и др.							

Для удобства сравнения рейтинг рассчитывается по 100 - бальной шкале. Для перевода рейтинга в четырех балльную оценку предлагается следующая шкала:

- от 1 до 49 - неудовлетворительно (2),
- от 50 до 74- удовлетворительно (3),
- от 75 до 89 - хорошо (4),
- от 90 до 100 - отлично (5).

Итоговая оценка включает:

- - текущую успеваемость – 50 баллов
- - рубежный контроль – 50 баллов
- суммарно за 7, 14, 16 недел учебы

Учет результатов текущих и промежуточных экзаменов во время выставления итоговых оценок, улучшает мотивацию и ответственность студентов.

Степень освоения отдельных тем предмета в одном периоде (до рейтинга) определяется следующим образом:

Н1 - Уровень освоения заданий в первую неделю, аналогично Н2, Н3 и т.д. для следующих недель;

n –количество выполненных заданий;

b1+b2+b3+…+bn - баллы, полученные за выполнение каждого задания;

D– поощерительные баллы со стороны преподавателя;

M1-стимулирующие и штрафные баллы со стороны руководства факультета;

Р1 -результаты первого промежуточного теста.

В1- Степень выполнения и освоения темы предмета до первого рейтинга в %;

$Р_{пр1}$-Промежуточный экзамен 1:

- **В1**=(Н1+Н2+Н3+Н4+Н5+Н6+Н7)/7– степень выполнения и освоения темы предмета до первого рейтинга в %;
- **Н(I)**=(b1+b2+b3+…+bn)/n +(-) D(I)**+(-)M1**–степень выполнения заданий на неделе;
- **$Р_{пр1}$=В1*0, 5+Р1*0,5** – итоговый балл первого промежуточного теста;

Аналогично для второго промежуточного теста:

$Р_{пр2}$=В2*0, 5+Р2*0,5- Итоговый балл второго промежуточного теста;

Если результаты первого промежуточного теста считать как составляющую часть освоения темы предмета до принятия первого рейтинга, то формула для В1 принимает следующий вид:

В1=(Н1+Н2+Н3+Н4+Н5+Н6+Н7+ **Р1**)/8

В этом случае, формула для $\mathbf{P_{пр1}}$ принимает вид:

$$\mathbf{P_{пр1}=B1}$$

а также аналогично

$$\mathbf{P_{пр2}=B2}$$

Текущий рейтинг по каждой теме, главе, разделам или модулей: собирается из суммы баллов, полученных студентом по каждому виду деятельности. Например, результаты проверки задания по 1-ой теме рассчитывается следующим образом:

Н(1)=(b1+b2+b3+…+bn)/n +(-) D(1)**+(-)М1**–степень освоения заданий и накопления баллов для каждого типа выполнения заданий темы (или модуля);

b1+b2+b3+…+bn–баллы, полученные за каждое выполненное задание темы (или модуля).

Если, для каждого задания учитывать уровень сложности, то формула принимает следуюший вид:

Н(1)=(b1*K_1+b2*K_2+b3*K_3+…+bn*Kn)/n +(-) D(1)**+(-)М1**;

Здесь K_1, K_2, K_n – коэффициент определяющий сложность каждого вопроса;

Коэффициент текущей успеваемости (за один период) определяется следующим образом:

- $k_1=(b_1+b_2+b_3+…+b_n)/(100*n)$ – коэффициент успеваемости по лабораторным работам;
- $k_2=(b_1+b_2+b_3+…+b_n)/(100*n)$ – коэффициент успеваемости по СРС;
- $k_{ту}= (k_1 + k_2)/2$ – коэффициент текущей успеваемости;
- $B_i= k_{ту} *100$ **+(–)** $\mathbf{D_i}$ – баллы за один период;
- $\mathbf{B=B_1+B_2+B_3}$ – итоговые баллы по текущей успеваемости за весь период;

Здесь:

- n – количество заданий выполненные студентом за 1 период контроля успеваемости,
- $b_1+b_2+b_3+…+b_n$ - баллы, полученные за каждую выполненную работу,
- **D**–дисциплинарные баллы.

Коэффициент текущей успеваемости меняется в пределах от 0,4 до 1.

В следующем примере рассмотрим принятие системы рейтингового оценивания по результатам обучения студентов в аудитории (главы, разделы, модули) по предметам информатики (табл. 2).

Итоговая суммирующая оценка того или иного предмета в случае принятия соотношения промежуточных и итоговых экзаменов на уровне 50% на 50%, рассчитывается по следующей формуле:

$$И_{сум}=\left[\frac{(Pпр_1+Pпр_2)}{2}\right]\cdot 0{,}5+Иэ\cdot 0{,}5 \;\mathbf{+(-)M1}$$

Здесь:

$P_{пр1}$–числовой эквивалент первого промежуточного экзамена.

$P_{пр2}$ – числовой эквивалент второго промежуточного экзамена.

Иэ – числовой эквивалент итогового экзамена.

Студент может за счет других учебно-методических и научных работ, (активное участие в общественных делах университета, участие в конференциях,

поощрение дипломом или почетной грамотой, выполнение научно-исследовательской работы), которые не предусмотрены в учебной программе, заслуживает дополнительные баллы + (-) М1 в промежуточных экзаменах (10 баллов).

Таблица 2

Системы рейтингового оценивания

Типы выполнения заданий	Количество допустимых баллов	Количество получнных баллов
Контрольные вопросы:	0-25	15
Устные ответы	0-10	8
Домашние задания	0-10	8
Практические и лабораторные работы	0-10	9
Активность в аудитории	0-5	3
Контрольные работы, тематические тесты, коллоквиумы и т.д.	0-10	8
Выполнение самостоятельных работ	15	10
Посещение занятий	0-5	5
Реферат, лекции, посменные работы, рецензии, статьи	0-5	5
Профессиональные игры	0-5	
Поощрительные баллы		5
Участие в олимпиадах	0-15	
Участие в общественных мероприятиях	0-10	5
Участие в конференции	0-5	
Штрафные баллы		2
Нарушение правил внутри вузовский порядок	-0,5-10	1
Несвоевременное выполнение заданий	-0,5-5	1
Неподготовленность к занятиям, семинарам (практические и лабораторные занятия)	-0,5-10	
Оценка текущей успеваемости по предмету	100	81

При расчете общего количества баллов, которые накапливает студент во время учебы при изучении предметов, желательно принять во внимание объем, сложность, значимость каждого предмета:

- точно и объективно определить итоговую оценки по предмету с учетом уровня освоения по результатам текущих и итоговыхэкзаменов;
- дать возможность поставить возможный балл активных студентов без принятия итогового экзамена (по итогам текущих и промежуточных рейтингов);
- улучшить контроль процесса обучения;
- На основе результата текущих и промежуточных экзаменов дать оценку работы каждому студенту и учебной группе и в случае необходимости ввести изменения в организацию учебного процесса;
- Объективно решать вопросы, связанные с переводом студентов на следующий уровень (перевод с курса на курс, магистратура и т.д.);
- рассмотреть вопрос о стимулирование студентов (стипендии, снижение стоимости контракта, финансовые поощрения, и т.д.).
- На наш взгляд, реализация предложенной методики оценки знаний студентов, может стать фактором повышения качества образования в вузах страны.

Литература

1. Салимов Н.С., Сангинов Н. Низоми кредитии таҳсилот.- Душанбе: ДДТТ, 2008.

УДК 61:378.146

Иззатов Л.А.,
заведующей кафедрой физического воспитания, ТГУК

Минмаматов Р.Ю.,
старший преподаватель кафедры физического воспитания, ТГУК

Рахимов М.Х.,
старший преподаватель кафедры физического воспитания, ТГУК

734055, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
Тел.: (+992) 934533040, 938342206
E-mail: tguk@mail.ru

ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ЗНАЧЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ЗАНЯТИЙ СТУДЕНТОК ВУЗОВ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются и выявляются пути обучения и привития навыков самостоятельного выполнения физических упражнений, определяются содержание, я также разрабатывается единая методика проведения самостоятельных занятий студенток в вузе.

Ключевые слова: физическое воспитание, самостоятельные занятия, физические упражнения, студентки, методика, эксперимент, тренировка

Izzatov L.A.,
head of the physical culture education department, TSUC

Minmamadov R.U.,
senior teacher of the physical culture education department, TSUC

Rahimov M.Kh.,
senior teacher of the physical culture education department, TSUC

734055, Dushanbe, Dehoti str. 1/2,
Tel.: (+992) 934533040, 938342206
E-mail: tguk@mail.ru

DETERMINING THE VALUES OF SELF-EMPLOYMENT HIGH SCHOOL STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION IN TAJIKISTAN

The article examines and identifies ways of training and developing skills of independent performance of exercise are determined by the content, I also developed a common methodology for conducting independent studies of students in high school.

Key words: *physical education, self-study, exercise, student, technique, experiment, practice*

Повышение качества физического воспитания в высших учебных заведениях Республики Таджикистан требуют дальнейшего улучшения организации и методики преподавания, поиска новых средств, форм и методов учебно-тренировочной работы. Между тем, специфика работы вуза создает серьезные трудности, состоящие:

- в отсутствии непрерывности и круглогодичности тренировочного процесса из-за каникул, сессии, практики;
- в неоднородности студенческого контингента по развитию физических качеств, двигательных умений и навыков;
- в недостаточном количестве занятий по физическому воспитанию в недельном расписании.

По нашему мнению, одним из путей преодоления этих трудностей, является организация и проведение самостоятельных занятий по физическому воспитанию. Вопрос постановки самостоятельных занятий в вузе является актуальным и очень важным. По общеобразовательным предметам самостоятельные занятия уже давно получили распространение, что же касается физической культуры, то, к сожалению, лишь немногие преподаватели используют их в педагогической практике.

Следует заметить, что до настоящего времени не определены пути обучения и привития навыков самостоятельного выполнения физических упражнений, не определено содержание, не разработана единая методика проведения самостоятельных занятий. С целью решения этих задач нами были проведены эксперименты среди студенток математического факультета, Таджикского педагогического университета имени С.Айни. Были созданы две группы, опытная и контрольная. Учебно-тренировочные занятия в группах проводились по одному плану.

В подготовительном периоде ставилась задача определить методы привития навыков самостоятельного выполнения физических упражнений. При этом задача эксперимента заключалась в определении эффективности выполнения самостоятельных занятий по следующим критериям: динамика спортивных результатов, уровня развития общих и специальных физических качеств.

Опытная и контрольная группы были сформированы из студенток 1-го курса в соответствии с требованиями педагогического эксперимента. Группы занимались по единому учебному плану. Различие в методике и тренировки между опытной и контрольной группами заключалась в том, что студентки экспериментальной группы получили задачи для самостоятельного выполнения дома физических упражнений. Они представляли собой комплекс общеразвивающих и специальных упражнений, направленных на развитие силы, общей выносливости совершенствование гибкости. Дозировка тренировочной нагрузки была строго индивидуальной. Контроль, за выполнением заданий по физическому воспитанию осуществлялся на контрольных уроках раз в две недели и состоял в проверке результатов выполнения запланированных в задании индивидуальных нормативов. У студенток опытной группы проверялись листки самоконтроля. На протяжении всего эксперимента контроль осуществлялся путем опроса и педагогических наблюдений. Разъяснительная работа и тщательный педагогический контроль содействовали внедрению самостоятельных занятий физическими упражнениями в режим дня студенток опытной группы.

В период экзаменационной сессии самостоятельные тренировки становились основной формой занятий физическим воспитанием. Каждой студентке на этот период был выдан план-задание, который включал комплекс утренней зарядки и

план тренировочных занятий. Результаты самостоятельных занятий оценивались по сдвигам в развитии физических качеств. Испытание по общей физической подготовке были проведены в начале и в конце учебного года.

Во всех видах испытаний студентки обеих групп улучшили свои результаты, но в опытной группе сдвиги гораздо значительнее. В таких видах упражнений, как прыжки с места, сгибание рук, из упора лежа, приседание на одной ноге, улучшение результатов опытной группы в 2-3 раза превышало контрольную. На протяжении учебного года в начале каждого месяца проводились испытания силы рук.

В опытной группе на протяжении всего учебного года наблюдается плавный рост развития силы. В контрольной группе ярко выражен спад в проявлении сил в период зимней сессии и каникул, то есть именно тогда, когда отсутствует обязательные занятия физическим воспитанием.

Реакция организма на нагрузку, которая определялась в наших исследованиях, под счетом пульса была также лучше в опытной группе на 10,3$^{\%}$. Анализ академической успеваемости по результатам экзаменационной сессии показал, что более высокий бал (средний 4,75) был у студенток опытной группы, а у студенток контрольной группы средний бал равнялся 4,15.

Таким образом, результаты проведенного эксперимента показали, что сочетание организованных учебно-тренировочных занятий с выполнением индивидуальных домашних заданий ускоряет процесс физического совершенствования и, кроме того, оказывают положительное влияние на успеваемость студенток.

Литература

1. Медведев В. А. Проектирование оздоровительных технологий физического воспитания учащейся и студенческой молодежи / В. А. Медведев, О.П. Маркевич // Первый международный научный конгресс «Спорт и здоровье». Том 1. - СПб.: Олимп-СПб, 2003. - С. 255-256.
2. Сакун Э. Построение учебного процесса по физическому воспитанию студентов в вузе. Изд.: Дашко и К, 2008.

ТРЕБОВАНИЯ
ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ»

1. Материал, предлагаемый для публикации должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы, и содержат очевидный элемент создания нового знания.
2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором)в печатном и в электроном виде (по электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734055 Душанбе , ул. Дехоти 1/2
E-mail: tguk@mail.ru; drrajab@ mail.ru;
3. Информация об авторе(ах) содержит: название статьи (на таджикском, русском и английском языках) и ФИО авторов, место работы, должность , ученая степень, ученое звание, адрес и контактный телефон Информация об авторе(ах):

Название статьи (на таджикском или русском языке)	
ФИО автора (на таджикском или на русском языке)	
Место учебы	
Место работы	
Должность	
Ученая степень, звание	
Адрес и контактный телефон	
E-mail	
Название и резюме статьи (на русском и английском языках)	

4. Название статьи, ФИО автора(ов), краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (до 10 слов), библиографический список на который дана ссылка в тексте статьи (до 5 наименований).
Особое внимание авторы должны уделить написанию аннотации, как на русском, так и на английском языке.
5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4 , включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). (ФИО автора должна быть указана над названием статьи слева, для аспирантов и соискателей – рекомендация научного руководителя).
6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MSWORD, шрифт – Arial, ArialTJ, размер-14 пт, интервал- 1,5.Поля: верхнее, нижнее – 2,5 см, правое -2,2 см, левое – 3 см.
7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например [12 , с .77].
8. .Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Arial, размер – 12 пт, интервал – 1.
9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год) должен предшествовать знак неразрывного пробела (см. «Вставка- Символ»), отмечающий наложение запрета на

отрыв их при верстке от определяемого ими числа. То же самое относится к набору инициалов и фамилий.

10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («») . Тире обозначается символом «---» (длинное тире); дефис «-».
11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. В тексте должны быть ссылки в квадратных скобках только на опубликованные материалы. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются в случае перевода на таджикский или русский язык с указанием на перевод.
12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.
13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.

Порядок получения поступивших в редакцию материалов

По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. По получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.

Автор может узнать результаты рецензирование в течение 15 дней и о судьбе своей статьи может позвонить в редакцию по тел. (+992**) 93 4444 107, +992 (372) 34-85-44**; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: tguk@mail.ru; drrajab@ mail.ru.

Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требованиям опубликования, она принимается обратно редакция ей журнала.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ

Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала **«ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ»** *обязательно проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонима и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.*

1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:

- научный уровень материала;
- актуальность освещаемых вопросов;
- новизну и информационность;
- соответствие объема выбранной темы требованиям редакции.

2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, должна отвечать следующим требованиям:

- существо замечаний и недоработок, нет ли элементов плагиата
- следует ли материал опубликовать;
- вернуть ли автору (авторам) для доработки:
- направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов);
- или отклонить материал как непригодный для публикации (с мотивировкой отказа);

3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки…» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.

4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяет требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)

Контактная информация:

ПО ВСЕМ ВОПРОСАМ ПРОСЬБА ОБРАЩАТЬСЯ В АДРЕС РЕДАКЦИИ:

734055 Душанбе, ул. Дехоти 1/2
Главный редактор журнала: Шарипов Мумин Машокирович,
тел./факс: (+992) 372-34-85-46; (+992) 372-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: проф. Раджабов Раджаб Кучакович,
тел./факс: (+992) 934444107; (+992) 372-34-85-44;
E-Mail: drrajab@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: проф. Хабибов Сафиувло,
тел./факс: (+992) 372-34-05-64; (+992) 372-34-83-46;
E-Mail: skhabibov.c@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Зубайдов Саидахмад Зубайдович,
тел./факс: (+992) 372-34-05-64; (+992) 372-34-83-46

Редакция журнала «Вестник Таджикского государственного университета коммерции»

Подписано в печать 06.08.2015. Бумага офсетная
Формат 60x84[1]/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 19,5.
Тираж 100 экз. Заказ №180.

ООО «Сумани Кудрат»,
г. Душанбе, ул. Матросова 2, дом 2.